NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: TORMAY CÉCILE: *Anatole France* • SZILÁRD JÁNOS: *Regény.* (*Folyt.*) • LUKINICH IMRE: *Szerelem és diplomácia.* • HANUSZIK ELEMÉR, WILLANT REZSŐ, TERESCSÉNYI GYÖRGY: *Novellák.* • MISSIK ENDRE, NOVÁK SÁNDOR, JAKAB GÉZA, RÉZ GYULA *Versei.* • HEKLER ANTAL: *Leonardo lelkivilága.* • **Elvek és művek:** MISKOLCZY GYULA: *A magyar történettudomány kézikönyve.* • *Könyvismertetések.* • **Szemle:** BARTONIEK EMMA: *Kossuth-kiállítás.* • RÉDEY TIVADAR: *Gyenes László.* • GALAMB SÁNDOR: *Pethes Imre.* • GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • SZÉKELY MIKLÓS: *Kiállítások.* • **Apró cikkek:** GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás feltalálásának problémái.*

1924. ÉV • DECEMBER • X. SZÁM

II. ÉVFOLYAM **ÁRA: 20.000 K**

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetés 1925. év első negyedére 48.000 K.

TARTALOM

Oldal

Tormay Cécile: Anatole France ... 385
Missik Endre: Kalendárium. (Vers.) ... 389
Szilárd János: Ha a szerelem meghal... (Regény.) (Folytatás.) ... 391
Novák Sándor: Népek passzió-játéka. (Vers.) ... 409
Hanuszik Elemér: Napkelte. (Elbeszélés.) ... 410
Lukinich Imre: Szerelem és diplomácia ... 422
Jakab Géza: Kolozsvári emlék. (Vers.) ... 428
Willant Rezső: Megbánás. (Elbeszélés.) ... 430
Teresesényi György: A pipiske. (Elbeszélés.) ... 434
Réz Gyula: A vén malom. (Vers.) ... 438
Hekler Antal: Leonardo lelkivilága ... 440

ELVEK ÉS MŰVEK:

Miskolczy Gyula: A magyar történettudomány kézikönyve ... 445
Hartmann János: Komáromi János: Zúg a fenyves ... 446
Koszó János: Az emberi elme. Az értelem ... 448
Baros Gyula: Debreceni fiatal költők ... 450
V. M.: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai ... 451
M. L.: Regényfordítások ... 452
Rédey Tivadar: Ady-paszkvillusok ... 453
Vajthó László: Komáromi János novelláskönyve ... 455
Miskolczy Gyula: Eckhardt Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe ... 456
m—a: Csánki-Emlékkönyv ... 457
M. N.: Akadémia, Múzeum, Egyetem ... 457

SZEMLE:

Bartoniek Emma: A Magyar Nemzeti Múzeum Kossuth-kiállítása ... 461
Rédey Tivadar: Gyenes László ... 464
Galamb Sándor: Pethes Imre ... 466
Galamb Sándor: Színházi szemle ... 470
Székely Miklós: Kiállítások ... 473

APRÓ CIKKEK:

Gulyás Pál: A könyvnyomtatás feltalálásának problémái ... 475

HÁTRALÉKOS ELŐFIZETŐINKHEZ!

A NAPKELET-nek más hasonló irodalmi orgánumokhoz viszonyítva rendkívül mérsékelt az előfizetési ára. Ezt az olcsóságot a Magyar Irodalmi Társaság csak akkor tudja fenntartani, ha az előfizetési díjak mindig pontosan előre beérkeznek. Nagyon kérjük tehát hátralékos olvasóinkat, hogy az esedékessé vált előfizetési díjat szíveskedjenek kiadóhivatalunkhoz haladéktalanul beküldeni.

ANATOLE FRANCE.

Találkozásom a mesterrel.

Minden születésben benne rejlik a földi élet időmértéke, minden halálban benne rejlik a földi halhatatlanság időhatára. Anatole France meghalt.

Születésében kivételesen hosszú élet rejlett, halálában a gyász heroldjai örökkévalóságot jósolnak halhatatlanságának. De jóslásukban, mely öt világrészen futott át, mintha az író Anatole France méltatását túlharsogná a Dreyfuss-pör egykori bajvívójának, az utolsó éveiben kommunizmus felé hajló szocialista Francenak szóló elismerés.

Az irodalmi halhatatlanság időmérője azonban ezzel nem törődik. A harsonák felett mozdulatlanul áll és felebbezhetetlenül felel Anatole France műve.

Művéből porladó századok, meghalt birodalmak, eltűnt tartományok, városok, kolostorok, csapszékek, könyvtárszobák, utcák, piacok, sikátorok és Párizs, az örök Párizs hátterével, tudósok, remeték, szentek, hetairák, papok, kalmárok és bankárok, angyalszárnyú anarchisták, bohócok és forradalmárok sokasága hullámzik elő.

Temérdek népe élén rajzolódik a szegény Crainquebille, az utcai vándor kalmár alakja, a megható tudós, Sylvestre Bonnard és a másik: Bergeret professzor úr, a hajótörött apostol Paphuncius és a fájdalmas céltalanság abbéja, Jérôme Coignard, az önmegvetés művésze, kinek lelket kizárólagosan saját lelkéből adott Anatole France.

De ott van ő végig, mindenütt, többi alakjában is.

Tudás, jóindulatú megvetés, maró gúny, szellemes cinizmus, grácia és ízlés, tüneményes kifejező képesség, elegáncia és formaérzék... Ezekkel a szerszámokkal dolgozott Anatole France és ez a sok szerszám: ő maga volt.

Nem a balzaci gall erő örököse ő. Voltaire szellemi nemzetségéből való és életének legnagyobb vonzalma révén, rokona lett annak a heinei szellemnek is, mely a szépség magaslatain gúnyos kétkedéssel megrázza fejét.

Nem tévedünk, ha France dreyfussardságának, internacionalizmusának és szocializmusának, sőt a „még hitében sem hivő és kételyeiben is kételkedő" filozófiájának eredetét abban a világban keressük, amely mindenütt otthonosan érzi magát és mégis mindenütt idegen.

Ott kezdődött el politikai meggyőződésének az útja, mely idővel mindinkább belefutott művészetének az útjába, pedig ő maga más világban született, a Szajna túlsó partján, a Quartier Latinben.

Atyja, Thibaut antiquarius, kinek szerény nevét ő egy egész ország nevével cserélte fel, kicsiny boltjában régi könyvekkel kereskedett. Anatole Thibaut könyvek között nőtt fel, pergamenekkel vívódott, mialatt kinn, a Szajna medrében futott a folyó és a partokon futott az élet. Iro-

dalmában talán ezért nem alkotott teremtő embereket, de szemlélődő kritikusokat, cinikus kétkedőket, akik többnyire papyrusokból, pergamenekből és könyvekből jöttek elő.

Épp ezért nem adott feleleteket a várakozó életnek. Az élet kérdéseire csupán kérdésekkel felelt. Nem adott erőt, csak kételkedést, nem adott: igent, csak elvétve egy-egy: talán-t és sok: nem-et. Minek? A quoi bon?...

Ebben a szóban tükröződik Anatole France világnézlete, ebben a szóban, amely élni nem segít, de amelyet nála szellemesebb formában soha senki se tudott elmondani.

A XIX. század nagy francia gárdájának itt maradt utolsó őrszeme volt ő a megváltozott földgolyón. Fiatal szeme még látta Victor Hugót, férfikora Renan, Flaubert, majd Maupassant, Zola és Loti alakja között haladt át. Aztán elmentek mind és a szellemes aggastyán egészen egyedül maradt. Szomorúan, új nevetések között, gúnyosan, új szomorúságok között. Magányosan.

Így láttam őt, májusi napokon, 1914-ben, Párizsban, hol akkoriban idegenszerű nyugtalanság érzett. Csak később fogtam fel valahol a levegőben, láthatatlanul már készülődött ott a háború.

Marcelle Tinayre, a mai francia irodalom legragyogóbb tollú asszonyának vendéglátó házában találkoztam az agg mesterrel.

Sorra érkeztek a vendégek. Pierre Mille és felesége, a finom szobrok formálója, Paul Géraldy, majd néhány fiatal író és Gaston Calmann-Lévy. Vajjon eljön-e a mester? — találgatták mindannyian. És ha eljön — mondotta a híres kiadócég főnöke, — meglátja, a hangját is alig fogjuk hallani. Nem igen beszél már. Nem érdeklik az emberek. Többnyire valamelyik szegletbe húzódik és holmi folyóiratot vagy könyvet lapoz.

Odakinn csengettek. Mindenki felállt. Az ajtó nyílásába magasnövésű, szikár, kissé hajlott aggastyán lépett.

Anatole France... Még most is látom keskeny, finom, ősz fejét, dohányszínű, okos, barna szemét és a hosszú, keskeny orr alatt fanyar, szellemes vágású száját, a fehér bajusz és szakáll ezüstjében.

Ebéd közben szomszédja voltam. Egészen csendesen ült és nem beszélt. Hosszú idő telt el így. Egyszerre ő is érezhette, hogy a csend nem tarthat tovább. Felém fordult:

— Ismeri Párizst?

— Csak az idegeneknek szóló kirakatát.

— Úgy-e a Rue de la Paix-t, a Quartier Latint, — udvarias iróniával mosolygott, — a Louvre-t?

A francia festészet mestereiről mondtam valamit. Prudhon...

Testtartása megváltozott. Kérdően felém fordult:

— Szereti? Milyen különös. Látja ő a legkedvesebb mesterem.

Ettől kezdve egész estén át velem beszélgetett. Irodalomról, politikáról. Kérdezgetett, hogy-mint van nálunk otthon. A könyveiről is beszélt. Le crime de Sylvestre Bonnard... milyen messze elmegy az ember onnan, ahonnan elindul, most jobban mulattatnak a lázadó angyalok, la révolte des anges.

Akkoriban olvastam volt „Les dieux ont soif" című regényét. Egy pillanat alatt eszembe jutott az egész könyv. A nagy francia forradalom képei, a vésztörvényszék, a vesztőhely és a festő forradalmár Évariste Ga-

melin, Robespierre kegyeltje, aki végül maga is guillotinera kerül. A csőcselék, mely tegnap és tegnapelőtt azoknak a halálát követelte, akiket ő ítélt el, most vérszomjasan üvölt halált az ő fejére. Ugyanaz a csőcselék... Utolsó útján, a rázós halálszekéren feljajdul, hogy miért? És a forradalom tébolyodott, egyetlen logikájával felel önmagának: nem öltünk eleget, többet kellett volna ölni, még többet, sokkal többet...

— Szabadna kérdeznem valamit?

Anatole France rámtekintett.

— Miért nem fejezte be a „Les dieux ont soif" című művét ott, ahol legmagasabbra csap benne a hullám, Gamelin tragikus feljajdulásánál? Miért írta meg a regény utolsó fejezetét, melyben a kivégzés napján, este, Évariste kedvese ugyanazokkal a szavakkal búcsúzik új udvarlójától, melyekkel annyiszor búcsúzott Gamelintől: Adieu mon amour... Ebben az órában szokott atyám hazatérni. Vigyázz, ne üss zajt.

— Ön, úgy-e, a hullám tetején fejezte volna be a könyvet? — kérdezte France. Látja, ez a különbség. Fiatal fajból való és fiatal és csak a szép mozdulatot látja, de én öreg vagyok, öreg fajból való és én a mozdulat árnyékát is látom.

A szomszéd szobában ütött egy óra.

— Késő van. Örvendeztessen meg azzal, hogy felkeres vasárnap délelőtt. Akkor gyűlnek össze nálam barátaim. Szép Prudhon-képeim is vannak. Sok mindenről szeretnék még beszélni.

Eszembe jutott Gaston Calmann-Lévy megjegyzése: Nem igen beszél már... a hangját is alig fogjuk hallani.

Mikor búcsúzott, elmondtam ezt neki. Gúnyosan mosolygott megint, de azért a tekintetében jóság volt.

— Ön idegen, azért tudtunk beszélgetni egymással. De ugyan mondja, minek hallgassam meg azt, amit a párizsi asszonyok nekem beszélnek? Hiszen nemcsak hogy eleve tudom, mit fognak mondani, de... én mondtam nekik azt, amit el akarnának nekem mondani. Nem, nem érdemes...

Aztán eljött a vasárnap. A Bois de Boulogne és a Villa Said felett ragyogott a nap. Anatole France háza körül virágban álltak a fák. Keskeny falépcső vezetett fel az emeletre. Az ősz mester az ajtóban fogadott. Különös, régies eleganciával hajolt meg, mikor kezet csókolt.

— Már költözőben vagyok, szanaszét van a házam — mondta —, nemsokára elmegyek innen.

Felnéztem rá. Ekkor tűnt fel, a tavaszi délelőtt nagy világosságában, hogy milyen öreg. Költöző ember... Tíz év mult el azóta. Most ért a költözés végére.

Dolgozószobájában már többen ültek együtt. Akadémikusok, tudósok, barátai. A nagy íróasztal mögött végig húzódott a fal mentén a könyvtár. Anatole France íróasztalához ült. Ősz feje megkapta az igazi hátteret.

Előtte sárgafedelű könyv feküdt, mintha akkor tette volna oda. A könyvben, jelzőnek, nagy elefántcsont papírvágókés lapult. Egyszerre kezébe vette a könyvet és barátai felé fordult:

— El kell olvasni. Alig találkoztam férfi-íróval és soha asszonyíróval, aki olyan kevés eszközzel tud élővé tenni élettelen dolgokat, mint ennek a könyvnek az írója.

Odanéztem. „Au pays des pierres“, Marcelle Tinayre fordítása volt. Minek tagadnám, megdobbant a szívem és az arcomba szállt a vér.

A szobában áhitatos csend volt. Anatole France öreg barátai szerényen, tisztelettel hallgatták a mester szavát. Fáradtan nézett rájuk. Senki se mondott neki ellent. Aztán megmártotta a tollat tintatartójában és a „La révolte des anges“ című, röviddel azelőtt megjelent könyvébe szép, régies betűivel ajánlást írt: „A madame Cécile de Tormay en témoignage d'une vive sympathie et d'une profonde admiration. Anatole France“.

— Fogadja ezt emlékül... Már másról beszélt. — Mi történik tulajdonképen ott maguknál Ausztriában?

— Ausztria nincs minálunk. Minálunk Magyarország van.

Egy pillanatig elgondolkozva nézett maga elé. Milyen különös nép. Úgy-e sokat szenvedtek, de azért hűséggel vannak öreg császárjukhoz. Mi lesz, ha Ferenc József meghal?

— Ha a király meghal? Senki se tudja, mi vár reánk Ferenc Ferdinánd uralma alatt.

Anatole France kissé felvonta vállát:

— De ugyan, hiszen ő sohase fog uralkodni.

— Ő a trónörökös! — mondtam megütközve. Kérdezősködni akartam még, de a mester intett:

— Jöjjön, meg szeretném mutatni Prudhon-képeimet.

Sokáig álldogáltunk a képek előtt.

— Látja — mondotta ő, — ez még örömet szerez. A művem és az életem nem szerez örömet. Elégedetlen vagyok a művemmel és az életemmel is. Nem volt két olyan napom, amelyre érdemes emlékezni.

Szomorúan hangzott ez a nagy, ragyogó tavaszban. Fájdalmasan hangzott utánam a hallgatag házból még akkor is, mikor becsuktam magam mögött a kis kert rácsos kapuját.

Vajjon miért nincs megelégedve sem a művével, sem az életével? Ő maga mondta: „öreg vagyok, öreg fajból való és én a mozdulat árnyékát is látom“. Talán ezért, talán ezért szomorú a mű és az élet, mert művében is, életében is a mozdulat szépségénél mindig jobban látta a mozdulat árnyékát.

Tormay Cécile.

KALENDÁRIUM.

Naptárt lapozgatok most. Óh, nagyon
érdekes ez és bánatenyhítő.
Mennyi idő,
mennyi idő egy pár papírlapon!
A hónapok szép, nagy betükkel írva.
Fölöttük képek. Nézd csak: Január.
Hogy hull a hó...
hogy hull a hó, óh, messze még a nyár.
A hónapok kuszán jönnek felém.
Április, Május, Június... s tovább,
mint délibáb,
mint délibáb a nyár fakó delén.
S szállnak reám a számok és napok
sűrűn s a furcsa, hallatlan nevek
úgy zengenek,
úgy csengenek, mint idegen dalok.
Pirosbetűs vasárnapok virulnak.
Laetare, Oculi... szalonkahúzás...
Nyers illata,
szent illata az érkező tavasznak.
Palmarum, Húsvét, Pünkösd... bájolón
zenélnek a pirosló ünnepek
s a szép nevek:
Apollinár, Kvirín, Pantaleon...
S míg őszi köd méláz a bús haraszton,
frissen kaszált fű illatát jelenti
e lenge szó,
e nyári sóhaj: Sarlós Boldogasszony.
Oly szép ez így. Az év hivatalos,
felosztott és nyugodt papiros-képe.
Ott künn a harc,
ott künn a harc s ez itten: béke, béke.

Missik Endre.

HA A SZERELEM MEGHAL...

(Folytatás.)

NEGYEDIK FEJEZET,

amelyben Lucián nagy és keserves galibákat okoz.

Mikor az ódon német ház lármás falépcsőin már eldübörögtek a száguldó Lucián lépései és a dörrenő kapu jelezte, hogy a szépasszony futárja az utcára ért, a költő nyugtalan szívveréssel nógatta a lassan cammogó perceket.

Ha meglepte a kétség, elhaló dobogást érzett, mint mikor a drága cipellők távolodó zaját elnyeli a messzeség. De ha felderült benne a bizalom, édesen felfájó, szapora kopogtatás hangzott fel a szívében, mint mikor valaki, akit nagyon várunk, ajtónk elé érkezik. Aztán lezárta a szemét és látta Luciánt. Már a hídra ért, már az erdőben fut, most vágtat el az üres kert előtt, egy pillanatra megáll, Eliz lábanyomát keresi az ázott avaron, majd nyakába veszi a világot és bedönti Rotz úr ajtaját. Iszik, fecseg, felbosszantja Rotz urat, aztán dübörög a kocsi... a szépasszony benyit... Lucián feláll... egyet köszörül a torkán... bemutatkozik...

— Nem! — kiáltott magában. — Ez így lehetetlen.

Úgy találta, hogy a jelenet valószínűtlen, fonák és erőszakolt. Lucián minden hájjal megkent csirkefogó, aki a megismerkedés nehéz és kényes feladatát bizonnyal ügyesebben fogja megoldani.

Hogy is lesz tehát?

Már a hídra ért, már az erdőben fut, most vágtat el a kert előtt, egy pillanatra megáll, Eliz lábanyomát keresi az ázott avaron, aztán nyakába veszi a világot és bedönti Rotz úr ajtaját...

Valaki a szobába nyitott. Frau Roitsch, a háziasszony jött befűteni. Egy nagy, csontos, sovány, elkényszeredett ábrázatú német asszonyság, akit úgy megemésztett a hosszú özvegység és a vigasztalan külső titkos bánata, hogy ruhájában állandóan valami sajátságos ecetillatot hordozott. A költő alig várta, hogy végezzen a tűzzel, s ugyancsak felsóhajtott, amikor nagysokára felbúgott a láng s a bánatos asszonyság kiment.

Míg mind forróbb és forróbb nyugtalansággal szőtte gondolatait, amelyekkel állandóan Lucián sarkában kullogott, észrevétlen elborulással leszállott az éjszaka. A kályha rostélyán átvilágolt a tűz s a fekete falon hajbakaptak az árnyak. Lovagok viaskodtak, sárkányok repültek, havas erdőben rőzsehordó vénasszonyok jártak, majd egy vágtató hintó tűnt fel a fák között, amint surrogó küllőkkel közeledik egy soktornyú város felé. A hintóban egy pelerines férfi ül, aki valamit hevesen magyaráz, mellette egy hölgy, aki törölgeti a könnyeit...

— Istenem — sóhajtott a költő. — Ha a szépasszony valóban meglátogatna...

Ekkor a szűk utca csöndjébe hirtelen beledörömbölt egy közelgő kocsi. A kerekek búgtak, a patkó csattogott. Aztán a fogat lassított s a ház előtt megállt.

Csönd.

A költő feltámaszkodott a könyökére. Nyitvafelejtett szájjal az ablakra bámult, figyelt. A szíve megállt, a lélekzete elakadt.

— Sóóóódawasser, sodawasser!... — ordított fel valaki az utcán.

S a költő azt is hallotta, hogy a szomszéd söntésből visszakiált a csapos:

— Fenének köll most szódavíz! Menjen oda, ahol whiskyt is mérnek!

Mire a kocsi feldübörgött és továbbszaladt.

— Gazemberek! — hördült fel a költő. És visszahanyatlott a párnái közé.

Hogy meddig feküdt így, maga sem igen tudta. Csak arra eszmélt, hogy nyikorog a kilincs és belép Lucián.

— Nos? — kérdezte lefojtva a költő.

Lucián nem felelt. Szótlanul lámpást gyujtott, kihámozta magát a nyírkos köpenyből, leült. És a költő valami szűkölő sejtelemmel nézett az arcába, amely annyira ünnepélyes volt és szokatlanul komoly, mint azoké a tapintatos uraké, akik a katasztrófát olyan lassú és gyengéd formában közlik az érdekeltekkel, hogy annál még a villámcsapás is humánusabb.

— Nos? — ismételte a költő.

— Láttam az asszonyt — felelt röviden Lucián.

— Ugy-e?! — kiáltott a beteg. — Jól éreztem, hogy ott lesz!...

— Jól.

— Beszéltél vele?

— Nem beszéltem vele.

A beteg kiperdült az ágy szélére.

— Mért, te szerencsétlen?!

— Azért nem beszéltem vele — válaszolt Lucián és cigarettára gyujtott — mert amikor benyitott a vendéglőbe és ott látta feküdni a Rotz urat a padlón...

— Rotz urat a padlo-hón?...

— Ja igaz — csapott az asztalra Lucián. — Meghalt...

A költőnek homlokára szaladt a szemöldöke, kinyílt a két szeme.

— Az a hatalmas, életerős ember?... Mibe?...

— Bizony én nem kérdeztem, testvér. Mert, tudod, úgy történt a dolog, hogy amikor beülök a kis vendégszobába, aztán beszélgetek vele és magyarázom neki, hogy az egész Bethmann-Hollweg-féle konzervativ politika milyen marhaság, egyszer csak elkezdi ám szívni a levegőt, hogy üüüű, aztán a szívéhez kap, égnek fordul a szeme, megtántorodik, elvágódik a padlón, s mire észbekapok: vége van. Azt hiszem, megütötte szegényt a guta.

— Borzasztó! — dörzsölte arcát a beteg.

A szobában pár percig olyan nagy és mély volt a csönd, mint mikor a halál kaszája a levegőben megsuhog.

— Akkor lépett be az asszony — folytatta Lucián. — Nagyon természetesen megijedt, egyet sikoltott és elszaladt. Na meg ilyen abszurd helyzetben, lásd be, igazán nem lehet valakit megszólítani.

— Borzasztó... borzasztó... — hajtogatta a költő.

A szörnyű jelenetet maga elé képzelte s valósággal kisápadt rajta a megrendülés. Hirtelen nyakába rántotta a takarót, befordult a fal felé, hallgatott.

Lucián újból rágyujtott, beledőlt a karosszékbe és pöfékelt, mint egy török. Aztán oldalra fektette a fejét és olyan figyelemmel kezdte nézegetni a falat, a falon a kefetartót és a porlepte levelezőlapok kiszegelt gruppjait, mint akit a dolog rendkívül érdekel. Így tartott ez sokáig. A nagy, mozdulatlan csöndben úszott a füst, a füst rétegesre terült felhőzete alatt Rotz úr emléke szárnyalt s az óra únottan kalatyolt a falon.

— Hanem baj van! — szólt fel félhangon Lucián.

A beteg megmozdult.

— Mi baj van?

— Az a baj van, testvér, hogy én azt az asszonyt ismerem.

A takaró hirtelen lerepült, a költő felemelkedett és belebámult Lucián arcába.

— És mért mondod ezt csak most?!

Lucián hosszasan gondolkozott.

— Izé... Mert féltem.

— Mitől?

— Hogy rossz néven veszed.

— Mit?

— Hát hogy ismerem.

— Nevetséges! — kiáltott a költő. — Van abban valami, ha... Beszélj már, kicsoda, hol lakik?...

Lucián felnevetett.

— A dolog nem olyan egyszerű!

— De ha ismered!

— Ismerem hát. Persze, hogy ismerem. De éppen azért fogsz megneheztelni, hogy nagyon is ismerem...

A költő türelmetlenül intett.

— Lucián, nagyon kérlek, ne adj fel itt nekem rébuszokat, beszélj világosan.

— Nem haragszol meg?

— Nem.

— És okos leszel?

— Ejh, ne cicázz már, kérlek!

— Te mondád! — bólintott Lucián. — Mindazáltal kijelentem, hogy én is voltam valamikor húszéves, ennélfogva tisztelem és becsülöm az érzelmeidet. Előre figyelmeztetlek azonban, hogy amit mondok, nem lesz kritika, csak száraz tényállás. És mihelyt látom, hogy felhúzod az orrodat, abban a pillanatban elhallgatok. Mehetünk?

— Mehetünk — intett a költő. Kiült az ágy szélére és sápadtan figyelt.

— Azon kell kezdenem — fogott hozzá Lucián — hogy van egy kedves cimborám, hírből talán te is ismered, Gunther úr. Ez a Gunther úr muzsikus. Jelenleg a Centraltheater karmestere. Nem ismered?

— Nem ismerem. De mi köze mindehhez Gunther úrnak?

— Azonnal rátérek arra is. Tudod, ez a gazfickó valahonnan Dániából, a szép és szabványos férfiak hazájából szakadt ide, s egyébként igen

mulatságos cimbora lenne, de utálatossá teszi egy megbocsájthatatlan tulajdonsága: sikere van a nők körül. Azt hiszem, tudod, milyen férfiakra szokták ezt mondani. A külseje? Ilyennek képzelem Siegfriedet táncmester korában. Szőke, nagy, hibátlan, jól beretvált, illatos és leereszkedő. A szerelmesleveleket garmadával kapja, tehát két hét alatt mindenkire ráún. Én egy nagy lumpolás alkalmával még tavaly ismerkedtem meg vele s azóta, mint rokonszakmabeliek, minden hónapban négyszer-ötször találkozunk. Mindig tizenötödike előtt, mert nekem tizenötödike után már nincs pénzem, ő meg nem fizet, a gyalázatos. De hogy rátérjek a dologra, az a hölgy, akit én ma Rotz úr vendéglőjében láttam, az a hölgy ennekelőtte pár héttel még a Gunther úr szeretője volt...

— Lucián — mondta tört hangon a beteg — én azt hiszem, te most vagy tévedsz, vagy hazudsz...

Lucián megrázta a fejét.

— Testvér, jegyezd meg, én hazudni szoktam, de tévedni soha. És ha nem kölcsönről, vagy tartozásról van szó, még tévedésből sem hazudok. Tehát most igazat beszélek. Egyébként is azt mondtam, hogy ha felhúzod az orrodat...

— Nem... nem... — vágott közbe a költő. — Csak beszélj!...

— Hol is hagytam abba? — tépelődött Lucián. — Ja igaz. Tehát, mint mondtam, ez a hölgy pár héttel ezelőtt még a Siegfried táncmester úr babája volt.

— Honnan tudod?... Láttad?

— Láttam.

— Hol és mikor láttad?

— Azonnal elmondom. De ne kotyogj közbe, mert zavarsz. Először mást kell elmesélnem. Először azt kell elmesélnem, hogy ezelőtt körülbelül két héttel azt mondja nekem az a muzsikusba ojtott borbélysegéd, hogy jaj nem is hiszed, kérlek, milyen kellemetlen ügyem akadt. Azzal hosszúlére eresztve, mert állandóan dicsekszik a nyavalyás, előadja, hogy nemrégiben belebolondult egy nő, akit már nagyon szeretne lerázni a nyakáról, de nem lehet. Ez a nő, mint mondotta, a város egyik leggazdagabb és legmaflább kereskedőjének a hitvese, aki még nem is olyan régen a kereskedő egyik Ladenmädchen-e volt és aki most azzal hálálja meg a férjuram nagylelkűségét, hogy... Siegfried úr mindazonátal kijelentette és elismerte, hogy a hölgy igen csinos, s mindössze azért akar vele szakítani, mert őnagysága hihetetlen mértékben szentimentális és ugyanilyen mértékben erkölcstelen. Becsületemre, majdnem felkacagtam. Gunther úr és az erkölcs!... Renomíroz a fiatalúr, gondoltam magamban, s azt már csak úgy félfüllel hallottam, hogy az illető hölgynek már többször igen energikusan kiadta az útját, ám a hölgy halálosan szerelmes bele, állandóan molesztálja, sőt üldözi. El is felejtettem volna az egész szószátyárkodást, azonban másnap, vagy harmadnap este személyesen győződtem meg róla, hogy Siegfried szaktársam ezúttal igazat beszélt. A dolog így történt: A Central-kávéházból nagyobb társasággal a „Blaue Affe"-ba mentünk.

— Hova, kérlek?...

— A „Blaue Affe"-ba.

— Körülbelül mikor?

— Ejh, hát olyan fontos ez? Tíz napja, tizenkét napja, mit tudom én. Csak annyit tudok, hogy már jóval éjfél után járhatott az idő és hogy

a „Blaue Affe“ kapuja alá érve, a sötét sarokból kiugrik egy elegánsan öltözött hölgy, aztán a Gunthernak esik. Elkezd ott neki, kérlek, szemrehányásokat tenni, lecsirkefogózza, legazemberezi, követeli, hogy azonnal hagyja ott a társaságot és menjen vele s mikor a vigyorgó Siegfried úr, akinek ez a jelenet láthatólag jól esett, ridegen, sőt gorombán elutasította, nekiesik ám a tíz körmével Lolának...

— Kinek?...

— Lolának. Egy kóristalánynak, aki Siegfried úr legfrissebb akvizíciója, és ha meg nem akadályozzuk, talán meg is öli. Mondhatom, undorító jelenet volt. Tajtékozott, dühöngött, magánkívül volt, esküszöm, a legbotrányosabb jelenet volt, amelyet eddig életemben láttam. A végén én tettem kocsira a jeles amazont...

A költő ennél a szónál halálsápadtan felállt.

— ...és még egy igen érdekes kalandom is akadt — folytatta belemelegedve Lucián —, mert amint a kocsi megindul velünk, egyszer csak nagy trappolás, a hágcsóra felugrik egy részeg alak, kiszakítja a kocsi ajtaját...

Ebben a pillanatban a költő egy hirtelen ugrással Luciánra vetette magát és teljes erejéből az arcába ütött.

— Hazudsz!! — ordította.

Lucián talpraszökött, pár dermedt pillanatig farkasszemet néztek. A költő arcát valami kifejezéstelen, vad rémület fagyasztotta meg, s a két szeme alatt nagy, szederjes foltokban gyűlt a vér. Aztán megingott és ha Lucián el nem kapja, egész hosszában hanyattesik.

— Testvér... testvér... — nyögte Lucián.

Karjai között az eszméletlen költővel megindult az ágy felé, s míg vitte, arcán, az ökölcsapás kivörösödött és hirtelen megdagadt foltján, nagy, kövér csöppekkel végigperegtek a könnyei.

— Nem akartam, testvér... — pityergett Lucián — nem akartam, testvér...

— — — — — — — — — — — —

Reggel a költőnek vörösek voltak a szemei és Luciánnak felleges a homloka.

Egész délelőtt hallgattak és kerülték egymás tekintetét. Az el nem intézett ügyek kínos és feszült hangulata ülte meg az egész szobát, sőt Lucián már azt is érezte, hogy a beteg költőnek terhére van. Végül is úgy oldotta meg az állandóan körülöttük lebegő kérdést, hogy dél felé a háziasszonyt behívta, a beteget a gondjaira bízta, mondott valami egészen ostoba és átlátszó kifogást, aztán elment.

A távozó Lucián nehéz és lassú lépései eldübörögtek, s a költő úgy vélte, halottaskocsi gördül ki a házból. És már zsibbadozott is benne az a szomorkás hangulat, amely az elköltözöttek után támadt üresség be fészkeli be magát, mint az elhagyott várakba a bagoly és a denevér.

Lucián volt, Lucián nincs. Kettőjük közé állott egy láthatatlan harmadik. Aki most elment, az a régi cimbora, de aki itt volt, az már nem az. Idegen volt és szinte jól esett, hogy magával vitte a régi Lucián.

A kapu dörrent, az üres szobára kimondhatatlan árvaság borult. Aztán cammogott az idő, jött az ólomvilágos őszi délután, majd jött a vizenyős alkonyat és nyomában a kriptaillatú éjszaka. S az árnyékba bukott szögletekben megmozdultak a képzelődés árnyai.

Itt Rotz úr feküdt égnekfordult szemekkel a padlón, ott egy kocsi gurult két vágtató almásderes után, amott egy karcsú hölgy lopakodott végig a szűk sikátorokon, előtte egy elegáns és szép férfi hölggyel a karján... egy kapualj... lárma... zokogás... kocsi... Lucián... aztán megint Rotz úr, aki azt mondja, hogy a szépasszony sápadt és bánatos... egy vándor, aki a vendéglőben iszik és figyel... újból a hintó, benne a szép hölgy... a szép hölgy sír az őszi utakon... Siegfried úr dölyfösen kacag... és a vándor iszik és figyel és vár...

... Mire a hajnal átvergődött a befutott ablakon, merő veríték volt. Újból meglepte az a gonosz borzongás, amelyet az erdőben érzett, kirázta a hideg, vacogott, hogy szinte zörögtek a csontjai. Majd forró vérhullám lüktetett át rajta, aztán bejött a szobába az ecetillatú asszonyság, aki befűtött és minden tiltakozás ellenére ráerőszakolta a jeges priznicet.

Pár perc mulva édes fáradtság ömlött el a testén, fülében megcsendült az elmúlás boldog muzsikája és elaludt.

Először virágos réteken, később harmatozó rozsvetések között haladt a messze ködlő hegyek felé, aztán elfáradt és hintóba ült. És a hintó ment, gurult, repült, ismeretlen tájak surrogtak az ablaka előtt, erdők, házak, vizek és hegyek rózsaszínű ködben derengő térségei, ahol valami csodálatos zsibongással minden dalolt. A kék hegyek mind magasabban és magasabban mutatták egy új föld és egy új ég tarajos határát, a zsibongás is mind erőteljesebb és harsogóbb énekbe dagadt, majd az egymásra talált és összecsattogó áriák hatalmas szólama egyetlen mondatot harsogott be az ablakon: a szépasszony vár!...

Felriadt.

Ugyanaz a szorongó s a végsőkig nyugtalan érzés marcangolta a lelkét, mint tegnap, amikor Luciánt Rotz úr vendéglőjébe küldte.

— A szépasszony vár... — suttogta — a szépasszony vár...

Minden ízében remegett. Megdörzsölte a szemét, iparkodott az idegeit lecsendesíteni. De hovatovább töprengett, a belső hang annál hangosabban és durvábban döngette a szívét:

— A szépasszony vár!... A szépasszony vár!...

Lehányta magáról a vizesruhát, felkelt. Odatámolygott a mosdóhoz, megtörülte az arcát és minden erejét megfeszítve felöltözött.

— Az Isten szerelméért! — csapta össze Roitschné a kezeit, amikor a folyosón megjelent. — Hova megy?

— Dolgom van.

— Hiszen alig áll a lábán! Támolyog! Odakint meg zuhog az eső!...

A költő ingerülten becsapta maga mögött az ajtót, csoszogott a lépcsőn lefelé. A kapu előtt megállt, nekidőlt a falnak.

A vigasztalanra elborult égből dőlt a víz. S olyan furcsa volt az utca, olyan idegen, mintha most látta volna először az únottan gubbasztó házakat. És ő is más volt, ő is idegen volt. A lábaiban csont és izom helyett valami ernyedt ürességet hordozott, a levegő nyers volt, metszette a tüdejét, s réveteg álomkép gyanánt keringett vele az egész világ.

Azt sem tudta hamarjában, merre van az erdő. Csak akkor bokándozott el a híd felé, amikor a folyó partján felbúgott egy villamos.

A hídon megpihent. Áthajolt a korláton és hosszan, mozdulatlanul bámulta a megáradt folyót. A folyó barna hömpölygéssel gördült el a pil-

lérek között, megduzzadt hátán az esőcseppek apró tűszúrásaival, amelyek szüntelen súgással hullottak az égből.

Arra ocsudott fel, hogy egy rendőr gyengéd figyelmeztetéssel a vállára üt. A nagy darab, marcona német udvariasan motyogott valamit neki, s nem tágított mellőle, csak akkor, amikor átértek a híd túlsó oldalára. Ott útjára engedte, megfenyegette a mutatóujjával, s mindaddig szemmel tartotta, míg elnyelte az erdő.

A pad üres volt. Elázott levélroncsokat vert rajta az eső, s alatta, a megivakodott avaron, nem volt az eseményeknek semmi, semmi nyoma. Csak apró tócsák s itt-ott egy-egy csenevész fűszál, amely az esőcseppek alatt meg-megreszketett.

Hirtelen köhögés fogta el. S a beteg tüdő vonaglására úgy felelt az erdő, mint egy felriadt kutya. Vontatott zúgással feleltek a fák, a hang vergődött, vándorolt, majd magába itta az eső halk szemetelése. Mire a kimerüléstől leroskadt a padra, már minden zaj elcsitult, s nem hallatszott más, csak egy folytonos zúgással beszélő S betű.

A pad nyirkos ülődeszkájából ruhájába ivakodott a víz, halk borzongással érezte, hogy a hideglelés hangyái mászkálni kezdenek a testén. Először megrémült, majd fellángolt benne a gondolat, hogy a szépasszony várja, felugrott, nekilódult az erdőnek, futott.

Alig tett néhány lépést, olyan gyöngeség fogta el, hogy ha nem nyalábol át egy fatörzset, talán össze is esik. Itt megállt, pihegett, kiköhögte magát, aztán újból fellármázta a belső hang, hogy a szépasszony várja és áttámolyodott a szomszéd fatörzsig, ahol újból megpihent. És így ment, így vánszorgott a fatörzsek mankóján, míg egy örökkévalóságnak tűnő vergődés után megnyílt az erdő, s az őszi eső végtelenjében az útszéli vendégfogadó felködölt.

A költő fogyatkozó ereje csak az első kőpiramisig volt elég. Ott leült, köhécselt és nézte a csárdát. Háta mögött zúgtak a fák, előtte egy felázott országút feküdt, végén a néma épülettel.

Úgy találta, hogy az út rettenetesen hosszú és nincs semmi reménye, hogy legalább a ravatalon viszontláthassa Rotz urat. Igen, az elsötétített szobában most gyertyák égnek, meleg van, a viasz és a virágok forró illata átsímogatja a halott homlokát, aki boldogan pihen. De hosszú az út, rettenetesen hosszú és nincs semmi reménye, hogy legalább a ravatalon viszontláthassa Rotz urat.

Összedidergett. A lába fokozatosan hűlt, kezdte a talpán, felcsúszott a térdein és már a combjai is olyanok voltak, mint egy-egy kölcsönkért húsdarab.

A költő inkább kíváncsiságból, mint félelemből benézett a lelke ablakán, ahol a nagyon őszinte feleleteket szoktuk láncon tartani és azt kérdezte magától:

— Vajjon csakugyan itt pusztulok?...

Később arra gondolt, hogy egyáltalában miért jött ide?...

Rotz úr ravatalon fekszik, az eső zuhog, a vendéglő zárva: a szépasszony nem is jöhet.

Vagy talán egy gonosz sugallat csábította ki?... Ej, mindegy már!... Egyébként is gonosz sugallat nincs, csak végzet van. Sors. Sors, amelynek a hangja mindig igaz. Talán ez akarta, hogy az országút partján, egy

kőpiramison fejezze be életét, amelynek a sors illőbb ravatalt már nem is adhatott...

Aztán megint kisüt a nap. Az országúton felrobog egy hintó és a szépasszony rátalál. Ő szép lesz, fehér lesz, mint a versei, amelyekben liliomszirmok csengetik a rímek muzsikáját és hallgatag lesz, mint az üdvözült szerelem, amely csak a csönd nyelvén tud vallani... Igen, a nap majd kisüt, a hintó jön, a hintó megáll s a szépasszony megsiratja őt...

— De ni! — szólt magában. — Képzelődöm, vagy valóban kocsi dübörög?...

Az erdő irányába emelte fáradt fejét s a következő pillanatban olyan édes és forró rémület sikoltott át a szívén, hogy egy hangos ordítással talpra állt.

Jött a két deres...

A bakon fehér keztyűben egy öreg kocsis, mögötte egy nagy, csukott batár s a batár üvegablaka mögött egy halvány női arc...

— Halt! — sikoltott a költő s a lovak elé ugrott.

A két deres megtorpant, a hintó megállt.

Aztán csak annyit látott, hogy a batár ajtaja megnyílik s egy női kéz int neki. Hívja...

És a költő megindult az integető női kéz felé. Egész testében dideregve, lelkében valami édes fuvalommal, amelyet már előre megrészegített a szépasszony illata. Aztán fellépett a hágcsóra, s mikor a sötét kocsiból egy piros száj rámosolygott, hangos zokogással a szépasszony ölébe zuhant.

— Szeretlek!... Sze-ret-lek!...

ÖTÖDIK FEJEZET,

amelyben „aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ".

Az ecetszagú asszonyság este nyolc órakor majd hanyatt esett. Valaki fütyörészve bedöntötte az ajtót, aztán félrecsapott kalappal megjelent a súlyosbeteg szobaúr.

— Mi történt magával? — hebegte Roitschné.

— Drága jó Roitschné asszonyom — mondta a költő és tréfásan az asszony csontos kezeire paskolt. — Süsse meg az orvosát!

Roitschné egyik ámulatból a másikba esett.

— No de mi történt magával? Ivott?

— A színét se láttam!

— És olyan illatos a ruhája. Mitől?

A költő behúnyta a szemét, felkacagott.

— Virágot szagoltam, Roitschné asszonyom!

— Ahh! — sóhajtott az özvegy és égnek fordította a szemeit. Aszott ujjait egymásba kulcsolta, s hogy annál nagyobb nyomatékot adjon a romlott erkölcsök fölött való őszinte megbotránkozásának, összecsucsorított szájjal bekacsázott a szoba ajtaján.

A költő végigfütyörészte a szűk előszobát és Roitschné még éjfélkor is hallotta, hogy valaki dalol:

Da ruf ich bei der Sonne Schein:
O stille meine Sehnsuchtspein!
Ich will nur deine Liebe,
Lieb mich und die Welt ist mein...

És olyan melegen, olyan nagy belső lelkesedéssel, szinte ittasan zengtek a kopott szavak, mint mikor a kalitkából kiszabadult rabmadár meglátja a felhőket és felsikolt.

Másnap a költő szokatlanul gondosan öltözött. Aztán megindult azon az úton, ahol az őszi ködben és téli hóesésben két teljes hónapig bolyongott a legcsodálatosabb tavasz ösvényein. Mert ha volt a világon szerelem, amelynek hatalma virágot fakasztott a novemberi réten, lombokba borult a decemberi fákon és éneklőmadarakat keltett ki az elhagyott fészkek kihült ölén, akkor ez a szerelem a költő és a szépasszony szerelme volt.

Az erdő csendjét minden délután feldübörögte egy nehéz batár. A pad előtt meghalkultak a kerekek, egy ifjú férfi beszállt s a fogat elkarikázott a határ felé. És míg ment, búgott, muzsikált, a lefüggönyözött ablakok mögött a fiú leborult a szépasszony lába elé és suttogott:

— Marian, Marian... te szép, szomorú Marian...

A fiú szavaiban volt valami beteges rajongás, valami nem erre a sárból összegyúrt világra való átszellemült gyönyör és olyan mély, olyan ösztönös tisztaság, hogy Marian ilyenkor mindig összeszorította az ajkait és elpirult. De egyszer annyira a lelkébe zengett ez az imádsághoz hasonlatos suttogás és annyira megdöbbentette a jóság és az ártatlanság derült közelsége, hogy hátrasimította a költő haját és hosszan, fürkészve a szemeibe nézett.

— Mondd, ki vagy te?....

A költő meghökkent. Érezte, hogy az asszony szava az élet fel nem derített mélységeibe kiált s hogy ebben a mélységben értelmetlen visszhang bolyong.

— Én hogy ki vagyok? — ismételte és megvonta a vállát. — Egy lump magyar diák.

Az asszony mosolygott.

— Te lump vagy?

— Lump.

— Hát mit csinálsz?

— Semmit. Illetőleg iszom.

— Ejnye! — kacagott Marian. — És mért iszol?

— Hogy szépet álmodjak.

— És ital nélkül nem lehet?

A költő megcsókolta Marian kezét.

— A te öledben igen...

A szépasszony forró suttogással a költő füléhez hajolt:

— S neked az álom már minden?...

— Ó, minden! — válaszolta a fiú és tiszta szemében felcsillant a büszkeség. — Én költő vagyok!

Marian visszahanyatlott az ülés párnáira.

— Volt már valaha kedvesed? — kérdezte nagysokára.

A pirulásban most már a költőn volt a sor.

— Nem volt... sohasem volt... — mondta csendesen.

— Hát akkor kiről szoktál álmodni?

— Rólad.

— S mikor még nem ismertél?

— Akkor is rólad, Marian. Én téged mindig ismertelek...

Marian ölébe vonta a fiú fejét, s míg dajkáló melegséggel símogatta

a hullámos fürtöket, a meg-megnyiladozó függöny hasadékán kinézett a tájra. A kocsi már messze járt, a völgyekben apró falvak és néptelen majorságok bodrozták az égre a meleg kályhák és a családi tűzhelyek áldozati füstjét, s a mezőségeken ezüst harmatozással csillogott a dér.

— Ugy-e, szép asszony az édesanyád? — kérdezte Marian.

A költő felnézett. Homloka, mint mikor a verőfényes nyári égen egy elszakadt felhőfoszlány a nap elé téved, halkan elborult.

— Már meghalt szegény — mondta.

— Beszélj róla! — kérlelte az asszony.

— Érdekel?

Marian a fiú homlokára csókot lehelt.

— Hiszen az édesanyád volt...

— Milyen jó vagy te, Marian — suttogta a költő. Csókkal borította el a két illatos kezet, aztán rájuk fektette az arcát.

— Édesanyám szép magyar asszony volt — kezdte a költő hosszú gondolkozás után. — Nagyon szép asszony volt, Marian. Karcsú volt, mint te, s némelykor az ő szemét látom, ha rám nézel és tudom, hogy valamit titkolsz előttem...

— Boldogtalan volt talán?

— Nem tudom. Lehet... A haját símán viselte, mindig sötét ruhában járt és nem nevetett soha... Lehet... Hiszen apró gyerekkoromra is úgy emlékszem, mint egy szomorú álomra. Egy asszonyt látok, aki szüntelenül dolgozik, s ha elfárad, a templomba megy...

— Szeretett?

— Ó, nagyon. Az édesapámnak mindig azt mondta, hogy én vagyok az ő fia. Az édesapám meg azt felelte rá, hogy meg is látszik rajtam. Ilyenkor az apám dühös lett és kidobta az ablakon a babáimat.

— Babákkal játszottál? — mosolygott Marian.

A költő gyengén elpirult.

— Gúnyolsz te is?... Pedig ha tudnád, mennyit sírtam a kóchuszárok, meg a rongykaták miatt!... Mikor az apám elkövette velük ezt a kegyetlenséget, fel tudtam volna magam akasztani. Gyuri vigasztalt meg, a bátyám, aki a parasztgyerekekkel rendszerint az ablak alatt gombozott. Szépen fölszedte a babáimat, aztán besomfordált és azt mondta, hogy még nem nyúz senki, ne bőgj. Kivitt, beleültetett a kis kocsijába, babáimat az ölembe rakta, aztán nyargalt velünk a kertbe, ő volt a ló.

— Néha az utcára is kivitt — folytatta kevés szünet után a költő, miközben valami különös meghatottság suhant át a vonásain. — De én féltem. Nagyon féltem. Hiába dobálta meg Gyuri a kóbor cigányokat és hiába páholt el minden kölyket, aki az útunkba került, én annál jobban féltem... Tudod, Marian, az úgy volt. Mi Észak-Magyarországon lakunk s a falu végén kezdődött a hegy. S a hegy olyan nagy volt, olyan sötét volt és olyan nagy és fehér fellegóriások könyököltek ki a hegy tarajára, hogy mindig meghalkult a szívem és behúnytam a szememet... Ha nekem arra a hegyre fel kellett volna mennem, talán szörnyethalok... Féltem. Rettenetesen féltem. És ugyanezt a félelmet éreztem akkor is, ha éjjel arra ébredtem föl, hogy a sötét udvarra nagy lármával begördül egy kocsi... A kocsiban danoltak, hegedű szólt, klarinét sivalkodott, aztán csapkodták az ajtókat, nevettek, hahotáztak, döngették az asztalt és olyan sűrű, olyan fojtó volt az éjszaka...

— Ki jött?

— Az apám jött, Marian. A cimboráival... Ilyenkor hideglelősen kiugrottam az ágyból, bebujtam az édesanyám mellé és sírtam. Édesanyám átölelte a nyakamat és éreztem, hogy folynak a könnyei...

Csönd lett. A hintó búgásába messze muzsikaszót haristoltak a kerekek, a költő behúnyta a szemét.

— Aztán? — kérdezte az asszony.

— Aztán addig ment ez így — folytatta a költő s látszott az arcán, hogy régi sebeket tép fel minden szava — míg sok-sok ilyen fülledt és rémületes éjszaka után az apám kocsira ültetett, vitt az idegenbe. Jött a gimnázium... Emlékszem, zuhogott az eső és a szívem majd megszakadt. Úgy kellett az édesanyám nyakából lefejteni... Aztán hátunk mögött maradt a ház, eltűnt a falu, eltűnt minden ismerős árok, domb, bokor és befutott a kocsink egy idegen város sivár falai közé. Ott bementünk egy új, vékonyfalú és malterszagú házba, ahol egy kimért, örökkön hivatalos, merev és kibírhatatlanul nagyképű számtanprofesszor fogadott, aki bevezetett egy szobába és azt mondta, hogy ez lesz az új otthonom. Apám a lelkemre kötötte, hogy fogadjak szót, aztán kocsira ült és otthagyott... Keserves pillanatok voltak... Sírni nem mertem, mert féltem a veréstől. Összeszorítottam a fogaimat, rányomtam az arcom az ablaküvegre és addig bámultam az esőt, amíg este lett... S mire az édesapám, szokásához híven éjfélkor és muzsikaszóval, hazarobogott és berontott a házba a cimboráival: én már csontig átázva és az út rémületétől félholtan ott dideregtem az édesanyám karjai között... Apám irtózatos haragra gyúlt, megragadta a nyakamat, kirántott az ágyból, bevitt a másik szobába és a botjával valósággal összetört...

Marian megborzongott.

— Na és az édesanyád... az édesanyád nem tudott segíteni?

A költő rázta a fejét.

— Az én apámnak csak engedelmeskedni lehetett, Marian. A szeme rebbenése parancs volt, a szava ítélet, az ökle bakó... Szegény édesanyám életében talán ez volt az egyetlen eset, hogy szembeszállt vele és takart a testével, amíg tudott, de aztán az apám őt is megragadta és... Ne... ne beszéljünk róla... — tette hozzá lefojtva a költő. Kezébe temette az arcát és elhallgatott.

Marian lehajtotta a fejét:

— Szegény fiú...

Hallgattak. Kis idő mulva a költő felnézett s míg beszélt, halkan szivárogtak a könnyei.

— És most következett a nagy, az igazi szenvedés. Mert megint kocsira ültettek s az édesanyám meleg ágyából, a szülői ház meghitt boltívei alól a vékonyfalú és malterszagú idegenbe vittek... Esküszöm, Marian, átsírtam és átjajveszékeltem minden éjszakát... És a latin olvasókönyv fedelén apró rovátkákkal számoltam, hogy hányszor kell még virrasztanom karácsonyig... S mikor annyi sírás, annyi átjajveszékelt éjszaka után végre megnyílt előttem az út és mehettem haza... borzasztó volt, Marian... A karácsonyfa apró lángjai helyett nagy, lobogó gyertyákat találtam az édesanyám ravatala körül...

A patkók csattogása és a kerekek búgása valami mély és kábító muzsikába ölelkezett. A költő belehajtotta fejét a szépasszony ölébe, aki

szótlan elérzékenyedéssel símogatta a hullámos fürtöket. S míg Marian végigsuhant gondolataival a korán árvaságra jutott fiú életén, az a nemes, de egyben megdöbbentő érzése támadt, hogy ifjú udvarlójával szemben neki az egyszerű szeretkezésnél sokkal szebb, nagyobb, de nehezebb kötelessége van. S ettől a felelősségérzettől talán meg is ijedt kissé. Talán gyengének érezte magát e feladatra, amely egyelőre ismeretlen érzéseket csiholt ki a szívén; talán csak a kényelmét féltette attól a viszonytól, amely a szerelem sekély és síma tavacskái helyett a mély és viharos tengerre viszi. De bármi történt is a lelkében, ebben a hirtelen megdöbbenésben nem volt több a félelem, mint a sóvárgás egy titokkal teljes új világ után, amelyről még sohasem hallott, amelyet még sohasem látott, s mégis annyira közel van, hogy csak a kezét kell kinyujtani érte.

— Szomorú föld az a ti országotok! — törte meg a csendet Marian.

A költő felrezzent.

— Nem mindenkinek, Marian. A szomorúság az emberekben lakik és nem a földben terem... Az én apám sohasem volt szomorú. Tavaly halt meg, Isten nyugosztalja... Meg Gyuri, a bátyám se szomorú. Pedig ő is korán árva lett és ő is idegen emberek között nevelkedett. Most átvette a birtokot és éli a világát. Nagyokat eszik, nagyokat iszik, alszik, mint a medve, elvett egy leányt, hogy jól főzzön neki, utálja a könyveket és rettentően szégyenli, hogy költő vagyok... A boldogtalanság az emberekben lakik, Marian, és én azt hiszem, minden költő boldogtalan... Sokszor az az érzésem, hogy nem a világ rideg, nem az emberek gonoszak, csak én vagyok hibás... Gazdag vagyok és a pénzemnek nem tudom hasznát venni... Fiatal vagyok és nem tudok az életnek úgy örülni, mint más örül... Más ember az első csinos szobában otthonra talál, nekem még a szülői ház is rideg... Az én otthonom nem téglából való... Nekem nem kell meleg kályha, nekem nem kell jó konyha, nekem nem kell jó háziasszony... nekem csak egy hűséges nő kell, kinek meleg ölébe le tudom a fejemet hajtani...

— Marian!... — suttogta a költő és átölelte az asszony derekát. — Mióta meghalt az édesanyám, te vagy az első, ki ezt megadod nekem. Mondd, Marian, mondd... el tudod te képzelni azt a sivár lelkiállapotot, amikor valaki még azt sem tudja magáról elmondani, hogy: „Megyek haza...“ Ha a munkás megindul a gyárból: megy haza. Ha a hivatalnok leteszi a tollat: megy haza. Ha a lovat kifogják a hámból: megy haza. Ha a madár átrepül a tengeren: megy haza... De én hova megyek, mondd meg, Marian, hova megyek, mióta az édesanyám ravatala mellől kitaszítottak ebbe a rideg, nagy világba, amelyhez semmi, semmi közöm!... Hova megyek?...

— Nézd, Marian — folytatta a költő és félrehúzta a függönyt, kimutatott az ablakon. — Ott a völgyben van egy kis ház. Látod?... A házon egy kémény és a kéményből száll a füst. Bent bizonyára lobog a tűz, a tűz mellett egy asszony, aki talán nem is tudja, hogy minden parázsra vetett rőzsedarabbal a távoli erdőkbe üzen... Mert abban az erdőben, ott messze, egy favágó dolgozik. És az a favágó lenéz a völgyre, meglátja a füstöt és megáll. Aztán felderül az arca, vállára dobja a fejszéjét és megindul a füst felé... Ha az az asszony te lennél, Marian, és én látnám a füstről, hogy valahol várnak, akkor elmondhatnám magamról, hogy megyek haza... De addig?...

Marian szívét elöntötte az érzelem, hirtelen és erősen átfonta a költő nyakát.

— Szeress, Marian, szeress... — nyögdécselte a költő. — Szeress... nagyon szeress... hogy életemben csak egyszer... csak egyszer meghessek haza...

... Nagyjában ez volt a lefüggönyözött batár mindennapi története. Csak a szavak voltak mások, de a csók egyformán szomjas és az ölelés egyformán forró maradt. A vége mindig egy átszellemült fohászkodásba zengett, mint az áhitatra lefojtott orgonaszó:

— Szeress, Marian... szeress...

És Marian megszerette az ifjú lovagot. Volt a szerelmében valami anyáskodás, de volt benne némelykor a tisztaság és a jóság tiszteletéből is valami tartózkodásféle, amelyet csak akkor ragadott el a szenvedély, ha a csók szédületében elzsongultak az idegei.

Ha a költő lelkéből feljajdult az árvaság, úgy érezte, egy láthatatlan anyai kéz ragadja meg a csuklóit és viszi az elbúsult gyerek homloka felé. Ha az ifjú udvarló derült szemeiben meglátta a gondolatok és a vágyak fehér virágait, lesütötte a szemét, nehogy lovagja a lelkébe lásson, amelyben egy megtépett s a korai dértől megfonnyadt virágoskertet hordozott. De ha a csók érintésétől meglepte a mámor és nem látott egyebet, csak az ifjú férfit: asszony volt olyan kiteljesedett odaadással, mint mikor a rózsa kelyhe megnyitja magát a tavaszi szél előtt.

De csodálatos, hogy míg ezeken az átkocsikázott délutánokon a költő mindent elmondott magáról és apróra elpanaszolta a multját, Marian életéről nem esett egy szó sem. S ha néha megtörtént, hogy belebotlottak egy-egy vonatkozásba, amely a szépasszony multjára, jelenére, vagy családi viszonyaira célzott, olyan hirtelen és ijedt csend szakította meg a beszélgetést, mint mikor valaki egy szeplős ember társaságában pulykatojást emleget. Ezekben a gondos kerülgetésekben és hirtelen elhallgatásokban a tapintatnak már az a formája volt, amelynek a neve: hallgatólagos megegyezés.

Azonban a költő akarva-akaratlan így is megtudta — mint ahogy mindent megtudunk, amit nem akarunk —, hogy a szépasszony valóban egy rendkívül gazdag kereskedőnek a hitvese. A felfedezés mélyen megrendítette, de belenézett Marian szemeibe és úgy elhessegette lelkéről a társuló gondolatokat, mint cukorról a legyeket szokás. Ám az elejtett szavak és az események véletlen sorozata apránként mindent megmondott neki, ami nagyon őszinte pillanataiban a kérdések lappangó parazsával égette bensejét. Így tudta meg azt is, hogy a szépasszony nem tisztára az ő kedvéért választotta sétakocsizásra azt az utat, amelyen megismerkedett vele s ahol később egy esős októberi estén rátalált.

Egy derült novemberi délután ugyanis kikocsiztak a várostól mintegy tizenöt-húsz kilométerre emelkedő hegyek közé, ahol a déli meredeken egy „Weisser Hirsch" nevezetű turistaház feküdt. Útjuk az immár elpihent Rotz úr vendéglője előtt vitt el, s a költő mély megindulással nézett ki az ablakon. Megölelgette szemével a kihalt ambitust, amelynek az oszlopain már csak itt-ott virított egy-egy vadszőlőlevél és visszaálmodta azt a feszengő ostobaságot, amely élete megtalált boldogsága elől menekülni akart az erdő avarjára. Majd végképen elérzékenyedve Marian vállára borult, s mikor megragadta a kezét, érezte, hogy az remeg és hideg.

— Borzasztó volt... — suttogta Marian. — Éppen itt jártam, amikor meghalt... Benyitottam... ott feküdt a padlón...

A költő visszahanyatlott és felnyögött. És még akkor is sápadt volt, amikor a másfélórás kocsizás után berobogtak a „Weisser Hirsch" udvarára, ahol a batár nehéz zökkenéssel megállt.

— Mi történt veled? — kérdezte Marian. Megpaskolta a fiú arcát, s mielőtt kiszálltak, megcsókolta.

— Szeress, Marian! — kiáltott a költő. — Szeress!...

És Mariannak a vad öleléstől elakadt a lélekzete.

Aztán leléptek a terméskővel körülbástyázott udvarra, a kocsit a félszer alá küldték és megindultak a svájci modorban épült turistaház falépcsői felé.

Az oszlopokon nyugvó lépcsők a turistaház emeletére szolgáltak, ahol a fal és a zsalugáteres ablakok egész hosszában egy gerendákból és lécekből összetákolt széles folyosó lebegett, amely olyan lármát csapott a két vendég lépései alatt, mint a dob. Marian úgy ment és olyan otthonosan mozgott, mint aki a helyet már régen és igen jól ismeri.

A meglazult padlásgerendák dübörgésére rendetlenül öltözött, hajdan csinos, de ma már kissé elnyűtt asszonyság sietett eléjük, aki arcán viselte a viharos ifjúság és a hosszú preparáltság petyhüdt nyomait. Mikor megpillantotta Mariant, látható meglepődéssel összecsapta a két kezét, majd túlzott szívélyességgel és szinte már bántó bizalmaskodással összeölelgette.

— Mein gnädigstes Marichen! — sipákolta. — Csakhogy már látom, csakhogy már látom!... No iszen, no iszen — símogatta jobbról-balról Marian orcáját —, tudtam én azt, hogy kigyógyulunk! — s itt a költőre nézett. — Meg aztán, mein gnädigstes Marichen, nem is volt érdemes az után a, phi!... — s itt egy nagyot köpött.

A bizalmaskodó áradozás Mariannak szemmelláthatólag terhére volt, s azzal ütötte el, hogy uzsonnát kért. Az asszony betessékelte őket a folyosó közepéről nyíló tágas ebédlőbe, ahol a falon köröskörül fantasztikus színnyomások ábrázolták a hegymászás veszedelmeit, tarkítva a turisták közhasználatú jelmondataival.

„Der Durst in der Hitze dein Gefahr."

Vagy:

„Der Durst im Schnee und Winter kein Gefahr."

S végül:

„Der Durst in diesem Zimmer keine Frage."

A költő levert volt és úgy találta, hogy a feliratok roppant ostobák. A folyton karatyoló asszonyság kellemetlen torokhangja is kezdte már idegesíteni, alig várta, hogy kimenjen a szobából. Mikor nagysokára egyedül maradtak és fázósan odaültek a duruzsoló cserépkályha mellé, felkönyökölt a térdére és összehunyorított szemekkel maga elé meredt. Marian is előredőlt, tenyerébe fektette az arcát s míg egyik is, másik is szótlan elborulással gondolkozott, a magasan derengő hegy kopár üstöke benézett az ablakon. S a sziklák és a legelők végtelen nyugalma olyan mély és olyan dermedt csöndben ülte meg a bámészkodó négy falat, hogy a rozoga ajtók s a megvénhedt ablakok repedésein a lassan áramló meleg cincogását tisztán lehetett hallani.

A terhes csöndet Marian felszakadó sóhajtása törte meg. Felállott, hátrakulcsolta a kezét és sétált fel s alá. A padló sírt, az apró cipellők dobogását megkongatta a csönd s a költő úgy vélte, hogy valaki megy, megy s a távolodó lépések zaját elnyeli az idegen messzeség. Hogy Marian alakja elhomályosodik, már-már a ködös távolban libeg s hogy egy harmadik valakinek az itt settenkedő emléke mind nagyobb és nagyobb szakadékot hasít kettőjük közé.

Marian némelykor meglassította a lépéseit és felemelte a fejét, mint aki távoli zajra figyel. Majd összefonta mellén a karjait s egy-egy bútordarab: asztal, kép, tükör vagy szék előtt merengő arckifejezéssel megállt. Egyszer aztán valami nagy belső didergés rázta meg a testét, egy hirtelen és fájdalmas mozdulattal kirántotta az ajtót, hajadonfőtt, köpeny nélkül a libegő folyosóra ment, rákönyökölt a korlátra és mozdulatlanul bámulta az ágaskodó hegyeket. Sötét és szomorú alakja pontosan az üvegajtó ablakára esett s belülről, a vadregényes hegyvidék álomszerűen kirajzolt hátterével, valósággal egy színpad drámai jelenetének hatott.

A költő Marian sötét alakjára emelte a szemét és rajtafelejtette. Így maradt sokáig. S a nagy csöndben talán egy félórát is elnyelt az alattomosan szürkülő novemberi délután, míg a hangos asszonyság rálökte az ajtót s a párolgó teáskancsóval megjelent.

— Ahh, egyedül, egyedül?... — rikácsolta az árván gubbasztó költő felé.

Itt óvatosan körülkémlelt, s mikor meglátta Marian mozdulatlan alakját az ajtó előtt, szájára szorított mutatóujjal odasomfordált a költő oldalára. Megérintette a vállát, ráhunyorított:

— Már be van fűtve, kedves uram...

— Hol? — kérdezte a költő nem minden megdöbbenés nélkül.

— Hát a szobájukba, kedves jó uram! — tárta szét kezét az asszonyság. Aztán megfordult és negédes viháncolással kiszaladt.

... Mire Marian a folyosóról visszajött, ifjú lovagját lángvörös arccal találta a helyén.

Szótlanul elfogyasztották az uzsonnát, aztán útrakeltek. Már erősen alkonyodott, a sötét udvaron az öreg kocsis meggyujtotta a batár lámpásait. A bizalmas asszonyság méltatlankodó fejcsóválások között lekísérte őket a lépcsőn, közben jámbor maliciával duzzogott:

— Mein gnädigstes Marichen — mondta —, igazán nem járja, hogy egy idő óta úgy elhanyagol engem! Azelőtt jó voltam magának minden nap, ma meg egy hónapban egyszer is rossz vagyok?... Na várjon, gnädigstes Marichen, várjon... Majd megsirat maga még engem! Az emberek szájára a „Weisser Hirsch“ mamájánál jobb lakatot úgy sem talál!...

Mikor a kocsi kigördült velük az országútra s a batár sötétjében egyedül maradtak, Marian nem tudott többé uralkodni az érzelmein. Térdre vetette magát a költő előtt és hangos zokogással az ölére borult.

— Miklós!... Miklós!... Tudsz-e még szeretni engem?...

A költő felkapta, mellére zárta és hazáig bódult szerelemmel csókolta a száját.

A „Weisser Hirsch“ többé nem is került szóba. Sem aznap, sem később. S hogy végképen elkerüljenek mindent, ami őket boldogságuk egyetlen bántó délutánjára emlékezteti, az öreg batárt is lomtárba tették. December

elején leesett a hó, a föld vastag bundázatán a kerék nehezen szaladt, hideg is volt nagyon, a találkozókra más helyet kellett keresniök. S erre a célra alkalmasnak bizonyult a diáknegyednek egy „Drei Rosen“ nevezetű tiszta kis vendéglője, ahol az ifjú és bőkezű pár minden este egy zártkörű italozásokra berendezett szobát kapott.

A költő lelke itt csordulásig telt azzal a boldogsággal, amelyből neki a kis ház és a füst példázatából mindössze egy asztalt, pár széket, egy kályhát és egy kis konyhaillatot juttatott a sors. De minden egyebet pótolt Marian kitűnő asszonyi ösztöne, aki a nagy árva gyerek mérhetetlen nostalgiáját az „otthon“ után apró és gyerekes figyelmességekkel iparkodott kielégíteni. Tréfás háziasszonyi kötelességtudással megtörölgette a tányérját, felaprította az ételét, eléje tette a poharát és kétségbeesett, ha a félliteres sörporció egyetlen hajtásra legurult.

— De Miklós! — mondta ilyenkor. — Berúgsz!

A költő nevetett és megcsókolta érte.

A nevenapján pedig — december hatodikán —, mikor Marian egy kis virágcsokorral a kezében felköszöntőverset mondott neki, féktelen örömében és boldogságának immár el sem viselhető jóllakottságában olyan dáridót csapott, hogy körülöttük táncolt a „Drei Rosen“ egész megriadt személyzete. Marian kacagott, tapsolt, énekelt, ivott, éjfélkor a pincér orra alá tejszínhabból bajuszt csinált, s éjfélután két órakor kijelentette, hogy záróra ide, záróra oda, ő nem megy haza.

A vendéglős eleinte kedélyesen vette a dolgot, de mikor látta, hogy a szépasszony jókedvén minden ékesszólása megtörik, lecsavarta a villanyt és rájuk csapta az ajtót.

A koromsötét szobában egyedül maradtak. Nagy csönd támadt, amelyben csak egy lefojtott női kacagás búgott, mint a párját kereső galamb. Aztán ez is elhallgatott. A helyzet igen kényes volt, s a költő már-már indult az ajtó felé, amikor Marian visszarántotta, átkapta a nyakát s a fülébe rebegte:

— Ó Miklós... Miklós... Mikor leszünk már egyszer igazán boldogok?...

Mikor újból kigyúlt a villany, a számlával visszatérő főpincér egy bosszús női arcot s egy kétségbeesett fiatalembert talált.

... Ettől a naptól kezdve forró nyugtalanságban teltek az esték. Az utcán szorosabban jártak, a „Drei Rosen“ kis szobájában önfeledtebb lett az ölelés, hosszabb a csók és rövidebbek a szavak. Ha pedig a két szempár a meghitt pillanatokban egymásba mélyedt, valami nagy belső lobogás tüze fényesedett ki az előszivárgó könnyeken, azokon a könnyeken, amelyeknek olyan különös és olyan lágy a törésük, hogy a szerelmi felindulást ezer könnybelábadt szem között is megkülönböztetik.

És egy álmatlanul áthánykolódott éjszaka után a költő behívta a szobájába Frau Roitschot, hogy valami fontos ügyben beszélni óhajt vele. A kiaszott asszonyság ma különösen savanyú volt, s mikor az ajtóban megállt, szende búbánattal összekulcsolta a kezeit.

— Parancsol?...

— Kedves Frau Roitsch — kezdte bizonytalan hangon a költő — egy kérésem volna.

— Állok rendelkezésére.

— Arról van szó, kedves Frau Roitsch... Illetőleg nagyon kérem, ne értse félre a szavaimat...

— Nagyon jól tudja, Zsigárdy úr, én semmit sem szoktam félreérteni — sóhajtott az asszony. — Én nagyon egyenes nő vagyok. És ha netán arról lenne szó, hogy anyagilag momentán, most, ebben a pillanatban zavarba tetszett volna jutni...

— Szó sincs róla! — vágott közbe a költő.

— Na mert legnagyobb sajnálatomra kellett volna mondanom, hogy magam is alig várom az elsejét...

— Sokkal fontosabb dolgot akarok mondani — intett a költő. — Arról van szó, kedves Frau Roitsch, hogy izé... Illetőleg arra akarom kérni, hogy ha a napokban... a napokban esetleg meglátogatna a menyasszonyom...

Frau Roitsch hirtelen összeharapta az ajkait, szemérmetesen elfordult.

— Hát arról szó sem lehet, kérem. Az én házam tisztessége, kérem...

— Ne értsen félre, kedves Frau Roitsch! — emelkedett föl fülig pirosan a költő. — Elvégre, ha biztosítom róla...

— Nem, nem, nem, ne is tessék beszélni! — hadonászott az ecetillatú asszonyság. — Én megmondtam már akkor, amikor ide méltóztatott jönni, hogy a szoba nem sturmfrei, kérem, hogy asszonyszemély ide rajtam kívül nem teheti be a lábát, kérem, és ne is tessék ilyet kérni, kérem!

Az ajtó csattant, az ecetillat megszűnt.

A költő megszítta a fogát, aztán felkáromkodott. Papucsát belerúgta az ajtóba és vágtatni kezdett a bútorok körül.

— A nyomorult! — dohogott. — Az útálatos!...

Öt percnyi dühös vágtatás után belehanyatlott a karosszékbe, kimerülten pihegett. Átgondolta a történteket, latolgatta az eshetőségeket, felfájt a szívében a boldog tervezgetés, amelynek ledöntött falai körül — úgy érezte — romokban hever az egész világ. Később lehiggadt és sötét elhatározással megesküdött, hogy még ma elhurcolkodik. Már-már neki is látott, hogy összecsomagol, amikor halkan kinyílt az ajtó és megjelent a háziasszony ösztövér alakja.

Elfordult, nem is akarta látni.

— Kedves Zsigárdy úr — kezdte az asszony olyan halkan, mint a szúnyogzümmögés —, gondolkoztam a dolog fölött. És arra a meggyőződésre jutottam, kérem, hogy elég sajnos, de ez a rettenetes drágaság, kérem, még a magamfajta tisztességes asszonyt is bizonyos engedményekbe kényszeríti bele, kérem...

A szobaúr felütötte a fejét, az asszony folytatta:

— Tegnap drágább lett a krumpli, kérem, ma drágább lett a liszt, kérem, holnap emelik a húst, kérem, és lássa be, kérem, hogy ha többen használják a szobát, a bútor is jobban kopik, kérem...

— Voltaképen mit akar? — szólt közbe a költő.

Az ecetillatú asszonyság közelebb lépett, oldalra hajtotta a fejét.

— Végtelenül sajnálom, kérem, de ha azt akarja Zsigárdy úr, hogy ide látogatók is jöjjenek, huszonöt márkáért nem adhatom a szobát, kérem...

— Mennyit akar? — kérdezte a költő. És máris elhatározta, hogy mindent megad.

Az asszony lesütött szemmel piszkálta a körmeit. Halkan firtatta:
— Sokszor fog jönni a menyasszonya, kérem?
— Nem tudom... Lehet...
— Hát akkor mondjuk... harmincöt márka, kérem...
A költő zsebébe nyúlt, hang nélkül fizetett. Frau Roitsch hang nélkül zsebrevágta a pénzt, kiment.
S a „Drei Rosen" kis szobájában aznap este úgy találta Marian, hogy ifjú lovagja kissé elfogult. Vacsora után két tenyere közé fogta a költő fejét s a szemébe nézett.
— Miklós — mondta — te most vagy titkolsz valamit előttem, vagy nem mersz valamit bevallani!
A költő arca olyan lett, mint a piros lámpaernyő, ha lángot gyujtanak alatta. Lezárta a szemét, égő arcával a szépasszony vállára menekült.
— Látogass meg, Marian!... — súgta a fülébe.
Marian feleletképen megszorította a kezét.
— Holnap este... holnap este nálad vagyok...

HATODIK FEJEZET,

amelyben gyöngyvirágok nyílnak a hó fölött.

Másnap délután öt órakor Frau Roitsch egy félénk és rövid csöngetésre elősietett az odujából és ajtót nyitott.
— Itthon van Zsigárdy úr? — kérdezte félhangon egy pelerines alak, akiben az asszony tüstént felismerte Luciánt.
— Itthon van — válaszolt Roitschné. Majd egy mártiri sóhajtás után hozzátette: — Azt hiszem azonban, nem a legjobbkor méltóztatott jönni, kérem...
— Miért?
Az asszonyság nyakába húzta a vállát.
— Nem tudom, kérem. Én semmit se tudok, kérem...
Azzal sarkonfordult s a konyhába ment.
Lucián pár pillanatig gondolkozott, aztán ő is megrántotta a vállát és a sötét előszobán át megindult a költő ajtaja felé. Az ajtó előtt megállt s féloldalra engedve a fejét, hegyezte a fülét.
Bent valaki kalapáccsal döngette a falat, miközben énekelt:

Da ruf ich bei der Sonne Schein:
O stille meine Sehnsuchtspein!
Ich will nur deine Liebe,
Lieb mich, und die Welt ist mein...

Benyitott.
A költő egy kétágú létra tetején állt és szögeket vert a falba. Már alapos munkát végezhetett, mert a környöskörül szögelt szoba átellenes falairól szabályos eséssel, szinte boltívszerű beosztással vékony zsinórok kapcsolták össze a szögek fejét, s a rendkívül elmés hálózat központja a gázlámpa rúdja volt, amelyen a lebegő sátor minden fonala összetalálkozott. A földön szanaszét a munka hulladékai, a középen egy hatalmas ruháskosár, benne színültig friss, illatos, valósággal még harmatozó gyöngyvirág.

Mikor Lucián az ajtóban, hóna alatt az ismerős kis batyuval, megjelent, a költő kezében hirtelen megállt a kalapács és a levegőben maradt.

— Hát te?... — szólt le a létra tetejéről.

És a hangjában volt valami kellemetlen megdöbbenés.

Lucián nézte a létrát, nézte a szögeket, nézte a zsinórokat, aztán a kosarat, benne a töméntelen virágot s végül a költőt, akin a szeme valami zavart csodálkozással megpihent.

— És te?... — válaszolt halkan. A mutatóujjával köröket csinált a homlokára, jelezve, hogy valaki alkalmasint megháborodott.

Lucián némajátékát hosszú és kínos csönd követte. Végül is a költő úgy oldotta meg a beállott zavart, hogy lesietett a létra tetejéről és a közel két hónapja hűtlenül csatangoló cimborát áradó szeretettel összeölelgette.

— Boldog vagyok, Lucián! — suttogta önfeledten. — Boldog vagyok!...

A megtért lakótárs mozdulatlanul tűrte a kiadós öleléseket, s mikor az áradozásnak vége lett, csendesen lehajtotta a fejét, aztán megindult arra, amerre jött.

— Hát szervusz — mondta halkan. — Szervusz...

— Hova mégy? — állott elébe a költő.

Lucián megvonta a vállát.

— Ha én azt tudnám, testvér... De látom, itt fölösleges vagyok...

— Nincs lakásod?

— Nincs. Kirúgtak.

— Hm... Pedig hát nem alhatsz az utcán...

— Majd alszok valamelyik billiárdasztalon...

Csönd lett. Álltak és mindegyik a másik cipőjén talált valami megnézni valót.

— Izé... pénzed van? — kérdezte a költő.

— Már azt is elfelejtettem, milyen a formája — intett Lucián.

Miklós a zsebébe nyúlt s Lucián érezte, hogy ujjai közé csúszik egy tízmárkás arany.

— Ha úgy tíz, esetleg tizenegy óra felé visszajössz — mondta a költő — szívesen látlak...

Lucián mellényzsebébe tette az aranyat s mikor érezte, hogy benne van, kiegyenesedett.

— Mindössze tíz óráig az egész komédia? — tárta szét kezeit s körülnézett a szobán. — Ennek ugyan érdemes volt ilyen feneket keríteni!...

— Ne rontsd az örömemet — kérlelte a költő, miközben gyengén elpirult. — Lásd, oly boldog vagyok... S ha tudnád, milyen nagy ünnepre készülök...

— Jól van, jól van! — hadart a levegőbe kedvetlenül Lucián. — Ünnep, boldogság, öröm, vagy amit parancsolsz, kérlek, az mind nagyon szép dolog. Csak ezt a sok lapulevelet ne látnám itt. Te! — kiáltott és belerúgott a gyöngyvirággal megrakott ruháskosárba. — Hiszen ennek az árán egy józan ember két hónapig részeg lehetne!...

A kis batyut indulatosan bedobta az ágy alá, sarkon fordult, elloholt.

Frau Roitsch csak annyit hallott, hogy valaki nagy ugrásokkal szá-

guld le a lépcsőn, hogy valaki a költő szobájában tovább énekel, majd söpör, bútorokat tologat, ablakot nyit, szenet visz, befűt s végül halk fütyörészéssel, lábujjhegyen eltávozik.

Este hét órakor pedig, mikor az elcsendesült ház minden legkisebb zajra úgy felelt, mint a porlepte sarokban felejtett öreg zongora, úgy vélte, hogy az előszobában apró cipellők kopognak végig és selyem suhog... ... Mikor Marian belépett és egy bódulásig illatos, hófehér szobában találta magát, megtántorodott és nekidőlt a falnak.

Az egész szoba csupa gyöngyvirág volt. A mennyezet sátorán úgy hintázott a patyolat-kelyhek ezer és ezer csöngetyűje, mint az apró fodrokra szakadt bárányfelhőn az angyalok álma. A gázláng kékes világa a szirmok harmatcsöppjein szivárványra törött s valami meseszerű, túlvilági ragyogással derítette föl az egyszerű és kopott diákszobát. Az illattól és a nedvességtől enyhén párázatos levegőben minden úszott és minden lebegett.

Marian szótlanul kitárta a karjait s mélyen megindulva a költő mellére borult.

— Köszönöm... — suttogta. — Köszönöm...

Szilárd János.

(Folytatása következik.)

NÉPEK PASSZIÓ-JÁTÉKA.

Magyar határdomb, amennyi csak van,
Golgota-hegyként az égre csattan.
Mindegyiken, hajh, egy messiás hal,
Harcban magával és — a világgal.

Minden falunak van Máriája,
Minden falunak nő egy Judása,
Minden faluban Nagypéntek-este;
Csak Husvét nem jön? Soha? Semerre?

Másutt nem csordúl felényi jóság,
Sehol sem győz ily könnyen gonoszság.
Magyar kereszt-sors akire ráért,
Fenséggel hal meg vakondtúrásért.

Golgota-uton míg gőggel lépünk,
Egy kis kacajba bukik be végünk.
Kezdeni tudva sohse végeztünk!
Népek passzió-játéka lettünk!

Micsoda fajta? Kinek a vére?
Napisten álma dobott az égre?
S ördög gunyjára árokban halunk?
Magyarok vagyunk, hajh, magyarok vagyunk!

Novák Sándor.

NAPKELTE.

A swietokrzyskai hegyek meséje.

Olyan esztendő volt az, mely először kacagni tanította meg az embereket, azután sóhajtozni, a végén átkozódni s káromolni mindent, ami szent.

*

Azon a szép tavaszi vasárnapon, hogy a szabadságot mesélő swietokrzyskai bús-öreg hegyekből felszakadt a hivó szó, üresek lettek egyszerre a ljubosieckai házak is; aki férfi volt, elment mind. Pedig a faluszélen a két hárs alatt az a bánatosarcú sok szép lány már de hivó-marasztalón csalogatott, a guzlicák pengése a legtüzesebb mazurkára de csábítóan rikoltozott. Hiába: a jeszcze Polska még szebben szólt.

Gyenge asszonykezek fogták meg azon a tavaszon Ljubosieckán az ekeszarvát. És a tar rónák lassan végig zöldbeborultak, dúsabban és bujábban, mint egyébkor.

Hanem szomorú esztendő lett az nagyon. Mert egy kora májusi éjszaka jégvirágot lehelt az ablakokra, zuzmarát a fák ágaira, a gyümölcs lefagyott. Utána meg beköszöntött a szárazság; a vetés elfonyadt, összeült. És amikor az a kevés, ami még megmaradt, le volt már vágva és csomókba volt rakva, megjött az esőzés, esett éjjel-nappal szakadatlan. Mire újra kisütött a nap, a csomók már hasznavehetetlenek voltak; szemük kicsirázott, szalmájuk elrohadt.

És hogy a büntető isten verése teljes legyen: egy reggelen kigyulladt a templom rozoga teteje. A kavargó szél üszköt vetett a pópalakra is, Opolinszky Tádé háza porig égett. S mintha az egymásra rogyott gerendák füstölgő romhalmazában a fojtogató, nehéz rém vetette volna előre az árnyékát: másnap megjött a szomorú hír. Nem kellett már visszavárni a hazatérő hősöket; aki hős volt, ott maradt mind, elhullott a maciejovicy-i mezőkön.

— — — — — — — — — — — — —

Azon a szomorú, örökgyászos estén, hogy Ljubosieckára is eljutott a lesujtó hír, Opolinszky Tádé szemére nem jött álom. Felesége Leszlávval és a szöszke Iliánával a belső szobában már rég aludt, ő még mindig ébren volt; mécses mellett virrasztott az asztalnál.

Kint őszutói vihar dühöngött.

Valahányszor a tetőzetlen padláson átszivárgó víz le-lecsöppent a földre, vagy a kormos, hasadozott ablakokon besikongott az üvöltő szél, Opolinszky Tádé mindannyiszor felfigyelt.

— Oh! bár ti is elhulltatok volna...

Egyszerre felriadt, halkan kopogtak az ablakon. Felkelt az asztaltól, az ajtóhoz vánszorgott. Reszkető kezekkel visszatolta a reteszt. Kikémlelt.

— Ne ijedj meg, Opolinszky Tádé — nyöszörögte kívülről egy síri hang — én vagyok, Pietoczki Jan. Sirathatod már Broniszláv fiadat. Kozáklovakkal fut versenyt a behavazott petrográdi országúton, viszik nehéz rabságba.

Mintha villám érte volna, Tádé megingott a hírre.

— Kajetán fiadért meg ne keseregj már, Opolinszky Tádé; drága vére ott áztatja a maciejovicy-i temető szélét, mellettem rogyott le. Hanem volt még ereje, hogy leszúrja az ölnyi oroszt s felálljon, hogy a nyöszörgő temetőbe, melynek fái sóhajtoztak, mint a hörgő sebesültek és a fuvallata hideg volt, mint a halál szele, belekiáltsa utoljára: jeszcze Polska!...

A roskatag ember kiegyenesedett e szavakra. Szemében egyszerre felszáradt a könny. Egy széthasadó villám fénye már mosolyt csillantott meg arcán. És aki azon a fakó, ónszínű arcon azt az átszellemült mosolyt látja, még egyszer dalolva rohant volna a maciejovicy-i szuronyerdőnek.

— Ne ítéld ám el Broniszlávot, hogy fogoly lett — folytatta a jövevény. — Hiszen a meghasgatott, vércafatos zászlóval, melybe titkon Odyniec Marita símogató, gyöngéd keze hímzett arany- és ezüstszálakat, ott rohant ő bizony mindenfelé legelől. Ne ítéld hát el. Hisz homlokáról a vér beleszivárgott a szemébe, nem láthatta, kik ragadják meg? — És engem se vess meg, hogy itt látsz. Mert nézzed csak.

Azzal feltépte mellén a ruháját. S Tádé egy új villám fényénél jól láthatta, hogy az a mell csupa vér.

— El ne feledd ám, Opolinszky Tádé, hogy amiket ebben az órában tőlem hallottál, rajtam kívül csak te tudod egyedül. Te, aki egész életedben csak az igazat hirdetted, tanulj hát meg hazudni. Hazudd, hogy mindkét fiad él s egy szép napon majd visszatér, nehogy asszonyod, az ezüsthajú Ludmilla, szíve fájdalmában megszakadjon. — Aludj hát. Isten áldjon!

Ettől a naptól Opolinszky Tádét nem lehetett emelt fővel látni. Mintha félt volna, hogy valaki tekintetéből kiolvassa a valót, állandóan lehorgasztott fővel járt-kelt. És nem lelte többé nyugalmát a kormos falak között; valami folyton űzte, hajtotta. Hiszen, amikor Ludmilla eléje tálalta az ételt, a tetőzetlen padlásról oda-odacseppent a víz az ételébe. Éjszakákon meg a hasadozott ablakokon be-befújt a sikongó szél; mintha nem eléggé dermesztő lett volna a fűtetlen szoba anélkül is és a nyomasztó mély csendet nem verték volna fel a titkon felszakadó sóhajok. Reggel hogy felöltözött, délben hogy megebédelt, mindjárt elsietett hazulról. Azt hitte, az idegen házakban nyugalomra talál. Hanem a nyomorúság, amit azokban látott, még jobban elkeserítette. Alighogy elment, nemsokára vissza is tért. Hiszen otthon mégis csak felmelegedett a szíve, amint a kis Leszlávot és a szöszke Iliánát együtt látta játszani, gondtalanul, egymást átölelve, — mintha csak mondogatnák: mi sohse hagyjuk ám el egymást.

Egy ilyen délelőtt ahogy visszatért a faluból, Tádé beintette magához a feleségét.

— Ludmilla — mondta neki csendesen — nekem ne tálalj ma ebédet. A részem leviszem Jannak (annak, aki meghozta az örömhírt), hiszen már két napja nem evett se ő, se a családja. Aztán ami kenyér akad még a háznál, keresd elő. Nem baj, ha mindjárt az utolsó falat is. Úgyis azt

álmodtam az éjjel, hogy nemsokára hazajönnek Kajetánék; meglásd, akkor aztán kalács is lesz megint.

Ludmilla az ura vállára hajtotta a fejét, hogy az ezüstfehér haj eltakarja az arcát.

— Hát nem emlékszel már — kérdezte könnyét visszafojtva — hogy disznaink még a nyáron elhullottak s egyetlen tehenünket a tűz alkalmával megfojtotta a fojtó füst? És nem gondolsz arra, hogy az a kevés szem, mit az idén arattunk, csaknem odaégett mind, ami lisztünket megmegmentettek, szétosztogattad már régesrég? Ha mindez nem jut már az eszedbe, Leszláv fiad szemében a könnyek nyomát még nem látod s Iliána elfojtott sóhajtását nem hallod? Nem mernek még sírni, nehogy elszomorítsanak téged. Hiszen éhezünk már mi is, hogy a magunktól ellopott falatokból neked jusson még valameddig, te jó ember.

Opolinszky Tádé hangja ezekre a szavakra csak elcsuklott:

— Hát igazán nincs már isten?!...

(Pedig ott volt az a közelben. Hanem az az isten nem hajolt le őhozzájuk.

Mert Odyniec Dimitrij gróf magtára tömve volt gabonával, asztala fiókja tele volt arannyal, — hanem az az arany másra kellett. Mert hosszúk Ljubosieckán a téli hónapok; még hosszabb a szentpétervári út: minden esztendőben oda is, vissza is elvitt egy-kétezer aranyat.

S ha csak az aranyakat vitte volna el. De az előző tavasszal elvitte magát a fiatal grófasszonyt is, most meg kezdi elvinni Marita arcának hajnalpírját.

Aki látta, hogy az a szép arc minden héten halványabb egy árnyalattal, tán ezt hitte. Hanem ha akadt volna valaki, aki azokon a beszédes, búzavirágkék szemeken át belelátott volna a lelkébe, láthatta volna, hogy az a hófehér, ártatlan lélek egy édesbús titkot rejt.)

Ezen a délen Opolinszky Tádé nem evett. Bezárkózott a szobájába s egész délután ott maradt. Amikor pedig előjött, nyomban elsietett hazulról. Hanem nem a faluba ment. Mert ahogy kilépett a kapun, letért az útról s a falualatti ösvénynek tartott, hogy ne lássa senki, hová megy.

Az ösvény a temetőn vitt keresztül.

Tádé ahogy ki akart lépni a kapuján, Odyniec Marität látta maga felé közeledni. A lány keble pihegett a sietéstől s arcát pirosra csípte a hideg. A temetőkapuhoz érve, amint felemelte tekintetét s Opolinszky Tádét megpillantotta maga előtt, mint valami tettenért tolvaj, összerezzent.

— Otthon van a gróf, leányom?

Marita Tádéra vetette nyilt, tiszta tekintetét s arcán, melyre hosszú árnyékot vetett a selymes pilla, bánatos mosoly suhant keresztül.

— Mi keresnivalód van neked Odyniec Dimitrijnél? Hát te nem félsz az apámtól?

— Bár láncot veretne a kezemre s elvitetne engem is messze, oda; legalább nappalokon is vele lehetnék.

Ezekre a szavakra Marita csak odarogyott a fagyos földre. Nem bánta, hogy csizmácskája mind telemegy hóval s a szél meglebbenti szoknyáját, hogy térden fölül egy keskeny sáv kivillanjon; és megragadva Tádé csontos-sovány kezét, megcsókolta.

Tádé felemelte a földről a reszkető lányt. Magához ölelte. Homloká-

ról félretolta a selymespuha fürtöket. S míg simogatta azt a fehér, tiszta homlokot, mintha mondta volna: — bár az apád is ilyen lenne!...

Marita arcán újra megjelent a bánatos, átsuhanó mosoly.

— Eredj hát s járj szerencsével. Hanem siess, mert ha együtt látna Odyniec Dimitrij, bizony megverne.

És azzal befutott a temetőbe.

Tádé révedező tekintettel csak állt és nézte. És nem szólt utána: — mit keresel te a temetőben, Odyniec Marita?

„— Eredj hát s járj szerencsével..."

És Opolinszky Tádé szerencsével járt.

Mert ezen az éjszakán egyik ember a másiknak adta a pópaház kilincsét s másnap a leégett templom tetején már kopácsoltak az ácsok.

Nem volt még kész az új tető, nem fogyott még el az egy-egy arany, amikor egy hideg, hófúvásos délután üzenet ment Opolinszky Tádéhoz, hogy Dimitrij gróf hivatja.

Tádé, mintha a dermesztő, hideg szél egyszerre az arcába csapott volna, megrezzent. Hanem hát ő nem félt Odyniec Dimitrijtől. Felsietett a kastélyba.

— Opolinszky Tádé — szisszent fel a gróf, amikor belépett a szobájába s szürke szemeiből a lappangó gyűlölet hajolt ki — három hete negyven aranyat kértél kölcsön. Hát most az aranyakat kérném vissza.

Tádé fakó arca még fakóbb lett a szavakra.

— Hisz a negyven arany nincs már meg.

— Épp ez a baj, Opolinszky Tádé. Mert ha megvolna, nem kérném. De mert ahelyett, hogy a gyerekeidnek adnál enni és a magad házát hozatnád rendbe, hogy ne csúfítsa el kastélyom környékét, undok parasztok száját tömöd be s templomtokra emeltetsz új tetőt, azt kell hinnem, semmi szükséged a pénzre. — Ma este indulok Szentpétervárra s épp negyven aranyam hiányzik. Kerítsd hát elő estére az összeget.

Opolinszky Tádé szája elcsuklott.

— Ismersz te istent, Odyniec Dimitrij?

— Szeretnék végigverni azon is, aki ezt a szót csak ki is meri ejteni.

Tádé felvetette bágyadt tekintetét.

— Dimitrij gróf!... amikor kiállasz kastélyod erkélyére s a szél hozzád kapja a felcsendülő áhitatos zsolozsmát, nem gondolsz arra, hogy az a fehérre meszelt tiszta ház, mely hivő emberférgek, egy porbasujtott szerencsétlen nép elfuló zokogását fojtva el a csendjébe, büszkén emelkedik már ismét ég felé, kormosan, roskadozva-düledezve nemcsak a kastélyod környékét csúfítaná el, de árnyékot vetne terád magadra is?

Dimitrij arca gúnymosolyra indult.

— Bolond papi beszéd ez, te képmutató. Én szeretném leromboltatni, hogy kő kövön ne maradna, a felcifrázott bálványt meg, melyet az elámított nép leborulva imád s pogánymódra szentségnek nevez, darabokra törni s kancsukák végére szeget veretni belőle; legalább nem zavarná reggeleimet annyi ember fületsértő jajongása.

Tádé közelebb lépett.

— Dimitrij gróf, ha a büntető isten sujtó kezét még nem láttad, láthattál galambősz aggastyánokat sírva, ártatlan gyerekeket zokogva könyörögni egy falatka száraz kenyérért. Amikor ezek sóhajtása éjsza-

kákon besurrant a szobádba és felvert álmodból s ráfeküdt a melledre, mondd: nem szorult el a szíved?

— Én csak örülni tudtam olyankor.

Tádé még közelebb lépett.

— Aztán amikor most végiglovagolsz a falun s azokat a gyerekeket és búsongó vén öregeket már örömükben látod könnyezni, ha tagadod is istent, Odyniec Dimitrij, nem önti el olyankor a bensődet valami jóleső meleg?

Dimitrij gróf felcsattant.

— Beszédnek szép bizony ez, Opolinszky Tádé; hanem nekem inkább mégis csak a negyven arany kell. Kerítsd hát elő még estére, ha nem akarod, hogy korbáccsal verjem majd ki belőled.

Tádé reszkető keze imára kulcsolódott.

— Légy irgalmas, Odyniec Dimitrij... Taposs el s sáros lábbal tiporj rá a lelkemre, csak a pénzt ne kérd. Kívánj bármi mást, bizony megteszem...

Dimitrij felkacagott.

— No látod, kezdhetted volna mindjárt ezen. — Ismered a svereckát, Opolinszky Tádé, úgy-e? Ne reszkess hát, irgalmas leszek. Pedig megérdemelnéd, hogy beáruljalak; hadd vinnének el téged is. Tudom, örülnél neki. De ne örülj, nem teszem. S ne is félj, megkegyelmezek. A negyven aranyad se kell; elengedem. Aztán még ebben az órában levelet írok s magam viszem majd fel az Eremitageba, hogy fiad kezéről a bilincseket levegyék, — ha te nekem megteszed az utat a svereckáig, oda, vissza; úgy, mint azok a bolond parasztok a szentségtek előtt: térdencsúszva. Hadd tudja meg az a sok barom, hogy még az ő papjuk is földrehull egy orosz főúr előtt és hatalmas istenüknél még nagyobb úr Odyniec Dimitrij gróf.

Opolinszky Tádé ónszínű arca megvonaglott.

— Van lelked, Odyniec Dimitrij?

Dimitrij mosolygott:

— Volt, de elrabolta Vaszilievics Tatjána. Palotát építtettem neki a Néva partján s az undok kígyót tulajdon házamban kaptam rajta, amikor a szeretőjével szeretkezett.

— Nem félsz, hogy rád sujt az isten büntető keze, Odyniec Dimitrij?

Dimitrij kacagott:

— Engem az isten nem mer megütni, mert bizony én visszaütném.

Tádé kiegyenesedett az istenkáromló szavakra. Egész testében reszketett az indulattól. Szájából keserű-vádoló szavak bugyogtak.

— Hát én megteszem az utat, Odyniec Dimitrij. Úgy, ahogy kívánod: térdencsúszva. És a szám nem fog az úton átokszóra csuklani. Imádkozni fogok, hogy az isten oldozzon fel vétked alól. Hanem ha nem leszel ura a szavadnak, Dimitrij gróf, én, aki eddig csak az istent hirdettem és a szeretetet tanítottam, ökölbeszorított kézzel, véresrerágott szájjal üvöltöm bele a templom mély, ünnepi csendjébe: nincsen isten!...

— — — — — — — — — — — —

Ezalatt otthon Ludmilla a két gyermekkel szívszorongva várta Tádét. A kis Leszláv lassan el is álmosodott, elaludt. Iliána meg az anyja ölébe kuporodott, onnét figyelve fel minden neszre. Az idő gyorsan haladt; odakint lassan este lett s Tádé még mindig nem jött.

Végre azután nyílt az ajtó s belépett.

Iliána szelidkék szeme delejes sugárzással csillant a belépőre. Kipiruló arcán a gyermegetg öröm sugárzó fénye terült szét hirtelen. Kacagó boldogság csilingelt fel az ajkán.

Tádé pedig megállt az ajtóban. És ahogy a tekintete Iliána beszédes gyermekarcára esett: szája egyszerre csak megvonaglott, az arca eltorzult, a szeme felakadt s a baromi szenvedés, az emberfeletti kín és a visszafojtott indulat egy szívettépő sikolyban buggyant ki a száján és odarogyott a hideg földre.

A kis Iliána ezen az estén azután azt látta, hogy sok ember jön a pópaházba s azok az apját felfektetik az asztalra és lehúzzák a ruháját, megmossák a lábát s lemossák a térdét, mely össze volt hasgatva és tele volt alvadt vérrel.

Szeretett volna odamenni az apjához és fejét odahajtva az ölébe, megkérdezni: hol estél el, apákám, hogy így megütötted a térded?

Azután látta, hogy nagysokára egy hosszú fekete ládát hoznak be a szobába, az apját belefektetik abba a ládába, felteszik az asztalra és gyertyákat gyujtogatnak körülte.

Szeretett volna ő is sírni, de nem mert. Szeretett volna odahúzódni az anyjához és odasúgni a fülébe: anyákám! éhes vagyok... De nem merte. Talán félt, hogy felébreszti az apját, aki oly szép nyugodtan aludt abban a nagy fekete ládában. Odahúzódott hát a sarokba és lehúzta a cipőjét, mely szakadozott volt, levetette kis ruháját, mely foltokkal volt tele, azután odafeküdt testvérkéje mellé s magára húzta a durva pokróctakarót. Ott azután, hogy nem látta senki, már mert sírni. Sírt keservesen, szívhasgatón, míg csak el nem nyomta az álom.

És álmodott.

Reggel, amikor felébredt, felült ágyában és két kezét odatartotta az anyja elé, aki még akkor is ott virrasztott a halott mellett.

— Anyákám, nézd csak, mit adott az a fehér asszony, aki itt járt az éjszaka.

Ludmilla megrezzent.

— Nem járt itt fehér asszony, gyermekem.

Iliána elcsodálkozott.

— Hogyan! hát te nem is láttad? Fehér volt a ruhája, fehér a csizmája, csak arcát borította sűrű fekete fátyol. Hanem azért én láttam; mert amikor apákám fölé hajolt, hogy megcsókolja a homlokát, felemelte a fátyolát. És az arca úgy hasonlított annak a szép grófasszonynak az arcához, akiről azt mondjátok, hogy elölte magát. — Nézd a három aranyat, amit odacsúsztatott a hajamba; nézd a fehér apró virágot, amit odaszúrt apákám imára kulcsolt kezei közé. Vagy nem látsz homlokomon piros foltot? mert még most is ég a helye, ahol megcsókolt.

Akik hallották e szavakat, összerezzentek. Hiszen egész éjjel virrasztottak a szobában s senki nem látta a fehér asszonyt. És a halott mellén mégis ott volt a fehér virág, Iliána kezében mégis ott csengett a három arany s a homlokán ott piroslott egy kicsi folt.

Ébren volt már akkor a kis Leszláv is.

A két gyermek ezen a délután azután azt látta, hogy nemcsak a szobába, hanem az udvarra is gyűlnek emberek s a fekete ládára ráteszik a tetejét, kiviszik az udvarra, ott sírva-zokogva énekelnek mellette,

azután megint felemelik, kiviszik a temetőbe, leeresztik egy mély gödörbe s földet szórnak le rá; azután, hogy amikor már sok földet szórnak el rá s a leszórt földből lassan sírhant emelkedik, az anyjuk ezekkel a szavakkal: oh! hogy verjen meg az igaz isten... — lerogyik a sírhantra.

A két gyermek letérdelt az anyja mellé s megfogta a kezét.

— Miért átkozódol, anyákám? Kelj fel, hiszen megfázol itt...

De hiába kérlelték, sápadt gyermekarcukra hiába csordult ki a keserű könny, — Ludmilla nem kelt fel többé.

Harmadnap azután a pópaház már kongott az ürességtől. Csak a hóvíz, mely beszivárgott roskadozó padlásán, csak a szél, mely besikongott hasadozott ablakain, zavarta a csendjét. Mert az ember, aki gondozásába vette a két árvát, akkor mindjárt elhordatott mindent a kihalt házból.

A két gyermek nem értett talán még semmit, belenyugodott mindenbe. Csak este, amikor nem az anyai kéz vetkőztette le őket, nem az édesapa meséje ringatta álomba, csuklott fel sírásra ránduló gyermekszájukról a keserű zokszó:

— Hol van anyákám, aki magához ölelne? Hol van apákám, aki megsimogatná az arcomat?

Az asszony, az új anya, elámította őket. Megmutatta nekik az apjuk rossz csizmáját, az anyjuk hasadozott szoknyáját, a jóra pedig azt mondta, hogy kis csizmácskáért, új babos ruháért abban mentek el a varsói vásárra.

És a két gyermek megnyugodott. S reggel amikor felébredtek, az ágyuk mellett csakugyan ott állt a kis csizmácska, új babos ruhácska, ott illatozott a rég óhajtott édes falat.

Az asszony megint elámította őket; azt mondta, hogy az éjjel hozta az apjuk és az anyjuk, de mert aludtak, búcsúzatlanul megint elmentek.

És a két gyermek elhitte. S így tartott ez heteken át.

Hanem ha egy éjszakán Iliána ébrenmarad — pedig hányszor megfogadta, hogy kivárja az anyját, de mindannyiszor elnyomta az álom —, láthatta volna, hogy az ajándékokat mind a szép fehér asszony hozza.

Hogy ki volt a fehér asszony? senki se tudta. A hangját soha senki nem hallotta, az arcát soha senki nem látta, — pedig minden éjszakán megjelent. A temető felől jött s nesztelenül, mintha nem is a földön járna, végigsuhant a falun, bekopogott az ablakon, ahol a két árva lakott, azzal oly csendben, ahogy jött, távozott is. És a kutyák nem szűköltek utána. Ha meg ember látta, keresztet vetett magára és messze kitért előle.

Egy tavaszi napon azután az új pap megérkezett Ljubosieckára s az vette magához a két árvát.

És azon a napon egyszerre megszünt a swietokrzyskai fehér asszony járása.

Talán az évfordulóján annak a másik, szép tavaszi napnak; — s éppen azon, amelyiken Odyniec Dimitrij visszatért Szentpétervárról.

Dimitrij gróf ahogy megérkezett, meg se ölelte Maritát, mintha nem is a lánya lenne. Meg se csókolta a homlokát, mintha csak egy rövid sétáról tért volna haza. És Marita — örült neki. Talán félt az apjától, talán gyűlölte; hacsak tehette, elkerülte. Délelőtt lenn szorgoskodott a konyhában, délutánonkint meg kiült a virágoskertbe kézimunkázni. Elnézni a virágnyílást; elhallgatni a levélzörgést, szellősuttogást; —

elfojtani a sóhajtását s az éjszakákon kísértő, messziről hozzátörő láncsörgést...

Egy délután, amikor a gondolata megint csak a ködös távolban bolyongott s ölében a szétterített hófehér muszlin a könnyharmattól újra nedves volt, az apja durván felkiáltott:

— Hol van a gyémántos függő, Marita, amit még anyádtól kaptál? De ne hazudj!

Marita állt egy ideig szemlesütve; remegve, szótlanul. Azután egyszerre felemelte a fejét.

— Ismered Opolinszky Tádé árváit? Hát a szemedbe mondom, ha megfojtasz is. Azoknak vettem rajta ruhát, hogy ne fagyoskodjanak, meg kenyeret, hogy ne éhezzenek, akiknek apját, anyját megölted.

Dimitrij olyat ütött öklével az asztalra, hogy a nehéz asztal végighasadt.

— Ki ne mondd ezt a szót még egyszer, átkozott!

Marita halvány arca lángbaborult.

— Tán meg is ütnél érte, apám?...

— De meg ám!

Marita odalépett az apjához s azt a szép kipirult arcát odatartotta eléje.

— Ha van szíved, Odyniec Dimitrij gróf, üss meg hát.

Erre a szóra Dimitrij csak felemelte a kezét és úgy ütötte arcul a gyenge leányt, hogy a könny egyszerre kibuggyant a szeméből.

Marita letörölte arcáról a könnyet. Betámolygott a szobájába. Végigrogyott a pamlagon. Egy könny ki nem esett több a szeméből. Apró fogaival véresre harapta azokat a rángatózó, égő ajkait, nehogy kitörjön belőle a háborgó indulat; mert ha az átokszóban tör ki, ha van isten, Odyniec Dimitrijt bizony megveri.

Dimitrij meg káromkodva ment le az udvarra.

Izzó-meleg nyári nap volt. A napfény vakítón ugrándozott a távoli templom tornyán; a lenge szellő fel-felkapta a ringó rónákról a kaszacsengést; innen-onnan megrakott kocsik tünedeztek.

Dimitrij szétbámult. Egy szekér épp akkor fordult be a szérüskertre. Odarohant.

— Hát Pável hol hagytad — ordította — Vaszij, te kutya?

— Az bizony ott maradt a svereckánál, csókolom a kezedet, Odyniec Dimitrij gróf. Talán kitörte a kezét; mert a hídnál a ló megugrott, a kocsi meg ledőlt, a Pável meg leesett.

Egy kődarab hevert nem messze. Dimitrij felkapta a követ és úgy vágta az emberhez, hogy az fájdalmában felordított.

— Ki fog most neked segíteni, kutya?

— Iszen, csókolom a kezeidet, Odyniec Dimitrij gróf, talán te is fel tudsz még mászni a kazalra!

A vakmerő beszédre Dimitrij elnevette magát. Azután a létrát csakugyan odatámasztotta a kazalhoz és fel is ment rá. Az ember hányta hozzá a kévéket, ő pedig rakta.

Azon a derült égen észrevétlenül egy tenyérnyi felhő jelent meg. És az a tenyérnyi felhő lassan egész szétterpeszkedett s egyszerre csak szemezni kezdett az eső.

Dimitrij ledobta kezéből a kévét. Végignézett a féligrakott kazlon.

Azután felegyenesedett. Feltekintett az égre. És kezét ökölbeszorította. Felemelte.

— Hej! te bitang...

Az ember bedugta a fülét, hogy ne hallja az istenkáromló szavakat. Majd meg a szeme elé kapta a kezét. És előrebukott a szekéren.

Mert abban a pillanatban, hogy elhangzott a durva káromlás, az a sötét felhő egyszerre széthasadt és a nyílásból vakító sáv vágott a kazalra.

Amikor Vaszij felállt s nagyrekesztve újra feltekintett a kazalra, Odyniec Dimitrij már nem volt a kazlon. Lángsugár csapott már fel akkor arról, éppen onnét, ahol előbb még Dimitrij állott. — Az isten keze lesujtott.

A megkondult harang zugása csakhamar felbúgott. Emberek rohantak oltásra mindenfelől fölfelé. És azok amikor látták, hogy Odyniec Dimitrij kazla ég, meglassították a léptüket; s ahogy megtudták, hogy a gróf is fenn ég a kazlon, megálltak. Földbeszúrták a villájukat.

Azt hitték, a gróf is fenn ég a kazlon.

Az udvaron volt már akkor Marita is. És ahogy ott járt-kelt remegve az indulattól s látta az égő kazlat, mely mint valami forró-kavargó óriás katlan izzott bele a hirtelen kiderült nyári napba s füstje lomhán gomolygott felfelé, hogy azután fojtogatva feküdjön rá mindenre, csak arra gondolt, hogy azontúl a kastély termeinek csendjét nem verik fel a gorombatipró leptek. Azt nem érezte, hogy a szívéből is kiszakadt valaki.

Csak este, amikor lefeküdt és a nyomasztó csend ránehezedett a szobára és ráfeküdt a mellére, kezdte marcangolni bensejét a fájdalom. — Hisz mégis csak az apja volt.

Kint akkor is izzott még a hamvadozó tűztenger. Kivakító fénye bevilágított az ablakon s ugrándozó árnyképeket rajzolt a szoba falára.

És Marita szemére nem jött álom. Mintha azoknak az egymással ölelkező sávoknak mindegyikében az apja megrogyó alakját látná.

Éjfél is elmulhatott már, amikor egyszerre felrezzent. Az ajtó hirtelen kinyílt és a cseléd rontott be.

Marita meggyujtotta a mécsest.

— Mi van veled, Ancsura?

A leány sápadt volt és egész testében remegett.

— Hát kisasszonyka nem hallotta? A gróf úr kopogott az ablakon.

— Álmodtad bizonyosan.

Marita lelke megreszketett.

— Ej! dehogy is álmodtam, hisz jól láttam az arcát is. És ha kihajol az ablakon, kisasszonyka is hallhatja a sóhajtását és hogy a kutyák szűkölnek, vonyítanak féltükben.

Marita kikelt az ágyból. Felnyitotta az ablakot. Kikémlelt. És az arca fehérebb lett egyszerre mint a cselédleányé.

S reggel az emberek mindenfelé suttogva hajtották össze a fejüket: Odyniec Dimitrij azon az éjszakán Ljubosieckán minden háznál megjelent.

Marita szíve csak összeszorult. Hát ilyen az igazságos isten büntetése?! — S hogy másnap éjjel ismétlődött a kísértés, harmadnap délelőtt felhivatta a kastélyba a papot.

— Hallott már Odyniec Dimitrij gróf kísértéséről, tisztelendő úr?

A pap intett.

— Sajnos, értesültem már róla.

— S valamivel magyarázatát tudná adni a kísértetjárásnak?

— Igen. És pedig azzal, hogy van alapja. Ön, grófnő, megérti azt; hanem a népnek hiába mondanám el, nem hinné el. — A Swietokrzyskában a napokban fúrtak tárnát arany után. Az abból kiáramló bányaléget és fojtó gázt este, amikor a levegő lehül, a légnyomás leszorítja a földre. Az ember nem érzi a kellemetlen szagot. Hanem az ebet, melynek szaglása finomabb az emberénél, megzavarja; innét van éjszakai szűkölésük, vonyításuk. Sajnos, a gróf szerencsétlensége és a tárna fúrása egy időre esik, így azután a nép, mely nem a legnagyobb kegyelettel viseltetik Odyniec Dimitrij gróf iránt, kísértetjárássá színezi ki az egyszerű természeti jelenséget.

— Köszönöm. — És tudná ön ennek az orvoslását?

— Egyelőre, grófnő, aligha.

Marita elgondolkozott.

— Figyeljen hát rám. — Ön még a mai nap folyamán széthányatja a hamuvá égett kazlat. S amennyiben nem akadna rá a gróf megszenesedett testére, egy marék hamut hint koporsóba a helyébe s mintha a gróf pihenne a koporsóban, rendesen eltemeti. Holnap pedig Varsóba indul. Pénzzé tesz néhány ékszert és a pénzből kárpótol mindenkit, akiknek a gróf valaha is ártott. — Keressen hát fel még délután. S egyben Opolinszky Tádé árváit is hozza magával, mert mától fogva nálam fognak lakni; ön csak a tanításukról fog gondoskodni.

A pap azután rendesen el is végezte a temetést, meg is járta Varsót, el is intézett mindent úgy, ahogy azt Marita meghagyta, — hanem azért Odyniec Dimitrij kísértetjárásának csak nem szakadt vége.

Úgyse tudott volna rajta segíteni, Marita lassankint beletörődött hát. A seb, mely szívében azon a szomorúan emlékezetes napon szakadt, kezdett hegedni.

S a két árva szeméből is felszáradt lassan a könny. Letörölte azt Marita simogató, gyöngéd keze örökre.

Olyan volt együtt a három árva, mint három testvér. Délelőttönként együtt sürögtek-forogtak a ház körül, délutánonként együtt játszadoztak lenn a parkban; mindig együtt, mindig egyedül. Esténkint pedig Marita odaült a pamlagra s a két gyermeket odavéve maga mellé, mesélt nekik.

Olyankor gyakran megtörtént, hogy Iliána odacsimpajkodott az ölébe s felemelte rá azokat a szelidkék, szép szemeit.

— Nénécském, úgy-e neked sincs már apákád?

Marita magához ölelte a gyermeket s megsimogatta az arcát. Elfojtva a sóhajtását:

— Nekem sohase is volt apám ...

S tovább mesélt.

Amikor azután látta, hogy a két gyermek kezd álmos lenni, levetkőztette őket s befektette a puha ágyba, úgy, mint valamikor az az ezüsthajú asszony és odaült az ágyuk szélére, mint régesrég egy fakó, ónszínarcú ember. Azután levetkőzött ő maga is. Kebléről s termetéről lefejtette a ruháját és odafeküdt a két gyermek közé. Iliána akkor belefürdött abba a végigömlő lágypuha aranytengerbe s szorosan odasímult hozzá.

Iliána úgy azután mindannyiszor hamarosan el is aludt. — De gyakorta megtörtént, hogy egyszerre felriadt.

— Nénécském, te sírsz?

— Hogy sírnék, kis hugom.

Iliána felnyúlt.

— Hiszen nedves az arcod.

Marita kebléből nehéz sóhaj szakadt fel.

— Nem tudod-e, hogy a padláson szivárog be a víz?

És Iliána elhitte. Hiszen a pópaházon is beszivárgott valamikor a víz. Elhitte s újra elaludt.

Így mult el a nyár, így az ősz. S a hegyekben a fák között kezdett lassan a tél kullogni.

Azon a napon, amelyiken leesett az első hó, Marita elszomorította Iliánát.

— Kis hugom, elmégy nemsokára Varsóba. Vannak ott szép fehérhajú asszonyok, azoknál leszel majd a télen.

Iliána szája sírásra csuklott.

— Tán haragszol rám, nénécském? De ha haragszol is, akkor se hagylak el.

Marita búzavirágkék szemeiben könnyharmatos mosoly játszadozott.

— Kis bohó! hisz nem leszel majd egyedül; nénéd öcsikéddel minden héten nálad lesz.

Ebben azután megnyugodott Iliána.

Az indulás előtti estén Marita odavette maga mellé még egyszer a két gyermeket, hogy utoljára meséljen Iliánának.

Künn sűrű pelyhekben kavargott a hó. A csikorgó december megmegremegtette az ablakot. Fagyasztón terpeszkedett szét a tél mindenfelé.

És Marita mesélt. A két gyermek hallgatta áhítattal, ő pedig mesélt. Elmélyedve, önfeledten. Nem is hallotta, hogy halkan kopognak az ajtón. Csak akkor riadt fel, amikor az ajtó csendesen kinyílt s szakadozott csizmában, foltos, megtépett ruhában egy gyűröttarcú férfi lépett a szobába.

Marita az ajkába harapott, nehogy a bensejében dúló, hirtelen-felreszkető indulat egy elfúló sikolyban törjön ki a száján. Arca, mely máskor oly halvány, elmélázó volt, piros lett egyszerre, mintha a vér a szívéből az arcába tódult volna mind; majd meg hirtelen falfehér.

— Úgy hallottam — kezdte az idegen szakadozott hangon, lehajtott fővel, — úgy hallottam a faluban, hogy Opolinszky Tádé árvái itt vannak a kastélyban.

Marita eltolta magától a két gyermeket. Felkelt a pamlagról. Az asztalhoz lépett. Megfogózva a sarkába, nehogy megrogyjon.

— Értök jöttél, Opolinszky Broniszláv?

— Elviszem őket magammal.

A két gyermek félénken húzódott Marita mögé, onnét tekintgetve elő az idegenre.

Marita elengedte az asztal sarkát. Hangja beleremegett a pillanatnyi mély csendbe.

— Emlékszel, Broniszláv?

— Emlékszem, Marita.

— Ott álltunk a temető közepén, a feszület előtt. Te megfogtad a kezem s magadhoz vontál. Én odahajtottam a fejemet a válladra. Te akkor fölém hajoltál. S belesuttogtad a számba: szeretsz, Marita? És én

behunytam a szemem. S visszasuttogtam: nagyon szeretlek. — Emlékszel?...

— Mennyéli tűzként éget az az emlék, Marita.

Marita felemelte révedező tekintetét. Közelebb lépett.

— Elmégy, Broniszláv?

— Elmegyek, Marita.

Az elcsukló hang lágyan, símogatón újra felreszketett.

— Örökre elmégy, Broniszláv?

A jövevény felemelte a fejét. Hosszú sebhely nyujtózott a homlokán.

— Elmegyek, Marita. Mert egy roskatag, ősz embernek, aki levette kezemről a bilincset és leoldta lábamról a láncot, megesküdtem az élő istenre, hogy megmutatom neki Opolinszky Tádé árváit az apjukkal és az anyjukkal. — Elmegyek, Marita... S viszem magammal a két árvát is... De te is jössz velük...

Marita arca fehérebb lett, mint a hófehér liliom. Összerándúló ajka megvonaglott, elcsuklott. Hirtelen megingott s odarogyott a jövevény vállára. — S Broniszláv csak reszketett. Símogatta kedvese arcát, tiszta, márványsíma homlokát, végigömlő selymes haját; gyöngéd, mocsoktalan kezekkel, mint bálványimádó a szentségét. — És úgy maradtak sokáig. S egybefolyó könnyükben minden keserűség és szenvedés elfolyt örökre s kisugárzott rájok az örök-megbocsátottság végtelen nagy boldogsága...

*

A l.-i O**-y család tulajdonában egy az idő-mármegkoptatta, fehérarcú nőt ábrázoló kép sarkában pár szó húzódik meg elmosódottan, bús-szomorún.

És az a pár szó lengyel nyelven ezt jelenti:

— És Odyniec Marita sohase tudta meg, hogy az a roskatag, ősz, szürkearcú vén ember, aki azon a napsütéses szép tavaszi napon, amikor kiléptek a Péter-templomból és már messze elhaladtak, odavánszorgott a lépcsőkhöz és megcsókolta a hideg követ, amelyre léptek, — sohase tudta meg, hogy az a roskatag, ősz, szürkearcú vén ember Odyniec Dimitrij volt.

*

Így él ez a történet a swietokrzyskai öreg hegyek szellősuttogásában

Hanuszik Elemér.

SZERELEM ÉS DIPLOMÁCIA.*

A szatmári béketárgyalások (1711) egy fejezete.

I. József 1711 április 17-én halt el himlőben. A király váratlan halála, mely alig egy heti betegség után következett be, válságos helyzetet idézett elő. *Gróf Wratislaw* cseh kancellár, aki a gyászesetről még aznap értesítette a Spanyolországban tartózkodó III. Károlyt, s *Trautsohn* herceg főudvarmester, aki azt a hágai béketárgyalásokon résztvevő gróf Sinzendorfnak másnap jelentette, egyértelműen beismerték, hogy a király halála most, midőn a birodalom mindenfelől ellenségtől van körülvéve, a legnagyobb veszedelmet jelentheti. Mindketten elsősorban a keleteurópai viszonyokra gondoltak, melyek a birodalom érdekeit a legközvetlenebbül érinthették.

A trón új örökösének, *III. Károly*nak személye spanyol királyi méltóságánál fogva idáig a nyugateurópai hatalmak érdekeinek volt ütközőpontja; a folyamatban lévő béketárgyalások ez idő szerint még egyáltalában nem biztattak biztos eredménnyel, s így a megoldásra váró problémák az új trónváltozással kapcsolatban csak gyarapodtak, anélkül, hogy Bécsben a kibontakozás útjait felismerték volna. Itt a legsürgősebb teendőnek egyelőre a kormányzás folytonosságának biztosítását tartották s ezért a minisztertanács még április 17-én, I. József elhalálozásának napján, I. Lipót özvegyét, *Eleonóra Magdolnát*, az elhalt uralkodó édesanyját, III. Károly megérkezéséig *régenskirálynői* minőségben Magyarország és az örökös tartományok kormányzásával megbízta. E nagyjelentőségű közjogi elhatározást Magyarországra nézve azzal indokolták, hogy Eleonóra 1681-ben magyar királynővé koronáztatott s különben is az a hit volt róla a köztudatban elterjedve, hogy vérségi kapcsolatban áll az Árpádházzal, viszont I. József özvegye, Amália, nem volt megkoronázott magyar királyné, s ennek következtében régenskirálynői megbizatása semmivel sem lett volna megokolható. A tekintélyét és jelentőségét vesztett nádornak, *Esterházy Pál* hercegnek személye még csak szóba sem került; a király haláláról is csak Fraknó várában értesült, honnan április 18-án mindössze azzal a javaslattal fordult Savoyai Jenő herceghez, hogy a magyar rendeket mielőbb össze kellene hívni Pozsonyba, hogy az 1687. II. t.-c. értelmében Károly spanyol királyt Magyarország királyául elismerjék. Mikor azonban az ideiglenesnek tekintett új kormányforma létesítéséről tudomást szerzett, ő is, nemkülönben a Bécsbe hívott magyar főrendek is felvetették azt a kérdést, lehet-e Eleonóra özvegy királyné

* Egyik fejezete ez Lukinich Imre, nemz. múzeumi könyvtárigazgató most készülő nagy munkájának, amely a szatmári béke megkötésének és abban Károlyi Sándor sokat vitatott szerepének történetét adja eddig ismeretlen levéltári adatok alapján. A szatmári béke ügye, a tárgyalások során egyszer hirtelen megszakadt, amikor a császári fővezért, Pálffy János grófot az özvegy császárné felmentette állásától — bosszúból, mert leánya, Pálffy Mária Anna a meghalt császárnak, I. Józsefnek „favoritja" volt. Udvari intrika, szerelem és diplomácia ezen eseményeit fejti fel az itt közölt fejezet.

Magyarország kormányzója, s nem inkább a nádort illetné-e meg a kormányzás? A felsorakoztatott érveket a titkos tanács is vitathatóknak ismerte el, tekintettel azonban a külpolitikai helyzetre, mely nem tűrné meg a kormányzás megosztását, a nádori előterjesztés visszautasítása mellett foglalt állást.

Az új kormányforma mellett *a kormányzás módja* változatlan maradt. A legfontosabb államügyeket *a titkos vagy kis minisztertanács* intézte, melynek elnöke ezidőszerint *Trautsohn* herceg főudvarmester, az uralkodó legkegyeltebb híveinek egyike volt, ki csak nemrég nyerte el a birodalmi hercegi méltóságot. A velencei követjelentések igazságos, komoly és békeszerető embernek rajzolják, kit a külpolitikai ügyek intézésében általában mérséklet vezetett, aki azonban a külsőségeknek kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonított. A cár címzésének kérdésében, utóbb pedig Rákóczi hercegi rangjának elismerésében ő képviselte a legmerevebb álláspontot. E tanács ülésein, amennyiben a harctéri helyzet megengedte, *Savoyai Jenő* herceg is részt szokott venni, hasonlóképen *Sinzendorf Lajos Fülöp* gróf, a nagyszombati béketárgyalások egykori vezetője is, aki azonban az utóbbi években a hágai béketárgyalásokon tevékenykedett. Trautsohnnal folytatott levelezése e korszak értékesebb kútfőihez tartozik.

A titkos tanács legjelentékenyebb tagjaiul azonban kétségtelenül gróf *Wratislaw János Vencel* cseh kancellár és báró *Seilern János Frigyes* udvari kancellár tekinthetők. Az alkalmazkodni tudó, éleseszű cseh kancellár nevéhez fűződik a III. Vilmos angol királlyal kötött szövetség létesítése XIV. Lajos ellen, nemkülönben az altranstädti béke (1707), mely elhárította a XII. Károly részéről fenyegető támadás veszedelmét. Rákóczival folytatott tárgyalásai (1706.) nem jártak ugyan eredménnyel, mindezen diplomáciai megbizatásai azonban alkalmat nyujtottak neki arra, hogy Európa politikai viszonyait alaposan megismerje s ennek következtében a birodalom külpolitikáját nem egyszer elhatározóan irányítsa, főleg a spanyol örökösödési háborúval kapcsolatos diplomáciai ügyekben. A velencei követjelentések is kiemelik róla, hogy „szellemének élénksége, gyors felfogása, érett ítélőképessége és gyors elhatározóképessége" a legbefolyásosabb miniszterek egyikévé tette, akinek tudta nélkül a császár „semmiféle fontos ügyben nem határoz". Egyaránt élvezte I. József és III. Károly kegyeit, kivel 1705-től kezdve élénk levelezést folytatott; szoros barátság fűzte Savoyai Jenő herceghez és gróf Pálffy Jánoshoz is, s ez utóbbit nehéz megpróbáltatásának válságos napjaiban ingadozás nélkül támogatta a régenskirálynéval szemben. Báró *Seilern* osztrák udvari kancellár a német birodalmi ügyeknek volt legalaposabb ismerője, aki a velencei követjelentések szerint „minden érdeken felül álló személy", akit kiváló jogi képzettsége és tapasztalata mind nagyobb hatáskörhöz juttatott, eleinte a birodalmi, utóbb a magyar ügyekben is; a pragmatica sanctiónak ő az értelmi szerzője.

A titkos tanács hatáskörébe nem tartozó fontosabb államügyeket a *nagy minisztertanács* intézte, melynek tagjai a fentieken kívül Mansfeld Henrik herceg, gróf Waldstein Károly Ernő főkamarás, gróf Starhemberg Gundaker Tamás kamarai elnök, gróf Windischgrätz Ernő Frigyes és gróf Schönborn Károly Frigyes birodalmi helyettes kancellár, utóbb bambergi és würzburgi püspök voltak. A nagy minisztertanács mellett

működött még az ú. n. *deputatio* is, mely 1697 december 10-én történt megalakulása óta kizárólag a birodalmi pénzügyek lebonyolításával foglalkozott. E sokfejű kormányzati rendszernek egységét a király személye biztosította ugyan, személyi ellentétek, érdekharcok mindamellett nem hiányoztak az udvari életben, sőt I. József halála után úgy látszott, hogy a titkos tanács tagjaival szemben Eleonóra régenskirályné személyes hívei nek befolyása fog döntően érvényesülni az állami élet összes vonatkozásaiban. Wratislaw már április 22-i levelében felpanaszolta III. Károlynak, hogy a királyné gyóntatója, „Pater Müller és Mansfeld kezdik már magasan hordani fejüket (anfangen die Köpf in die Höhe zu haben) s ez utóbbinak Waldstein, Windischgrätz és a birodalmi helyettes kancellár (Schönborn) a tulajdonképeni tanácsadói". Úgy látszik, ez a kis csoport támogatta a régenskirálynét is azon törekvésében, mely gróf Pálffy János megbuktatására irányult.

Az udvarban már 1710 őszén nyilt titok volt az az elhidegülés, mely I. Józsefet és feleségét hovatovább teljesen elidegenítette egymástól. A császárné, *Amália Wilhelmina*, János Frigyes braunschweig-lüneburgi hercegnek legifjabb leánya, 1699 február 24-én lépett I. Józseffel, akkor még római királlyal, házasságra; 1673 április 26-án születvén, öt esztendővel volt idősebb I. Józsefnél, de e korkülönbségnek hátrányai csak akkor kezdtek mutatkozni, midőn, a velencei követ szavait idézve, az idő „a női nem tőkéjének, a szépségnek rovására arcán már nyomot hagyott", bizonyára azon betegség következményeként, mely reménytelenné tette a várva-várt trónörökös megszületésének lehetőségét. A császárné érezte, hogy alapjában véve jólelkű, de ingatag és könnyelmű urát nem tudja magához kötni, viszont nem alaptalan féltékenysége, melyet nem tudott titkolni, csak mélyítette az ellentéteket. Közismert tény volt I. Józsefről, s ezt Dolfin velencei követ már 1708-ban jelentette a signoriának, hogy „mikor alkalom kínálkozik feleségének féltékeny tekintete elől elrejtőznie, szívesen elfelejti a tekintélyét és a szórakozásokat titokban is keresi; az igaz, hogy tartós kötelezettségeket nem vállal, mert szereti és féli Istent és sűrű könnyhullatások között bánja meg az emberi gyarlóságnak tévedéseit". A helyzet idővel csak rosszabbodott. Wratislaw 1710 őszén őszintén megírta III. Károlynak, hogy a császár és a császárné mindjobban eltelnek keserűséggel egymás iránt. „Beismerem — jegyezte meg ezzel kapcsolatosan — hogy a császárnak a dolog érdemi részét tekintve, nincs igaza, mert egy asszony sem tűrne szeretőt maga mellett, de viszont azt is be kell vallanom, hogy nem tartom helyesnek a császárné dacos modorát, mert ez nem az az eszköz, s nem is lesz soha, mellyel a császárt visszahódíthatja". Az a szerető, akire Wratislaw e levélben céloz, nem más, mint gróf *Pálffy János horvát bán*nak és tábornagynak, utóbb magyarországi főparancsnoknak legidősebb leánya, *Mária Anna*, Eleonóra özvegy császárné udvarhölgye.

A császári kegyencnő — úgy látszik — nagy befolyást gyakorolt az ifjú uralkodóra. Rákóczi is neki tulajdonította Pálffynak a magyarországi főparancsnoksággal való megbizatását. Tény, hogy a császár 1711 elején szokatlanul meleghangú levélben biztosította Pálffyt arról, hogy nincs egyéb kívánsága, mint az, hogy minél több alkalma legyen az iránta és családja iránt érzett változatlan szeretetéről és kegyelméről bizonyságot tenni; ennek tulajdonítható, hogy akkor, midőn Pálffy helyzete a Rákóczi-

val folytatott tárgyalások és a vajai találkozás miatt erősen megingott, a császár nem ejtette el a főparancsnokot, hanem éppen ellenkezőleg, teljhatalommal ruházta fel s megbízta az alkudozások további vezetésével. A tábornagy leányát, ki különben továbbra is Eleonóra özvegy császárné udvarhölgyei közt szerepelt, ékszerekkel, ruhákkal halmozta el, s ezzel nemcsak a mellőzött császárné szívében keltett gyűlöletet a szerencsés vetélytársnő iránt, hanem Mária Anna ellen ingerelte az özvegy császárnét is, kinek szigorú vallási és erkölcsi elvei dacára is tűrnie kellett maga mellett fia kegyencnőjét. Megérthető ezek után, hogy az uralkodónak váratlan halála egyszerre kirobbantotta az évek óta felhalmozott gyűlöletet és keserűséget, s hogy a női bosszú azonnal lecsapott a főparancsnokra s leányaira egyaránt.

A régenskirálynő Pálffynak Bécsbe való rendelését és főparancsnoki megbizatásának visszavonását tartotta legsürgősebb teendőjéül, kétségkívül abban a feltevésben, hogy tudnia kellett a leánya és a császár közt fennálló viszonyról. Már április 20-án kiadta azon rendeletét, melynél fogva a január 31-én kelt teljhatalmú megbizatást érvénytelennek jelentette ki s Pálffyt azon a címen, melyet egyébként a Wienerisches Diariumban is jónak láttak hangsúlyozni, — hogy reá Bécsben a régenskirályné mellett van szükség, az udvarhoz hivatta; távolléte idejére magyarországi teljhatalmú főparancsnokul *Cusani* lovassági tábornokot bízta meg, s egyúttal felhatalmazta arra, hogy a megkezdett tárgyalásokat folytathassa, illetőleg befejezhesse. Az ez idő szerint Bécsben tartózkodó Cusani április 21-én valóban már útnak is indult, hogy megbizatásának eleget tegyen, április 23-án már Pestre érkezett, honnan Debrecen felé vette útját. Ide április 30-án érkezett meg, megbizatása ekkorra azonban már tárgytalanná vált.

Pálffy éppen az alkudozások legforróbb napjaiban értesült az uralkodó haláláról, s arról, hogy visszahívatását az udvar elrendelte. Rögtön felismerte, hogy I. Józseffel legfőbb támaszát vesztette el, de aziránt sem volt kétségben, hogy visszahívatása egyértelmű volna a kielégítő befejezéshez közeledő *béketárgyalások teljes felborulásával.* A haditanácsot ennek következtében még április 22-én megírt jelentésében nyomatékosan figyelmeztette is arra, hogy Cusaninak a megszabott rövid idő alatt lehetetlen lesz megszereznie azt a tájékozottságot, mellyel Pálffy a hónapokra terjedő tárgyalások után most rendelkezik; ezt nem tekintve azonban, kérdés, hogy Károlyi, ez az értelmes, de ravasz ember, hajlandó lesz-e majd tovább tárgyalni és őszinte egyezségre lépni egy előtte kevéssé ismert egyénnel, aki nélkülözi azt a bizalmat, melyet Pálffynak végre sikerült a maga részére biztosítania; azt sem szabad szerinte végül figyelmen kívül hagyni, hogy Károlyi még most is azon az állásponton van, hogy hűségesküjét titokban kell tartani. Mindezek alapján, bár megnyugszik a legfelsőbb elhatározásban, új rendelkezést vár; a tárgyalásokat azonban folytatni kívánja, sőt azok sikere érdekében I. József halálát is a legnagyobb titokban fogja tartani, melyről elismerte, hogy az eseményeknek nem várt fordulatot adhat.

Elképzelhető, hogy akkor, midőn az udvar az államérdekekkel nem számolva, minden további fontolgatás nélkül kész volt feláldozni a magyarországi főparancsnokot, mily keserű megaláztatásokban volt része *Pálffy Mária Annának.* Vele már az uralkodó betegsége alatt éreztették azt, hogy

helyzete megváltozott; ez indította gróf Wratislawot, Pálffy belső barátainak egyikét, arra, hogy személyesen járjon közbe a régenskirálynénál abban az értelemben, hogy a leánnyal szemben ne lépjenek fel durva kíméletlenséggel, hanem legyenek tekintettel az elhalt császár emlékére, a leány családjára s arra, hogy Pálffy kiváló katona és hű magyar. A régenskirálynő megígérte neki, hogy „mindent körültekintéssel és mérséklettel fog elintézni", s mindössze azt fogja tőle kívánni, hogy kerülje az Amália özvegy császárnővel való találkozást, adja vissza a még ki nem fizetett ékszereket s mindazt, amit a nagy, vagy a kis családi kincstárból kapott; a régenskirálynő kíséretében nyilvánosan ne mutatkozzék s igyekezzék férjhez menni, vagy más elfogadható ürügy alatt az udvarból távozni.

Pálffy Mária Anna e kívánságoknak haladéktalanul eleget is tett; visszaadott mintegy 70 ezer forint értékű ékszert, kijelentette, hogy nem kíván a régenskirálynő kíséretében megjelenni, s kerülni fogja az özvegy császárnéval való találkozást. Mindamellett Wratislaw, aki ezóta állandóan szemmel tartotta pártfogoltjának helyzetét, arról értesült, hogy vele szemben jóval túllépték a régenskirálynéval történt megállapodások határait; ugyanis nem engedték meg Mária Annának a szolgálatban való részvételt, társnőit eltiltották a vele való érintkezéstől, őt pedig attól, hogy a városból élelmezhesse magát; azt is kívánták, hogy a császártól ajándékba kapott fehérneműk és farsangi ruhák árát térítse vissza, sőt azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy mindazokat az ékszereket visszakövetelik tőle, melyeket a császár tényleg nem fizetett ugyan ki, azonban utalványozásuk a különböző alapok terhére már megtörtént. Mindez arra késztette Wratislawot, kit különben leánya érdekében Pálffy is megkeresett, hogy a régenskirálynő testvéréhez, *Ferenc Lajos* mainzi koadjutorhoz, a német lovagrend nagymesteréhez, forduljon közbenjárásért. Hangsúlyozta előtte, hogy a megtorlást nem lesz tanácsos a végletekig folytatni, mert ezzel az elkeseredett Pálffyt kétségbeesett elhatározásokra késztethetik, s így esetleg a magyarokkal való megegyezés ügyét veszélyeztetik; a család egyike a legelőkelőbb és leghívebb magyar családoknak, Pálffy vezénylő tábornagy, horvát bán, akire még nagy szükség lehet, különösen az interregnum kérdésében. Viszont azt, hogy mi történt az elhalt császár és Pálffy leánya közt, az Istenen kívül senki sem tudja, ennek következtében mindkettőjük tisztességére és becsületére tekintettel kellene lenni s nem volna szabad a kíméletlen bánásmóddal a közönség rosszaló ítéletét felidézni. Igaz ugyan, hogy a leányt férjhez akarják adni, azonban ha így nyilvánosan megszégyenítik, s mindent elvesznek tőle, akkor senki sem fog vállalkozni arra, hogy a leányt elvegye. Pálffy Mária Anna az ékszerek nagy részét azonnal önként visszadta, holott arra nem lett volna köteles, mert azok ajándékozója az elhalt császár volt, aki kezességet vállalt azok áráért az ékszerészeknél; hallatlan az is, hogy valakitől a fehérneműk és egyéb ruhaneműk árának megtérítését követelik. Mit fognak erről mondani a külföldiek s mit írnak majd erről a történetírók? A császári háznak s az immár sírban nyugovó uralkodónak tisztességére inkább kell figyelemmel lenni, mint a gyűlölet és bosszú érzéseinek kielégítésére. Különben az egész ügy végső elbírálása az új király hatáskörébe tartozik, aki bizonyára tekintettel lesz elhalt testvére emlékére.

A nagymester maga is osztotta Wratislaw felfogását, s a régenskirálynénál haladéktalanul közbevetette magát, de mindössze annyi ered-

ményt ért el, hogy az udvarhölgyeknek megengedték a Pálffy Mária Annával való érintkezést, továbbá azt, hogy elfogadhatta a számára a városból beküldött élelmiszereket. Egyéb tekintetben sorsa nem változott.

III. Károly, kit Wratislaw már évek óta kötelességszerűen tájékoztatott az udvari élet minden mozzanatáról, s így legutóbb erről a feltünést keltő és sok szóbeszédre alkalmat nyujtó esetről is értesített, bizonyára anyjára való tekintetből hozzájárult Pálffy eltávolításához, bár teljesen tájékozatlan volt aziránt, hogy ki volna legalkalmasabb utóda; a leányra nézve egyetértett Wratislawval a tekintetben, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni elhalt testvére emlékét és az uralkodóház tekintélyét, nézeteit erről a régenskirálynénak meg is írta; de úgy vélte, hogy leghelyesebb volna, ha a leány lehetőleg nem mutatkoznék a császári család s a nagy nyilvánosság előtt, igyekeznék férjhez menni, s visszaadná a családi kincstár ékszereit, a többit Isten nevében tartsa meg magának. Mire azonban III. Károly ezen rendelkezése Barcelonából Bécsbe ért, akkorra már elvesztette időszerűségét. A régenskirályné kívánságára ugyanis a 22 éves Mária Anna június 20-án férjhez ment a 65 esztendős *gróf Přehořovsky Károly Ferenc* cseh helytartóhoz, s a csendben lefolyt szomorú esküvő után június 23-án urával Prágába utazott.* Trautsohn herceg megkönnyebbülten írta Sinzendorfnak, hogy Pálffy leánya végre elhagyta az udvart s így legalább vége lesz a sokféle mende-mondának. Egyedül Wratislaw mutatott részvétet barátja leánya iránt, kinek tiszteletére a prágai út előtt búcsúebédet adott, bár ez a régenskirálynénál erős visszatetszést keltett.

Idejét multa azonban ekkorra III. Károly május 27-i rendelkezésének Pálffy főparancsnokságára vonatkozó része is. Pálffy április 22-i jelentését ugyanis, melyben a főparancsnok nagyjelentőségű eredményekről adott számot, de egyúttal aggodalmait sem titkolta a foganatosított főparancsnokváltozással szemben, a haditanács annyival inkább komoly megfontolás tárgyává tette, mert lényegileg azonos tartalmú volt a melléje beosztott Locher Károlynak, a haditanács tagjának ugyanazon napon kelt jelentése is. Úgy látszik, Savoyai Jenő hercegnek, mint a haditanács elnökének, a régenskirálynéval való személyes közbelépésének tulajdonítható, hogy a régenskirályné Pálffy főparancsnoki megbizatásának újból való megerősítéséhez utóbb mégis hozzájárult, sőt elismerő szavakban emlékezett meg Pálffy hűségéről, buzgalmáról és ügyességéről is, mellyel a pacifikáció ügyét a kedvező megoldáshoz segítette; ez alkalommal kötelező ígéretet tett arra nézve is, hogy a megkötendő egyezséget megerősíti, s a megerősítést III. Károlynál is kieszközli.

A főparancsnoki megbizatás ezen meghosszabbításának azonban, melyet Pálffy méltán tekinthetett erkölcsi elégtételnek, már alig volt gyakorlati jelentősége, mert Pálffy ekkorra a kiegyezés nagy művét már befejezte.

Lukinich Imre.

*A boldogtalan Mária Anna szomorú sorsa mód felett bántotta gr. Pálffyt, aki a kierőszakolt házasság miatt elkeseredve, összes méltóságairól le akart mondani. Utóbb beletörődött a helyzetbe, melyen úgysem tudott segíteni. Az öreg Přehořovsky gróf 1723-ban halt el 77 éves korában; fiában, aki egy hónap mulva követte, kihalt ez a család is. Az özvegy ekkor Bécsbe költözött, itt is halt el 1755 március 10-én.

KOLOZSVÁRI EMLÉK.

1.

... ugy áll előttem néha, mint
Egy régi kép, ódon s fakult:
Elnézem néha délután
S szivemben fölzenél a mult.

De néha már emlék csupán,
Mi tünt napokra visszaint,
S lelkem taván ugy ring, miként
Vizen a könnyü kis balint.

2.

A sétatér...
Fák és padok,
Friss szinek és friss illatok.

Már fuj az őszidők szele
És hull, csak hull a gesztenye.

... Ne menjünk erre. Hasztalan
Látnók tavát vigasztalan,

S mit sem mondón a bús sziget
Körül hiába jár szived.

Nincs már egy út sehol, sehol,
Hol sejtenéd: megnyughatol,

Csak szin, csak hang, csak [emberek;
S már régi lelked sem leled.

3.

A Farkas-utca álmatag
Közén akácfák állanak.

Virágos, rácsos ablakok
Nem nézik, merre ballagok.

Ez a holt város: Istenem,
De régesrég is ismerem...!

A templomajtó szép ivét,
A vén kolégyomok szivét,

A holt szinház bejáratát:
Ki érti mindnek bánatát?

Ó Istenem, ily kincseken
Halunk ma hősen s nincstelen.

A régi csend csak átölel
S e vén falak árnya föd el, —

Csak áll, csak vár sok vén terem:
Halunk kolduskénts jeltelen.

4.

Fehérre festett vén falak
Közén az út vak iszalag,
Poros vagy sáros járda;

Bolyonghatsz erre fesztelen,
Csak itt-ott nyúlik nesztelen
Egy-egy ház karcsú árnya.

Nagy multak és kis emberek
Emléke egyként ellebeg
Kavargó, könnyü sorban;

A Fellegvár is kusza rom
S a sétatéren unalom
Leskel minden bokorban.

Ám selymes álom-vánkoson
Pihen a régi városom,
Alszik, mint a mesékben;

S mig képét ujra álmodom,
Az álmaim fölött a Dóm
Őrként vigyáz a téren.

Ó, régi kép, te régi szép,
Rólad mondok ma halk misét
Emlékezőn s szegényen,
(Kolozsvár.)

Itt bolyongtam sok éve én
S e vén kopott hóstyák ölén
Gyuladt föl ifju vérem.

Ó, sétatéri térzenék...!
A kisdiák, mondd, néz-e még
Csillagokat a tóban...?

Vagy télen, kinn a hegytetőn
Viv még frissen és vakmerőn
Szilaj csatát a hóban...?

Örök csavargó, vén Szamos
Partján lesni az iszamos
Halakra, kis horoggal...

És élni csendes életet,
És inni édes mérgeket
Örökszomjas torokkal.

Hiába már minden halál,
Az élet mindig rámtalál,
Ha néha visszatérek

Szivedre, városom; maradj,
Emlékim drága boltja vagy, —
S ma mindent visszakérek.

Jakab Géza.

MEGBÁNÁS.

A legény nesztelen léptekkel megkerülte a kunyhót, meglapult a falnál, mint az egérreleső macska, nyakát óvatosan előrenyujtotta, s betekintett a kis ablakon. A fagyos széltől pirosrafujt arcán egy pillanatra széles mosoly gömbölyödött... Az asszony egyedül volt bent.

Fejét most hirtelen mozdulattal visszahúzta, s kiegyenesedve bátrabb léptekkel tartott az ajtó felé. Sötét alakja egybeolvadt a kunyhó falával, de amint az ablakból kiszűrődő fénykévén keresztül haladt, s a csillámló, fagyott havon elnyúló árnyékát hirtelen meglátta, megijedt. A másik pillanatban már az ajtónál állt, s halkan kopogott.

Az asszony már várta. Recsegve nyílt az ajtó, forralt bor gőzétől telített levegő ömlött ki a nyíláson, amint a legény belépett.

— Jó, hogy gyütté, Pista, már vártalak, — szólt az asszony, s karjai rákapcsolódtak a legény izmos vállára.

A legény eltaszította magától.

— Várj má' nó! — szólt nyugtalanul s kibontakozott az asszony öleléséből. Lerázta ködmönéről a havat, szépen fölterítette a búbos kemencére; majd hirtelen az asszony felé fordulva kérdezte:

— Meggondútad?...

Az asszony habozás nélkül felelt:

— Meg!

— Akkor jó... Most má' gyühetsz! — szólt a legény, s elkapva az asszony derekát, magához rántotta...

Bent a kunyhóban halványan pislogott egy mécses. A legény tekintete az ablakra esett; — valaki benézhet — gondolta. Elengedte az asszonyt, a mécses után nyult; s a másik pillanatban sötétség borult rájuk.

— Félsz? — törte meg a csendet az asszony. — Az uram azóta már rég kint van a jégen... Nem akart kimenni, de kűdtem... Eccer végit köll szakítani ennek a keserves életnek... Vagy ű pusztújjon vagy én... Nem bírom tovább vele... Ma délbe is véresre vert... A hátam sajog... Oszt' mér' ver? Azé', mer' ki nem állhatom, mer' nem adom magam oda neki, mikor részegen hazagyün a zsidótul... mer' sose józan... mer' disznó gazember... Ű az uram!...

— Milyen más vagy te, Pista! Te érted még csúszva is elmennék a világ végire is... Téged szeretlek... Hová is tettem az eszemet, mikor ehhö' az emberhö' mentem... Pedig tudhattam vóna... De ha szegény vótam... Ahho' köllött menni, aki vitt... De már nem bírom tovább, meggondútam jó, amit monttá... Inkább pusztújjon ű... Csinájj, amit akarsz... Rád bízom...

Elhallgatott. A sötétben odahúzódott a legény mellé s égő arcát bele-

temette annak ölébe. Várta szavainak hatását. A legény azonban nem szólt. Szerelmesen vonta magához az asszonyt, mindig közelebb és közelebb, míg ajkát rá nem tapaszthatta annak forró ajkára... Szerelmes volt... Nem törődött semmivel, nem gondolt másra, csak arra, hogy az asszony az övé, egészen övé testestül-lelkestül! Ő, a kivert falu-rossza, a rongyos halászlegény szerelmet, csókot, ölelést kapott; amiben soh'se volt része, mert mindenki rugta, harapta fattyú volta miatt!... Mit ne tenne meg azért a boldogságért?? Ki az a részeges, bitang ember? Az asszony ura? Hát aztán? Ha maga az ördög lenne is... Pusztúljon az útjából... Pusztulni fog, punktum.

Paraszti eszén végigsiklottak a gondolatok; de elhatározásával már akkor készen volt, mikor belépett a kunyhóba.

Az asszony, hogy szavaira választ nem kapott, kibontakozott a férfi karjaiból s halkan ismételte a kérdést:

— Megszabadító' tűle?

— Meg! — volt rá a gépies válasz.

— Oszt nem félsz, hogy megtudják? — kérdezte még bizonytalan hangon az asszony.

— Én? É-e-n-e? — Hangosan felnevetett. — Mit gondulsz? — Öntelt, vakmerő bátorság feszítette izmait. — A vad, édes szerelem tüze lobogott, hullámzott ereiben, mindenre kész volt.

A ködmöne után kaparászott. Az asszony világot gyujtott, s forralt borral kínálta a legényt.

— Oszt vigyázz magadra!... Ű a kis nádas alatt halász... Sok a lék arrafelé... Két óra alatt megjárhatod... Siess vissza. Várlak...

Töltött. A legény mohón ivott. Testét átjárta a meleg, arca kivörösödött. Ködmönét magára csapta; ránézett az asszonyra, hosszasan, szerelmesen, aztán hirtelen búcsúzás nélkül sarkonfordult:

— No mék!

Kitámolygott az ajtón. Az asszony meg riadtan zárta be utána az ajtót s fázósan bújt szegényes vackába...

— — — — — —

Kint a szél vadul kavarta a havat. Az apró szemeket vágta, mint a Szahara homokját a számum. A befagyott nádasok között farkasok vonítottak versenyt a széllel, s a száraz nádszálak kínosan sustorogtak... Veszekedett idő volt.

A legény már egy órája törtetett a viharban előre. Homlokát kiverte a veríték, míg átgázolt egy-egy hófuváson, de nem érzett fáradtságot. Ködmönét már rég eldobta... A szél a szemébe vágta a havat, alig látott... Néha megállt egy pillanatra, körülnézett, jó helyen jár-e. Ismerte a helyet, ahová érni akart, mégis úgy tűnt fel neki, mintha már elhagyta volna azt...

Hallgatózott. A nádas zizergése és a szél vad tombolása elnyelt minden más hangot; nem hallhatta a jég kopogtatását. Tovább ment. Gondolatai nem voltak, csak az ösztöne vitte. Gépiesen rakta lábait egymás után, amint a nádason áttörtetett.

Hirtelen megállt. A nádas szélén volt. Pár lépésre előtte a végtelen jég terült el, behavazva, fehéren, s mindjárt a nádas szélén hatalmas lék...

Az asszony ura éppen a hálót emelte. Háttal volt a legénynek; egész a lék szélén állt. Mellette a havon iszákja s baltája feketéllett.

A legény észrevette. Egy pillanatig úgy gondolta, jobb lesz, ha visszafordul, mégis — hátha kitudódik? A távolban többen is halásznak, még baj lehet. De aztán az asszony jutott eszébe. A forró teste, meg a csókja!...

Kilépett a nádasból. A szél szemébe ordított, nesztelenül közeledett a háttal álló halász felé. Az pedig előrehajolva, lábát az állásba feszítve húzta a hálót.

... Teljes erővel lökött egyet rajta. Rémes ordítás járta át a levegőt, aztán egy csobbanás, s utána mélységes csend; hallgatás...

A legény egy pillanatig öntudatlanul állt a lék szélén; aztán úgy rémlett neki, mintha álmodna. A vihar egy száraz nádlevelet csapott az arcába. Magához tért. Még látta egy pillanatra, amint a halász a jég alá csúszott... de a másik pillanatban már megfordult, s őrülten rohant visszafelé.

Holtrafáradtan, szinte beesett a kunyhó ajtaján. Az asszony alig ismert rá. Haja az izzadságtól csapzott volt, szemei kidülledtek üregeikből, s melle zihált.

— Jézus Mária!... Mi van veled, Pista? Má' azt gondútam vissza se gyüsz... — szólt bátortalanul, megijedve az aszony, s a legény reszkető keze után nyult.

— Eridj!... — hörögte a legény, s durván lökte félre az asszonyt. Az asszony nem tudta mire vélni az egészet. Könyörgésre fogta a dolgot.

— Mondsza mi van?... Pistám má' nem szeretsz?... Csókuj meg... No gyere!...

A legény leroskadt egy lócára. Feje lecsuklott, s bárgyú tekintete rászegeződött az asszonyra:

— Gyilkoltam... Te érted... Eszter!... Oszt te csak úgy csinálsz, mintha semmise történt vóna!... Az urad veszejtettem el!... Belöktem a tóba... Odaveszett.. Bánt a lelkiismeret... Félek!...

Szakadozva törtek fel a szavak melléből... Az asszony félve húzódott odébb, rossz előérzet gyötörte. A legény tekintete folyton rámeredt, szemei vérbefúltak.

— De Pista...

— Hallgass! — mordult rá a legény. Majd hirtelen felugrott s az asszony után kapott. Az asszony sikoltva ugrott félre.

— Jézus!... Pista, megőrűté?!...

A legény zavarodottan, bambán bámult maga elé. Szavak törtek elő ajkáról, érthetetlen kusza mondatok:

— Te akartad... Fogjanak meg, gyilkoltam!... Nem köllesz. Eridj Eszter, húzd ki, beleful... Akartad... Ha, ha... ha...

Rémesen felkacagott. Imbolygó léptekkel közeledett az asszony felé. Az asszony védőleg emelte kezeit maga elé. Nem volt menekvésre ideje. Az őrült vasmarkába szorította, s átnyalábolta. Dulakodni kezdtek.

— Segítség! Megfojt!... — kiabált az asszony kétségbeesetten, de hangját elnyelte a viharos éjszaka. A legény meg egyre kacagott... Vasmarkával az asszony puha nyakát kereste... Ujjai rákapcsolódtak, s szorította kéjes erővel. Az asszony hörögni kezdett...

... S ebben a pillanatban nyílt a kunyhó ajtaja. Vizesen, havasan, kezeiben a baltával ott állt a halász, Eszter ura. A legény felordított s elengedte az asszonyt, aki ájultan zuhant a földre. Rávetette magát a halászra. Hatalmas erővel lerántotta a földre, s kirohant a nyitott ajtón a havas éjszakába...

— — — — — —

Az asszony sokáig nem tért magához. Kint a vihar már rég elcsendesedett, s napsugarak táncoltak a fagyott hószemeken. A halász vacka szélén ülve szalonnázott, mintha semmisem történt volna. Várta az asszony ébredését. De hogy az még mindig nem mozdult, szépen elkezdett beszélgetni önmagával:

— No jó, azt még megértem, hogy beleestem. De ilyen csúfosan megfürdeni januárban!... Majd az ördög vitt el... Ha nincs a hálóm kifeszítve, a jég alól vajmi bajosan gyüttem vón' elő. Bizonyosan az vót — az ördög vót!... Megtaszajtott... No megjavulok. Ne féjj asszony, nem verlek meg többet... De mit akarhatott itt az a bolond falu gazembere? Lopni, rabolni? Mit? He... he... he... tőlem lopni!? Bizony Isten, hogy elment az esze!... S ez a szegény asszony, hogy megbirkózott vele!... No jó van, Esztikém. Derék asszony vagy. Veszek neked farsangra új keszkenőt!...

Elhallgatott. Iszákjából előkereste a pálinkás üveget, meglotyogtatta, megszagolta, aztán szép csendesen letette az asztalra.

— No, nem iszok... Megjavulok, — mondta s a vizes bögrét vette kézbe. — Megfogadtam a tóba, a víz alatt... Illendő megtartani, — gondolta még hozzá.

... Az asszony kinyitotta szemeit. Majd kővé meredt. Az urát látta maga előtt. Hirtelen nem tudta mi történt... Pár percig még úgy maradt mozdulatlanul; aztán lassan, félve odacsúszott az ura lába elé...

Willant Rezső.

A PIPISKE.

Az utolsó renden történt, hogy János megvágta a pipiskét. Kaszájával vágta meg, a rozs szélében, éppen a barázdaparton, ahol a selyem asszonyhajfüvek kezdődtek el. Parányi kis fészek kosárkájában, a tojásokon üldögélt a pipiske, amikor rácsapott a széles kaszapenge. Nagy, erős suhanással lendült a kasza, némán dőltek el mögötte a zabszálak és a sűrű kalászerdőben hirtelen fölsikoltott a rémült madár.

A kasza megállott. Fokával ledobbant a tarlóra és a nyél szabad végén két öklére hajtotta fejét János, a zsellér.

A zabszálak és konkolytorzsák között ott vergődött a pipiske. Szürke kis mellénykéjén, éppen a világosabb pettyegetések iránt hatolt be a kaszapenge. Éppen csak hogy behatolt. Embernek csekély karcolás lett volna ez a seb, de a pipiskének nagy volt és halálos. A tojások barnapöttyes kis golyóit szétszórta körülötte a suhintás ereje és a kis szürke szárnyas úgy haldoklott közöttük, mintha a tojásbafúló életek helyett is el kellene szenvednie az elmúlás szörnyű tragédiáját.

— Ejnye, — motyogta János a kaszanyélre hajolva — szögényök...

A madár kimarjult tagokkal hátán feküdt a földön és homályosuló szemeivel a föléje óriásodó embert nézte. Rémület ült a parányi fekete gyöngyszemekben, kiáltó és könyörgő rémület.

— Segítség! — kiáltották a szemek és a megbénult két szárny parányi tollegyezője lankadtan nyílt szét a véres hasítás végein. Néhány görcsös rándulás, a szemhéj pergamenje lassan lecsukódott, a lábak kinyúltak és előremeredtek: a pipiske meghalt. János elkomorult orcával állott fölötte.

— Pipiske... — suttogta magában és torkán a gyilkosság émelyítő íze csordult végig. Nem bírta nézni a madarat és fölemelte pillantását a szőke gabonatáblák fölé, föl egészen a rózsaszínű fellegekig, amelyek enyhe fodrozással csipkézték az alkonyodó eget. Szelíden és véghetetlen lágy megbocsájtással nyúltak alá a felhőrojtok, szép lila fátyolokkal takarták be a távoli akácok, jegenyesorok és repcetáblák nyughatatlan foltjait az elpihenő földeken.

— Nem akartam, — suttogta János és tétován nézelődött körül.

Hátamögött szabályos glédákban hevert a levágott zab, az egész délutáni munka.

— Elég is lösz, — tette hozzá a fáradtság megújuló lankadtságával és indulni készült vissza a bodzabokorhoz, ahová délután az elemózsiás tarisznyáját tette.

Ekkor vékonyan, alig hallható halk csipogással megszólalt a pipiske...

Tétova és különös volt a hang. Úgy tetszett, mintha nagyon messziről jönne, az ég kárpitja alól, vagy nagyon közelről, közvetlen közelről, egészen a füle mellől. Iránya és fölismerhetősége nem volt a hangnak és különös volt, mint a rétiprücsök pittyegése éjjel az avarban, éles és átható úgyhogy János szíve beléremegett a kopott lajbi alatt.

— Na möhetünk — mondta aztán fennhangon, mintha bátorította volna magát. Azután köhintett néhányat, száraz és kényszeredett torokreszeléssel, kelletlenül és csak azért, hogy éppen csináljon valamit.

Vállára kanyarította a tarisznyát, a kaszát is fölcsapta szépen, hegyével lefelé, nehogy megvágja magát valaki benne, ha mellette elhalad. Teremtett emberi lélek sem volt a széles határban. Elcsöndesült, álmos lomhasággal nyúlt el a dülőút a mesgyék között, az akáclombok mind szundikáltak már, egymásra hajolva a karcsú levélszárakon. Nem volt ember a földeken és János nagyon egyedül érezte magát a mérhetetlen nagy világban, a széles szántótáblák között, a távolba kígyózó út porában. Kósza gondolatok legyezgették lüktető halántékát, tétován kergetőző sejtések, olyanok, mint az alkonyi szellő künn a tömérdek tágas pusztaságon. Előretutottak, meg visszalebbentek a gondolatok, lengedeztek és imbolyogtak János feje körül.

— Hess te, — csapott a kérészek felé János, amelyek ott táncoltak és vihorásztak a levegőben, mióta elindult. Nem tudni honnét jöttek. Talán a juharfa dárdás levelei alól, amikor általbujt közöttük János az útra, azóta követték az eleven, mozgó tornyot a pusztai alkonyat szürke bogárkái, egyhangú és fáradhatatlan zümmögéssel, amely — úgy tetszett — betöltött és túlszárnyalt hangjával minden más hangot a széles világon.

Az útkanyarodónál szétcsapott két karjával keményen és parancsoló határozottsággal meredt feléje a feszület. A pléhrefestett Krisztus-képet fakóra mosta rajta az eső és a lyukak nyomán kicsorduló vér élénkpiros színét halványszürkére szívta a napsugár.

János lehajtott fejjel, meggörnyedve haladt el mellette. Mint mindig szokta, most is megbillentette kalapja karimáját jobbkeze mutatóujjával, mintha köszönne. Szája motyogott is valamit, de a köszöntést egészen belül mondta el, a szíve legbelsejében. Nem szavakkal mondotta, hanem valami langyos áradással, amely fölszállott a melléből és szétfolyt az egész testén.

Ekkor vékony, éles kiáltással ismét fölsikoltott a pipiske ...

Átható volt a sikoltás és János úgy érezte, mintha hosszú és nagyon vékony tű hatolna be hátul a tarkója közepébe.

— Oh ... — sóhajtotta tétován és meg is akart állani, nem is. Jó darabot haladt így a poros úton tovább, de ismét fölcsipogott belül a furcsa hang ...

Megállott. A kereszt fölágaskodva hőkölt rá az alkonyi égen. Az alányatló nap vérvörös golyója megnőttette arányait, haragos sötétre élezte ki szögleteit; olyan volt, mint valami zordon és hatalmas tilalomfa, hátamögött a színarany lángtenger sugárlegyezőjével.

— Uram Jézus! — mondta most mély áhítattal János és imádkozni szeretett volna, de nem tudott. Fanyar fájdalommal gondolt elkallódott, kis bűnös életére, a cselédsorsra, az apró lopásokra, amiket a földesúr jószágain ejtett a gyötrelmes évek során. A kupicákra és a kupicákban a búfelejtető gabonapálinkákra gondolt, amiket szeretett iszogatni a falu kocsmasöntésében. És az asszonyára — szegényre —, aki odahaza keserves robotban neveli a gyereket. Életének egyetlen örömét, a pirosarcú, pufók kölyköt; földhözragadt, árva szívének egyetlen szerelmét, életének célját és értelmét: a gyereket.

— Édös Jézus — motyogta önfeledten —, a pipiskét... nem akartam..

Lüktető halántékán ekkor lassan alább hagyott a szúrás ereje, torkáról is elmúlott a görcs, nehéz sóhajtás szakadt föl a melléből és ismét útnak indult.

Odahaza kigyulladt orcával már várta az asszony. Szemei vörösre sírva, szája vonaglott és szepegett, amint remegve szólott, mindkét kezével megfogózkodva a pitvar alacsony rácsában.

— A gyerök — nyögte fulladozva...

Mintha vad, kemény taglóval csapták volna homlokon, úgy torpant hátra a nagy erős paraszt. A kasza lehullott válláról, lábikráin föl-alá szaladgáltak az elernyedt és megrémült izmok, szemeit szürke fátyol hályogozta el.

— Jaj! — ordított föl és berontott a szobába.

Az asszony ágyán, a föltornyozott párnák fészkében feküdt a gyerek. A nagy, fekete szemek ideges pillantása a mennyezet gerendáin röpködött, nem sírt már, nem kiáltozott és nem ismert föl senkit önmaga körül. Orcái, mint a lobogó láng, melle szaporán hullámzott és hörögve kapkodta a lélekzetet.

— Torokgyík — fuldoklott az asszony — kinn vót az orvos... beótotta...

Az apa csak állt és eszelősen nézte a gyermeket. Kis, kövér és piszkos kezeit, a buksi, feketefürtös fejet, a piros ajkakat és a formás fülecskéket.

— Úristen, a fiam... — ütött végig szívén a rémület korbácsa.

— Ha a röggelt mögéli,... mögmarad,... — hebegte hátamögött az asszony, — az orvos mondta...

Egy darabig csak nézte, nézte János a vergődő gyermeket, aztán kitámolygott a szobából. Odakünn már fölrévedeztek a csillagok, langyos és kellemetes nyári éjszaka borult a szunnyadó falura. A toronyban éppen Angeluszra csöndítettek...

János az istálló hátamögé támolygott és lerogyott valami fatönkre. Megmerevült szemekkel bámult maga elé és nem voltak gondolatai. Csak iszonyú malomköveket érzett a mellén és fejebúbján számolta a kín lezuhogó, vad pörölycsapásait. Sokáig ült így mozdulatlanul. Régen elhúzták az esti imádságot, jött az asszony és enni hívta, feljött a holdvilág karcsú sarlója is, de János csak ült, ült mozdulatlanul.

Akkor aztán egészen távolról, szinte a mérhetetlen, sötétkék égboltozat közepéből, a hold ezüst sarlója alól gyöngén és elhalón újra fölsírt a madárcsipogás. Jánost villámütéssel rántotta talpra a hang.

— A pipiske... — motyogta maga elé, de nem tudta tisztán, mit tesz, mit érez és mire gondol.

— Pipiském... egyetlenöm... — sóhajtotta aztán és elborult orcával indult útnak. Kikanyarodott a dűlőútra és ment, ment egyenesen előre. A szédülő fej maga után húzta a fájdalomban zsibbadozó testet, a botorkáló lábak meg-megroggyantak a kátyúkban, de János csak haladt előre szakadatlanul.

Az útfordulónál újra megállította a kereszt.

Fölnézett rá és megszólalt.

— Látod... — mondotta, de torkát rögtön elszorította a görcsös

fuldoklás. Csak a karjait lendítette el magától, kétoldalra terjesztett két munkagyötörte nagy tenyerével és fejét félvállra billentette, mintha elrévedezne valami érthetetlen dolog felett.

A csillagos ég teljes pompájában ragyogott, a holdvilág ujjongva hintegette ezüst fénykévéit az alvó mezőkre és János folytatta útját a zabtábla felé. Az ismert lucernás mellett, a bodzabokor és a juharfa iránt lépett a tarlóra. A levágott zab édes illata szállongott már és fonnyadó füvek jószagú fuvalma csókolta körül a bukdácsoló embert.

Az utolsó rendig botorkált előre, ahol a kaszálást abbahagyta és ahol még kis darabon talpon maradt a zab.

— Pipiském, — gügyögte és lehajolt. A szürke rögök között messzevilágító fehérséggel hevertek a tojások, közöttük a halott madár.

János letérdelt, keresztet vetett és fönnhangon elkezdte az imát:

— Mi Atyánk Isten, ki vagy a mennyekben...

Elmondta az egészet, azután kissé elcsendesedett. Fejéből leszállott a vér, szemei elől föltisztult a hályog és szíve nyugodtabban vert.

...most és halálunk óráján... Ammen, — végezte az Üdvözléggyel az imádkozást és hozzálátott a temetéshez.

Úgy, ahogy volt, térdenállva gödröt kapart a földbe, begörbített tíz körmével. Aztán puha gyepfüvet markolt a barázdapartról és kipárnázta vele a sírt. Végezetül óvatosan fölemelte a megmerevült madár holttestét és vigyázva fektette bele a gödröbe. Szépen köréje rakta a tojásokat és lágy, porhanyós fövénnyel szórta be őket. Rendes sírformát emelt aztán a gödör fölé. Mikor mindennel készen volt, újra összefonta csontos ujjait és nézte, nézte a parányi halmocskát.

— Szögényke... — ringatta el most már lelkében az elcsituló fájdalmat, aztán sokáig térdelt ott, mozdulatlanul.

A keleti égen fölpitymallott már a hajnal, mire fölállott. Kimerülten lépegetett hazafelé és jól esett forró homlokának a hűvös reggeli szellő...

A feszület előtt várta a pipiske sikoltozását, meg is állott egy darabig és fölnézett rá. De nem hallatszott semmi.

A Megváltó aláhanyatlott szelid feje tisztán ragyogott a földerengő világosságban, a csillagok elsápadtak már, a Göncölszekér is fölborulva feküdt a Tejút árkában. János feje fölött aranyrojtos felhők úsztak el és távolról a vadludak gyönge gágogása szűrődött hozzá...

— Nem akartam... — mondotta mégegyszer és most már végleg elmúlt szívéről a szorítás.

Ahogy hazaért, már a fájdalom és a gyász hegedő sebeivel lépett a szobába. Az asszony azonban, aki ellankadva ült az ágy mellett, hirtelen fölállott és fölemelte ujját.

— Csitt! — suttogta örömrepesve — alszik... jobban van...

— Ó, én édös Istenöm... — tört fel most már János melléből a hála és a véghetetlen alázat mindent elsodró áradata. Egyetlen összecsukló dobbanással esett térdre és mély, hörgő, igaz emberi sírással bugyogott föl melléből a zokogás... *Terescsényi György.*

A VÉN MALOM.

Mikor lelkemben megcsendül dalom,
Csak úgy hallom,
Minthogyha zúgna vén, vizi malom...

Az élet csöndes, nagy folyó,
Magát felejtő, álmodó.
A gondolat mogorva molnár,
Üres garat előtt botorkál.
— Hej, pedig a malompitvar
Tömve csupa jó holmival!
Tele véka, tele zsák,
Fele búza, fele mák,
Nyáron érett álom, élet...
Ám a molnár itt áll, ott áll,
Reggel óta csak motoszkál,
Nem kell nóta, nem kell zsoltár!

Szük ketrec néki már a vén malom.
Falán poros pókháló, zöld penész.
A henye őrlést váltja unalom.
Tekintete a végtelenbe vész...
Magát felejtve hosszan elborong...
De mintha sújtna súlyos vasdorong:
Az ócska hajlék reccsen, hajlik,
Fürgébb forgásba kezd a kőkorong!
Zúdulva árad és morajlik
A lomha, csöndes nagy folyó,
Imént még mélyen álmodó.
Dühös, dübörgő zivatar
Feszül a víznek, áll a viadal!

Előre törnek új hullámok,
Ma könnyű lesz itt szedni vámot!
Sistergő indulat-habok,
Mint béklyót tépő bősz rabok,
Szilajul kapnak a kerékbe.
A kőkorong magát emésztve
Kattogva zördül, koppan, roppan,
Vágy-görgeteg vágtatva csobban.
Gyöngyös tajtékot túr, vetél
Tölcsérben forgó szenvedély.
Mint könnyű orsó perdül a lapát,
De meddőn áll zsákokkal búza, mák!
Üres torokkal csuklik a garat,
Nem tölti száját fürge akarat.

Riad a molnár: hát ez mit jelent!
S felejtve börtönt, hívó végtelent,
Garat elébe ugrik nyomba,
A búzát, mákot önti, ontja.
Két szeme lángol, vigan lapátol.
S a kőkorongok zúgva zúzzák
A barna mákot, szőke búzát.

A veritéke rájuk cseppen,
De önti egyre, mindig lelkesebben.
Vihar s a molnár most egy akarat,
Vidám ütemre kattog a garat.
A zsák száján, mint hófehér batiszt,
Felhőzve ömlik át a drága liszt.

S amíg vigan a vén szúette zug
A zivatarral versenyezve zúg,
Én messziről merengve hallgatom.
Csak hallgatom...
— Már rég pihen a vén malom
S a nagy folyón elült a zivatar,
Hiába altatom,
Fülembe cseng a dal!
Csak egyre cseng, századszor is talán
S a végén mindig rám kacag
A csonka, csúf talány:
Mi lesz a liszt, a lelkem remeke?
Csiklandó, cifra csemege
Finnyás uraknak asztalán?
Avagy talán falat kenyér
Puhára sütve?
S egy barna lány, ki nem henyél,
Csipegeti majd munka közbe.

Réz Gyula.

LEONARDO LELKIVILÁGA.

„Az örök szellem, mely e világot alkotta, többet juttatott magából ennek a férfiúnak, mint bárki másnak", — írja Emerson egy helyütt Goetheről; de áll ez a megjegyzés Leonardora is, aki a teremtő munkában való részességet maga is az emberi nagyság kritériumának tartotta. „A teremtő munka az, — olvassuk Trattatojában, — ami által az emberi szellem az isteni szellemmel való hasonlóság magaslatára emelkedik."*

Mint Goethe, Leonardo is a legegyetemesebb, világot átfogó teremtő elmék sorába tartozott. Egész lényét olthatatlan ismeretszomj járta át. Lelkében ott égett a kutatás nyughatatlan ösztöne s az igazság szenvedélyes szeretete, az a goethei Drang nach Wahrheit, mely őt az emberi elme legnagyobb hódítói és fölfedezői közé emelte. Szellemének szenvedélyes alkotásvágyát ismeretszomja csak táplálta, mert hiszen, mint maga is vallotta, világokat csak az tud teremteni, aki a világot ismeri és szereti. Az ismeret nyomán fakadó szeretetben fogan a magány életadó melegébe ágyazva a teremtés misztériuma. A magányt, miként Goethe, Leonardo is mindenekfölött becsülte és kereste. A goethei tanács: „Wer für die Welt etwas tun will, darf sich mit ihr nicht einlassen", az ő ajkán is elhangzott: „Csak ha magad vagy, vagy egészen a Tiéd..."

A lázas, mindent magához ölelő, szinte emberfölötti ismeretszomj s az egyetemesség Leonardo lelki életének tán legfontosabb alapvonása. Már kora gyermekségétől kezdve minden érdekelte, mindent megfigyelt maga körül, „mert ez a jóságos természet olyan előrelátó, hogy mindenütt széles e világon találunk tanulni valót". S ő egész életében, bármerre vette is útját, sohasem szünt meg kihallgatni a jóságos természet tanításait, hogy szert tegyen arra a bölcseségre, mely a „csalhatatlan tapasztalásnak gyermeke".

Köteteket kitevő, töredékes s részben még mindig kiadatlan kézirati hagyatéka bizonyítja, hogy az emberi ismeret és tudás egész birodalmát bejárta. Rendszeres művészetelméleti tanulmányai mellett egész életén át foglalkozott matematikával, geometriával, csillagászattal, fizikával, földrajzzal, anatómiával és mechanikával, mely szerinte a tudományok koronája és paradicsoma, mely nemcsak az ember testi létét határozza meg, hanem egyben a világegyetem kutatójának is legbiztosabb irányítója. Leonardo neve minden téren, de különösen az összehasonlító anatómia és hydraulika tudománytörténetében új korszakot jelent. Teremtő lényét azonban mint tudós sem tagadta meg. Tudását alkotó munkában, fölfedezésekben és technikai találmányokban kamatoztatta. Korának legelső és legkeresettebb folyam- és hadimérnöke. Tekintélyére jellemző, hogy

* Hasonló gondolatot találunk kortársának, a platonikus Pico della Mirandolának az Ember méltóságáról szóló értekezésében, hol az Istennel az embernek a következőket mondatja: „A világ közepébe helyeztelek, hogy annál jobban láthassad, minő a világ. Azért teremtettelek oly lénynek, aki se égi, se földi, se halandó, se halhatatlan, hogy tetszésed szerint formálhassad magad. Állattá alacsonyodhatsz és az isteni hasonlatosság szintjére emelkedhetsz. Boldog vagy óh ember, aki az lehetsz, ami akarsz. A Teremtő az embert születésénél oly élet magjával és csiráival ajándékozta meg, mely bármely irányba fordulhat; kiki amit magában elvét, annak aratja le a termését . . ."

Caesare Borgia parancsban utasította birodalmának összes mérnökeit, hogy Leonardo útmutatásait kövessék. Sokoldalú képességeiről maga számol be abban a levéltervezetben, mellyel szolgálatait Lodovico Sforzának felajánlotta. Pontokba sorolta itt fel haditechnikai találmányait, melyeknek Lodovico jó hasznát láthatná s melyek között bombák és mozsarak, hajítógépek és fegyverek, ostromlétrák és faltörők, szállítható hidak és vértezett hajók szerepelnek. Művészmivoltáról csak a levél legvégén, szinte függelékszerűleg emlékezik meg.

Már ez a levéltervezet is mutatja, hogy Leonardo nagy, világokat átfogó, a kutatás és tervezés szenvedélyétől űzött lelke a pusztán művészi munkában nem talált teljes kielégülést. Egész életében oly mecénásokat keresett, akiknek szolgálatában sokoldalú képességeit szabadon érvényesítheti. Kereste és szomjúhozta a szabadságot, mely szerinte a kutatás szabadságával egyértelmű. Ez a mindennél erősebb kutató szenvedély magyarázza meg, hogy aggodalom nélkül állott a legkülönbözőbb pártállású urak szolgálatába, akiknek sorában Lodovico Sforza, Milano hercege és XII. Lajos francia király mellett Caesare Borgia ez a „pompás emberi vadállat" is szerepel, kiben, mint Macchiavelli mondja, a páratlan szerencse emberfölötti bátorsággal és emberfölötti reménységgel egyesült. Vállalta a lelkiismeretlenség és következetlenség látszatát, hogy következetes maradhasson önmagával szemben, aki a kutatásnak, az igazság keresésének volt föleskü dt katonája s aki ezt a hűségfogadalmat utolsó leheletéig megtartotta.

Csak természetes, hogy a kutató szenvedélynek ez a bámulatos sokoldalúsága művészsorsának végzetévé lett. Igazi hivatását hovatovább csak a tisztára szellemi tevékenységben, a tervezésben és föltalálásban látja s a kivitelt szolgamunkának minősíti (l'ordinare é opra signorile, l'oprare é atto servile). Ez teszi érthetővé, hogy annyi munkája maradt befejezetlen vagy csak puszta terv s hogy a kivitelt — különösen élete második felében — rendesen tanítványaira bízta. A koncepción túl a művészi alkotás legföljebb mint technikai probléma érdekelte s jellemző, hogy életének úgyszólván egyetlen befejezett, legnagyobb alkotása, az Utolsó vacsora ilyen technikai kísérletezésnek lett áldozata. 1503-ban, mint Pietro Nuvolariának Isabella d'Estehez írott jelentéséből tudjuk, már alig nyúlt ecsethez s jóformán kizárólag matematikai tanulmányainak élt. Munkássága „változó és határozatlan, mintha napról napra tengetné életét". Hajlamai mindinkább a tisztára értelmi munka felé terelték, melyet a fizikai fáradsággal járó munkánál többre értékelt. Ez a meggyőződése művészetelméleti felfogásán is átüt, mely a testi megerőltetést igénylő szobrászattal, ezzel a piszkos mesterséggel szemben a festészet elsőbbségét vitatja. Utolsó, franciaországi éveiben csak tervezgetéssel és elméleti tanulmányokkal foglalkozott. Sokoldalú szelleme egész, szétszórt csomókban heverő termését a „természeti dolgoknak" egy nagy enciklopédiájába kívánta összehordani. De ekkor már 76 esztendő súlyával a vállán közel volt az idő, amikor méltán hihette, hogy „megtanulván élni, azt is megtanulta, hogyan kell meghalni". A legenciklopédikusabb szellem, mint annyi más művét, enciklopédiáját sem fejezhette be.

A Leonardo művészsorsára is ránehezedő befejezetlenség magyarázata gyanánt már kortársai is utaltak sokoldalú kutató szellemének állhatatlanságára. A távolabb állók éppen ezért megbízhatatlannak, szeszélyes-

nek és különcnek tartották. A befejezetlenség végzetének másik okát életrajzírói a túlságosan szigorú önkritika bénító hatásában látták. „Túlságos aggodalmaskodással kereste a tökéletes művészet forrásait“ (Paulus Jovius) s „mikor nekifogott, hogy valamely festményén dolgozzék, mintha félelem ejtette volna hatalmába. Így nem tudta sohase befejezni azt, amit megkezdett, mert lelke tele volt a művészet fenségével, ami képessé tette, hogy hibákat lásson festményein ott, ahol mások a teremtő művészet csodáit látták“. (Lomazzo.)

Ennek a szigorú önkritikának a jele, hogy koncepcióit rendesen hosszú éveken át magánál hordozva, az előkészítő vázlatok egész sorával érlelte meg. S minden egyes vázlat az önkritikának egy újabb állomása, amint ezt a Királyok imádásához, az Utolsó vacsorához és a Szt. Anna kartonhoz készült rajzok meggyőzőn mutatják. Alkotásai nem a fellobbanó érzések pillanatnyi ihletében fogantak, hanem hosszas értelmi munka, számítás és mérlegelés eredményei. Lelki életének minden megnyilatkozása fölött ott virrasztott a kutató kritikai érzéke és a tudós alaposság. Egyes fizikai tételek és igazságok megfogalmazása mellé bámulatos elfogulatlansággal jegyezte oda később: „Nem helyes! Tévedés!“ Tudós és kutató természetét mint művész sem tagadta meg. Hitvallása szerint minden tudomány és művészet egy anyának, a tapasztalásnak gyermeke, s bizonyosság csak ott van, ahol a matematikai tudományok valamelyikének szerep jutott. Ez a matematikai bizonyosságra való törekvés művészi alkotásain is érezhető. Képei szerkezeti egységének s változhatatlan, klasszikus jellegének ez a magyarázata.

Kutató és tudós természetének megfelelőleg Leonardo inkább értelmi, mint érzelmi reagenciával járta a világot. Filozófiai felfogása is erős racionalizmusra hajlik. Michelangelo megrázó szubjektivizmusával szemben Leonardo lelkét egy szinte emberfölöttin szigorú önfegyelem páncélával vértezve mindig objektiv akart és tudott maradni. Félt az indulat hatalmától s az érzésektől, melyek csak szenvedést okoznak (dov'é piu sentimento li é piu martirio). A zsibbasztó dőre és hiú vágyakat (vani e stolti desideri) már csirájukban elfojtotta lelkében. Mérsékletet és önuralmat hirdetett. A művészeknek is azt tanácsolja, hogy őrizzék meg lelkük csöndjét és tükörtisztaságát.

Csak egy szenvedélyt ismert, a kutatás, „a szellem szenvedélyét, mely, — mint maga mondja, — a vágyakat elűzi“. A kutató szellemnek ez a parancsoló mindenhatósága s az önfegyelem bámulatos ereje magyarázza, hogy Leonardo művészpályáján Michelangeloval ellentétben egy-egy terv összeomlása nem jelentett egyben lelki összeomlást, lelki válságot. Az objektiv katasztrófa nála sohasem szélesedett ki szubjektiv tragédiává. Joggal írhatta: „Akadályok engem nem törnek meg. A szigorúság (rigore) minden akadályt elsöpör. Nem tévelyeg az, kinek szeme egy csillagra tapad.“ A legnagyobb csapásokat, a legvégzetesebb sorsfordulatokat, melyek más ember lelkét fenékig fölkavarják, melyek nyomán Michelangelo lelkéből izzón ömlött a panaszlavina, szinte szótlanul viseli el. Személyes élményeit és érzéseit csak a legritkább esetben s akkor is csupán hidegen tárgyszerű, személytelen fogalmazásban bízta papírra. „A herceg elvesztette országát, minden javát, szabadságát s abból, amit kezdeményezett, semmit sem fejezhetett be.“ Ezzel az objektiv megállapítással búcsúzik Lodovico il Morotól és vele a saját szerencséjétől, pedig maga jegyezte

föl más helyütt, 1490 április 23-i kelettel, hogy „ahová a szerencse beköszönt, ott az irígység megkezdi ostromát, ahonnan pedig eltávozik, ott nem marad más utána, csak a bánat és fájdalom".

A csapások Leonardo lelkét is fölsebezték. Ha maga titkolja is, néhány, idegen kézzel írt vérző sor följegyzései között tanuságot tesz róla: „Én Leonardom... miért gyötröd magad annyira?" Amit ugyanezen a lapon alább olvasunk, mintha felelet volna a föltett kérdésre: „Óh ne becsülj engem kevésre, mert én nem vagyok szegény, szegény csak az, aki sok dolgot kíván. Hogy most hová fordulok?... Hogy hová, azt rövid időn belül megtudod. Maradj csak nyugodtan. Rövid időn belül... Óh idő, minden dolog megemésztője s óh irígy kor, mely az évek vasfogával lassanként mindent halálra marcangolsz..." Az ilyen általános igazság kényszerzubbonyába fojtott egyéni fájdalom Leonardo írásaiban a szubjektivizmus szélső határa. A fölszín fensőbbséges nyugalma mögött azonban, mint Napoleon, mikor Goethe szemébe nézett, nála is fölismerjük a szenvedő embert: „C'est un homme qui a eu de grands chagrins."

Ha szenvedett is, sohasem adta át magát a bénító fájdalomnak. Az objektiv, világot átfogó kutató szenvedély, mely benne mindennél erősebb, a szubjektiv élmények és érzések számára nem hagyott időt. Az elméjét foglalkoztató problémákon kívül mintha semmi sem érdekelné. Kutató szenvedélye, mint biztos izolátor távol tart tőle minden lelki egyensúlyt veszélyeztető izgalmat. Caesare Borgia borzalmas vérengzése sem zavarja föl nyugalmát. Könyveket gyüjt, erődöket, várakat, árkokat, lépcsőházakat, galambdúcokat tervez, megfigyeli a hullámok természetét, tanulmányozza a víz különböző esésével fölidézhető harmóniákat s csak úgy mellékesen, látszólag célzat nélkül veti oda az egyik lap szélére a szomorú tételt: „Decipimur votis, et tempore fallimur et mos deridet curas; anxia vita nihil." (Vágyaink rászednek, az idő megcsal s a megszokás kikacagja a gondokat; a félelemmel és aggodalommal tele élet semmit se ér.)

Az érzést és indulatot magától lehetőleg távoltartotta, hogy másokon annál élesebben megfigyelhesse. Ugyanaz a Leonardo, aki a maga egyéni életéből jóformán semmit sem ád, művészetében a drámai és lélektani jellemzés egyik legnagyobb mestere. Amit Trattatojában követel, hogy az ábrázolt alakok arcjátéka és taglejtése hűen tükröztesse lelkiállapotukat, azt az Utolsó vacsorán örökérvényű formában meg is valósította. Az Anghiari-csata kavargó lovasharcában pedig az emberi és állati szenvedélyt a démoni félelmesség hőfokára emelte.

A szigorú önfegyelem, mely az érzések és dőre vágyak kárhozatától megóvta, az elszenvedett igazságtalanság szótlan elviselésére is megtanította. „Lelkünket türelemmel kell vérteznünk, mely az igazságtalansággal szemben éppúgy megóv, mint a ruha a tél hidege ellen." Ezt a bölcs tanácsot tán ugyanaznap vetette papírra, amikor Michelangelo egyik találkozásuk alkalmával gúnyosan a befejezetlenül maradt Sforza-emlékre célozva, művészi önérzetében vérig sértette. A támadás nemcsak váratlanul, hanem méltatlanul is érte azt a férfiút, akinek jóságát és béketűrését mindenki ismerte s akinek lelki nemességét és emelkedettségét Vasari nem győzi magasztalni.

Ez az emelkedett lélek a munkában töltött életet tartotta a legelső emberi kötelességnek s az erényt minden gazdagságnál többre becsülte. „Aki az életet nem becsüli, — írja, — nem érdemli meg. Aki a gyönyörnek

adja át magát, az az állathoz lesz hasonló." A tanulás öröme lelkében a tanítás örömével párosult. Az irígységet és féltékenységet nem ismerte. Tanítványai pénzért vagy tanácsért sohasem fordultak hozzá hiába. Ismeretvágyával nemcsak a természetet, hanem az embereket is ostromolta. Különösen hű barátját, a nagy matematikus Luca Paciolit nem egyszer kereste föl kérdéseivel. Az emberekkel való érintkezésben fölényes elméjét és ötletgazdagságát igéző külső és lebilincselőn jó modor támogatták. Azon szellemi lovagtornán, melyet Lodovico il Moro a legjelesebb művészek és tudósok részvételével 1499 február 9-én a milanói Castelloban megrendeztetett, az Utolsó vacsora mestere vitte el a pálmát.

Leonardot határtalan ismeretszomja és fölfedező szenvedélye kortársai előtt a vallástalanság gyanujába keverte. A mende-monda azt tartotta róla, hogy a nekromantikával és alchimiával cimborál. Bárha írásaiban itt-ott gúnyolódik is a szentírás fölött s bárha a tapasztalás mindenhatóságán fölépülő világnézetének tagadhatatlanul van bizonyos mechanikai jellege, a vallástalanság vádja mégsem érheti. Felfogása szerint a természettanulmány s a tapasztalás végső eredményben Isten megismeréséhez és szeretetéhez vezet. Hitt a csodálatos, legfőbb igazságban, mely mint a legfőbb mozgató erő gondoskodik arról, hogy a természeti erők érvényesülhessenek és föltételeik szerint hathassanak. (O mirabile giustitia di te primo motore tu non ai voluto mancare a nessuna potentia l'ordine a qualita de'sua necessari effetti.) A legfőbb igazságnak ez a megfogalmazása a legszorosabban összefügg Leonardo filozófiai világképével, melyben a mechanikának jut a legnagyobb szerep. Aki az emberi nagyság kritériumát a teremtő munkában látta, annak lelkéből az engedelmesség és alázatosság a legfőbb Teremtővel szemben nem hiányozhatott. „Engedelmeskedem Neked Istenem, — írja, — először a szeretetnél fogva, melylyel mint értelmes lény irántad viseltetem, másodszor mert Tiéd az élet megrövidítésének és megnyujtásának a hatalma." A becsületes munkában töltött élet Leonardo szemében a legjobb előkészület a nyugodt halálra. Utolsó éveiből való följegyzései között többször fölsóhajt a halálvágy: „Minden részben megvan a hajlandóság, hogy egészével egyesüljön s így meneküljön a tökéletlenségből..."

Leonardot, a világfölfedező Columbusok és Amerigo Vespuccik kongeniális kortársát, kiben az objektiv világmegismerés egyik legnagyobb és legegyetemesebb úttörőjét ismertük meg, egész életében izgatta és foglalkoztatta a repülés problémája. Repülőgépet szerkesztett s a madár repüléséről egész kötetre menő kézirata maradt ránk. Ennek a kéziratnak a fedőlapja belső felére írta a következő sorokat:

„A nagy madár a hatalmas hattyúhalom* tetejéről fog első röptére fölemelkedni s betöltve az írásokat hírével, a világot csodálatával, örök dicsősége lesz annak a fészeknek, melyben született."

Ez a pár sor Leonardo egész életének és működésének jelmondata lehetne. A nagy madár nem más, mint ő maga. Bárha idegenben húnyt el, s szülővárosát nem zárta mélyebben szívébe, világszelleme mint óriás madár mégis ott lebeg az Arno-parti Athén fölött s elárasztja azt világraszóló fényességével. *Hekler Antal.*

* Domb Firenze közelében.

A magyar történettudomány kézikönyve. (Szerkeszti Hóman Bálint.) Nagyarányú vállalkozás, amelynek elsősorban tudományos jelentőségét kell kiemelnünk.

A történettudomány módszere állandóan fejlődik, a történetíró anyaga és azzal együtt látóköre tágul, az elmult, történetivé vált életet mind gazdagabbnak, összetettebbnek látja. Ez a fejlődés magyarázza meg, hogy a történetírásban összefoglalás és részletkérdések finom felfejtése állandóan váltogatják egymást. Amit a tudomány mai álláspontján egy tudós nemzedék elégségesnek és nyilvánvalónak tart, az holnapra elavul; elavul, vagy azért, mert új anyag feltárása az események fontosabb megismerését teszi lehetővé, vagy pedig, mivel az elfinomult bírálat kikezdi azokat az emlékeket, amelyeken a mult megjelenítése alapult.

A magyar történelem utolsó nagyarányú összefoglalása a tíz kötetes ú. n. milleniumi történelem. Felesleges vizsgálnunk, hogy ez a monumentális mű mennyiben jelentett haladást Horváth Mihály és Szalay László nagy szintézisei után. Számunkra az a tény a fontos, hogy a millenium óta jó negyedszázad telt el folytonos kutató munkában. Ezalatt a negyedszázad alatt történettudományunkban a kutatás mindinkább megoszlott; egy-egy kutató csak egyes különleges területen végzett beható munkát; a kérdések megszaporodtak, megvilágításukra a régészettől a művészet- és irodalomtörténetig a rokontudományok mind nagyobb befolyást nyertek. Mindennek mutatkozik a következménye: gazdaságunk, társadalmi életünk, művészetünk stb. történetéről ma már fontosabb képet tudunk alkotni, de elvesztettük azt a képességünket, hogy egyes korokat egységesen meglássunk és értékeljünk. A modern tudományos eredmények alapján új összefoglalásra van hát szükség.

Az összefoglalást lehetőleg kevés embernek kell megteremteni, nehogy veszendőbe menjen a megítélés alapjául szolgáló történeti felfogás egysége; de az előkészítés csak kollektiv munka útján végezhető el, ha oda adja minden tudós ez összefoglalás céljára részletkutatása eredményeit. Ezt az új szintézist készíti elő és végzi el a „Magyar Történettudomány Kézikönyve."

„Célunk egyrészt a magyar történet új szintetikus felfogásának útját egyengetni és a jövő tervszerű részletkutatásának irányító szempontokat adni, másrészt a történettudomány művelőinek, a középiskolai tanároknak és egyetemi hallgatóknak kezébe használható vezérkönyvet adni. E célokhoz képest nem új elméletek és hipotézisek felállítására, hanem a legutóbbi évtizedek részletkutatási eredményeinek tárgyilagos összefoglalására s ahol ez az előtanulmányok fogyatékossága miatt ma még lehetetlen (pl. Magyar jogtörténet, Történeti statisztika), a jövő kutatás irányát és feladatait kijelölő vázlatos feldolgozásra törekszünk." Ez a „Kézikönyv" programmja, ennek megfelelőleg oszlik két részre. Az első rész a részletkutatások összefoglalása; az első kötet felöleli a történetfilozófiát, a hazai forráskutatás történetét, a magyar történelem elbeszélő forrásairól és történeti emlékeiről (okleveles és más levéltári források, törvények és jogszabályok, jogszokások, néprajzi emlékek, régészeti emlékek, irodalmi emlékek, politikai és közgazdasági irodalom) kialakult ismereteinket; a második kötet a történelem segédtudományainak eredményeit ismerteti (paleográfia, oklevéltan, pecséttan, chronológia, címertan, genealógia, pénztörténet, történeti földrajz, történeti statisztika, nyelvtudomány); a harmadik — az intelligens közönség szélesebb rétegeit érdeklő — kötet a magyar történelem résztudományainak van szentelve: a magyar alkotmány- és közigazgatástörténetnek, a magyar jogtörténetnek, egyháztörténetnek, gazdaság- és társadalomtörténetnek, irodalomtör-

ténetnek és művészettörténetnek. A második rész a „Magyar történet kézikönyve“ lesz két kötetben, a legmodernebb magyar összefoglaló magyar történelem, amilyen tudományunk mai álláspontján létrehozható.

A Magyar Történettudomány Kézikönyvéből eddig három füzet jelent meg. Kornis Gyula „Történetfilozófiá“-járól már olvasott egy kitünő bírálatot a Napkelet közönsége. A másik két füzet, Szentpétery Imre „Chronológiá“-ja és Áldásy Antal „Címertan“-a a mű tervének megfelelően röviden, de rendkívül világosan ismertetik e segédtudományok történetét és körét. A szaktudósok számára készültek, de azért minden intelligens ember, kit családi hagyományai vagy érdeklődése a magyar mult fokozottabb megismerése felé vonzanak — s ilyen érdeklődő még elég van Magyarországon —, élvezettel olvashatja azokat, mert leköti a komoly, minden „szakhomály“-tól mentes előadásmód, ami a legbiztosabb jele annak, hogy biztosan uralkodnak tudományuk anyagán.

Röviden ennyiben jellemezhetnők e vállalkozást tudományos szempontból, s ez elégséges is lenne, ha nem tartanók más tekintetben gondolkodásra késztető jelenségnek. A történettudomány minden egyéb tudománynál lényegesen nagyobb mértékben gyakorol befolyást egy nemzet erkölcsi habitusára. A magyarságnál még különösen tekintetbe kell venni, hogy történeti érzéke igen nagy és elhatározóan fontos volt életére évszázadok óta; történeti tudata adott neki erőt államalkotó szerepéhez, s nagyon kívánatos lenne, ha e tudatot a ma nemzedéke is lelkébe zárná féltve őrzött érték gyanánt, mivel igen-igen nagy szüksége volna reá. A történeti tudatnak azonban helyes történeti megismerésen kell felépülnie, másként végzetes illuziók táplálására vezet, s ebben az igazságban van megokolva a történetírás és a nemzet életének kölcsönhatása. A szabadságharc szerencsétlen kimenetele után egy nagy történetíró nemzedék és széleskörű, történelem iránt mélyen érdeklődő közönség vallották a magyarságnak története-adta jogát a független állami életre. A világháború megrázó élményei és katasztrófális következményei után, nagy erőfeszítések között, kialakulóban van újból egy nagyobbarányú történetírói munkásság, mely erkölcsi erőben, a nemzeti ideálokhoz való hűségben, a nagy elődöket veszi mintaképül, — de nincs meg az olvasóközönséggel a kellő lelki összefüggése. Talán hibás ebben mind a két fél: a történetíró, mert elsősorban a szakemberekre van tekintettel, s elhanyagolja az előadás, a világos gondolatkifejtés művészetét; a közönségben viszont nincs elég elmélyülés, nem tud felülemelkedni a felszínes napi „szenzáción“, s erkölcsi alkata nem mindig elég erős ahhoz, hogy gyönyörködni tudjon az igazság hivalkodás nélküli szépségében.

A magyar történettudomány a maga részéről becsületesen eleget tesz nemzet hivatásának; két nagy vállalkozása, „Magyarország újabbkori történetének forrásai“ és a „Magyar történettudomány kézikönyve“ nagyarányú erőkifejtések. Az már aztán a magyar közönség komolyságának, lelki kulturáltságának mértékétől függ, hogy kellőleg érdeklődik-e e vállalkozások iránt.

Miskolczy Gyula.

Komáromi János: Zúg a fenyves. Ki ne ismerné olvasóink közül e regény hősnőjének: Mayer Terinek történetét? A hős viszontagságos érzelmi életét, a hősnő szenvedéseit s mindkét ifjú szív hűségét? (Fiatalok számára találós kérdés lehetne: melyik szív volt hívebb a kettő közül?) Komáromi e regénybe belevitte emberi és írói egyénisége minden rokonszenves vonását. Kettő ezek közül is különösen megragadja az olvasót; az író páratlan lírai melegsége és gyöngédsége. Megszoktuk a szerzőtől, hogy elbeszélő műveiben is élmények sírnak fel, melyek nem megfigyelés emlékei, hanem érzések visszhangjai. E művében azonban uralkodóvá lesz a líra: érzésekkel van dolgunk, melyek születnek, fejlődnek, keresik egymáshoz az utat, míg végül külső és belső gátakon: háború okozta nehézségeken s kételyen és csalódáson diadalmaskodva egymásra találnak. Egy bájos kis költeményt élünk át, egyes versszakaiban már-már az őszi elmúlás fájdalmát érezzük, de aztán csak kivirágzik a mese fája s a végén napsütésben fürdünk. S e napsugár nem pusztán a művészi érdek résén surrant be a regénybe, nemcsak

megalkuvás az olvasó ízlésével: szerzőnk optimizmus felé hajló életnézetét is megcsillantja. Mintha azt mondaná: bármily súlyos az élet, *akarni* kell s legyőzzük nehézségeit. Igaz, a boldogságot legtöbbször csak megkoppasztva kapjuk meg, de végre is — kapunk belőle valamit. A bájos Mayer Teri csak egy házasság s egy gyermek *után* lehet Kálmáné (ezt a gyermeket szerzőnknek életétől kell megfosztania, hogy a multnak emléke se maradjon) valójában, *lelkében* azonban akkor is az övé volt, mikor férjhezmenetele miatt elszakadt szerelmétől. S az olvasó az írónak ez igazságszolgáltatásában annál is inkább megnyugodhat, mert a hős határozatlanságát és erélytelenségét mégis csak büntetnie kellett valamivel. Aztán: a kis regényben a szerelem fészke zivatarban épül s hányan voltak, kiknek boldogságát a háború jobban megtépázta, mint hősünkét!

Azt hiszem, ezzel rátapintottam írónk tulajdonképeni gondolatára. Nem csupán két szív szerelmi vergődését akarta érdekes mesébe foglalni, meg akarta villantani, hogy a nagy összeomlás ott is, ahol nem pusztíthatott megsemmisítő hatással, mikép rengette meg társadalmi életünk összes viszonyait. Ország és nemzet, társadalom és egyén, hit és erkölcs, állat és növény: mind a sebesültek közé tartozott s mindegyiknek kimutatható a vérvesztesége. Boldog, akinek annyija maradt, hogy „rekonstruálhat". Kis regényünk hőse újult energiával foghat bele az építésbe s a könny, melyet sorsa az olvasó szemébe lopott, csakhamar felszárad, hogy helyén megnyugvás tükröződjék.

Komáromi regényének mintegy rendezője a háború. A regény alakjait ez a rendező hozza össze s részben ő is választja el. A fiatalok közül is kiérzik tevékenysége, lépten-nyomon hallszik beavatkozása és parancsszava. Az író a háborúnak ezt a folyton résen levő mozgató erejét s életünkbe betolakodását szemlélteti, amint fájó életnyilvánulássá lesz hősei sorsában. De, mintegy hangulati velejáróul, a háború történetét is vázolja azokban a lelkesedésekben és cécókban, melyek kezdetén tomboltak, a reménykedésekben és zuhanásokban, melyek szivárványossá tették folyamát s végül a vad kavarodásban, melyet a vég fölidézett. A háborúnak, hogy úgy mondjam: lélektani történetét érezteti; mintha azt mondaná: olvassátok ki ezt alakjaim váltakozó hangulataiból és kényszerű tetteiből. Emlékszel-e olvasóm a fölvirágzott zászlóaljakra, melyekben hetykén, kényesen lépdeltél a „dicsőség" felé? Hová lettek azóta a virágok s hová a zászlóaljak? Hová a cigarettát kínáló szép leánykák az állomásokról! Komáromi regényének egy-egy vonatkozásában, vagy futó sóhajtásában újra éled e piros napok varázsa s megelevenül további sorsod „halálhörgésen és siralmon" át eladdig a napig, míg minden — feketére válik. Az író ilyenkor nem emlékezik, hanem *lát*, szemléletét égő érzések fűtik s előadása nyomán emlékezetedben is felgyúl a mult s te is látod, hogy a háborúnak nem csak borzalmai voltak, de szépségei is.

A regény e levegőjénél csak a benne lélekző alakok kötik le jobban az olvasó figyelmét. Igaz, ezek részletesebb bemutatása a folyóirat olvasóinak fölösleges. Elég lesz hát jelezni is, hogy újabb irodalmunk leányalakjai közt írónk hősnője a legrokonszenvesebbek egyike. Tisztaság és hűség e leányka lelkivalója; bájos szemérem, ifjúság és kellem játsszák körül gyöngéd alakját, mely mint egy rég elhangzott szép tavasz emléke tűnik fel a képzeletnek. Beszédében, leveleiben és üzeneteiben mennyi érzés tüzel s mégis mennyi a szűzies tartózkodás. — A hősben, bár alapjában jó fiú, már van egy kis hányavetiség, legénykedő hajlam, fiatalos dac. Mintha az író — mutato nomine de te fabula narratur — a maga ifjúságát s emlékeit is megszólaltatná e kis alak jellemében. Az előbbit lovagiassága és kegyelete idealizálja, az utóbbin szerénysége rajt hagyja az önarckép apróbb szeplőit. Kár, hogy a regény e két alakja mögött a mellékalakoknak csak körvonalai látszanak s ezek éle is elmosódik. (Teri anyjáé és férjéé.) A kis önkéntes és Kálmán ezredese azonban pár vonással életteljesen vázolt alakok.

Külön ki kell emelnem a regény szerkezetét s az író lebilincselő elbeszélő modorát. Komáromi biztos kézzel fogja egységbe meséjét. Bonyolításánál érezni, hogy nem rögtönöz, a kanyargások, melyek a mese útját teszik, jól kiszámítottak s me-

séje tán azért is siet úgy, mert tudja, hogy tekervényes, nagy, de érdekes útja van. E gyorsaságot és elevenséget technikai eszközök is segítik. A regény: formájában dialog, mely az író és alteregója közt folyt le. Így a mű alakjába drámai és elbeszélő változatok, hangulatába pedig lírai motivumok vegyülnek. E különböző hatáselemek összeolvasztása színt és fordulatosságot ad elbeszélésének. Nem szavakon és mondatokon pompázik tehát stílusának szépsége, mint némely újabb elbeszélőnké (afféle harmat-ragyogású és életű hideg csecse-becsék ezek a mese falevelén), hanem mélyebbről árad: az előadás modorából s a mondanivalóból. Az utóbbiban azonban, — mint említettem — mégis a líráé a főszerep s ezért van, hogy Komáromi hősének lelki szerkezete nem lassan épül fel előttünk tömérdek apró vonásból, mint pl. egy realistáé, hanem — hipp-hopp — előtted terem, szíve ajtaja tárva-nyitva, fölöslegessé tesz mindenféle lélektani röntgenezést.

S ha mindehhez hozzátesszük, hogy a regény hősében van valami a „naturbursch" zamatából s a szerepkör szeretetreméltóságából, nem csodáljuk, hogy e kis regény az olvasók oly széles rétegét hódította meg.

Hartmann János.

Az emberi elme. Az értelem. *Dr. Ranschburg* Páltól. Budapest, 1923. A Pantheon ismerettára. Akinek, mint e sorok írójának, alkalma van megfigyelni, hogy az utóbbi esztendőkben — részben nemzetiségeink tömeges elvesztése, részben oktatásügyünk tagadhatatlan háborús meg háborúutáni süllyedése miatt — mennyire hanyatlott a nyelvtudás az ú. n. intelligens körök ifjabb nemzedékénél, a szaktanulmányokat folytató főiskolai ifjúságnál is, az tudja csak eléggé méltányolni, hogy mit jelent szegény megcsonkított hazánknak egy-egy új és jó tudományos könyv. A kiváló külföldi művek fordítását, amennyiben gondos, lelkiismeretes, éppoly örömmel kell fogadnunk, mint a legújabb tudományos eredmények önálló összefoglalását magyar nyelven. A kívülállók nem is sejthetik, hogy mennyire fenyegeti ifjabb generációinkat a teljes elmaradás tudományos téren. Ez persze csak egy ok, egy másik minden tudományos intézményünk teljes leromlása, elszegényedése, az anyagi eszközök teljes hiánya. Mindjárt e helyen rá kell mutatni arra a körülményre is, hogy noha a németek a legrettenetesebb gazdasági csapásokat voltak kénytelenek elviselni, az ő tudományos könyvkiadásuk még e szomorú, válságos időkben is úgyszólván bámulatosan föllendült viszont minálunk köztudomású az, hogy ilyen munkát kiadni ha nem is teljesen lehetetlen, de a legnehezebb feladatok közé tartozik, pedig meggazdagodott kiadóvállalataink bizonyos hazafias áldozatkészséggel is tartoznának e téren. Ez nemcsak közbevetett megjegyzés itt, hanem nagyon aktuális panasz a fentjelzett derék munkával kapcsolatban. Aki ennek rossz papirosát, elég kisbetűs nyomását, igen értékes, de nem egészen jó kiállítású ábráit látja s amellett a bevezetésben a szerző hálás köszönetét olvassa a kiadóvállalat áldozatkészségéért, annak elszorul a szíve. Igazságtalanság lenne persze itt csak a kiadóra panaszkodni, a közönség is oka ennek. Magyarországon a tudományos irodalomnak alig van vásárlója. Míg pl. Németországban a vaskos két kötetből álló híres Spengler-könyv az újnyomatok egész sorát érte el a legrövidebb idő alatt, de nemcsak az ilyen felkapott könyv, hanem súlyos tudományos munkák már megjelenésük után pár hónapra elfogynak s a lassan mozduló megrendelő a második kiadást kénytelen megvárni, addig nálunk általában még a szépirodalmi könyveket is legfeljebb kölcsönkérik (és nem adják vissza), tudományos művet pedig lehetőleg szerzői tiszteletpéldányként gyüjtenek. A nagyközönségnek is lenne tehát egy és más kötelezettsége a tudományos irodalommal szemben. Egy ilyen könyv, mint Ranschburg műve, a legrövidebb idő alatt másodkiadásban is ki kellene hogy fogyjon és a kiadókat a sikernek arra kellene csábítania, hogy minél méltóbban állítsák ki, belső értékéhez egyengessék a külső megjelenését.

A mindenképp jónevű, hosszú tudományos munkásságra visszatekintő tudós igazi odaadással, szeretettel, lelkesedéssel gyüjtötte itt össze 30 évi tanulmány, megfigyelés, kísérletezés eredményeit. A leg-

nagyobb gonddal magyarázza már könyvének címét is. Az itt használt szavakért nem volt rest a nyelvészethez iskolába járni. Magyar szakosoknak is élvezetes ez a két lapra terjedő megokolás, amelynek eredményeként leszögezi: „Úgy gondolom . . . lélektanról beszéljünk, ahol a psziché lényegét, eredetét, avagy a testtől függetlennek vett működéseit tárgyaljuk . . . Ezzel szemben az elmetan a pszichológiának azt az ágát kell, hogy jelentse, mely a tudatfolyamatokat, mint szervezetekhez kötött, sajátszerű életjelenségeket, a maguk szubjektiv mivoltukban is a biológiai gondolkodás keretein belül kutatja". Már ez is útbaigazíthat arra nézve, hogy mit kapunk e kötetben. Az anyag gazdagságáról, kitűnő csoportosításáról, újszerűségéről azonban csak az kaphat fogalmat, aki gondosan végigolvas néhány fejezetet. A legmodernebb külföldi és hazai szakirodalom olyan bőségben ontja itt rövidre fogott mondatokban, tömör biztonságban a maga eredményeit, a szerző olyan meggyőződéssel bírálgatja, fogadja, avagy veti el azokat, okolja meg állásfoglalását, hogy ilyen szerény keretek közt mozgó kézikönyv valóban bámulatba kell, hogy ejtsen mindenkit tartalmának sokoldolú teljességével, adatainak lelkiismeretes pontosságával. Például elég egy 10 lapnyi terjedelmű rövid fejezetre hivatkozni, hol nem kevesebb, mint egy tucat tudós elmélete, nézete, kísérlete sorakozik egymás mellé (I. 4. Ingerek hatása az idegrendszerre: Verworn, Vészi Gy., Wundt, Goltz, Bethe, Rabl-Rückhardt, Duval, Sherrington, Hering, Semon, Bernstein, Jerkes, Turley). Ha tekintetbe vesszük, hogy a könyv harminckét fejezetében csaknem mindenütt ugyanez a bőség lelhető, sokat fog mondani az a dícséret, hogy ez a nagy anyag olyan közérthetően, világosan s egyszerűen van feldolgozva minden helyszűke ellenére, hogy a távolabb álló is élvezettel s nyereséggel olvashatja. Be nem avatottaknak csak az ábrák némelyike ad föl kissé nehezen megfejthető talányokat, ami azonban talán a már fentebb érintett körülménnyel is függ össze, hogy a kiállítás jobb lehetne, ami persze nem a tudós szerző rovására megy.

A mű kis formátuma ellenére is, aránylag kisbetűs, sűrű nyomásával rengeteg sokat hoz 278 lapján. Ráadásul gondosan vigyázott a szerző arra, hogy mindenütt élesen kirajzolódjék a határ a teljesen bebizonyított tudományos igazságok, meg az egyelőre még csak zseniális vélekedések, föltevések közt. A könyv két részre osztva, az elsőben „az elme szerveit" hozza (A központi idegrendszer). A tengőéleti — vegetativ — idegrendszer. A belső elválasztású — endokrin — avagy vérmirigyrendszer. Ingerek hatása az idegrendszerre. Az oxigén szerepe a szellemi munkának az idegrendszerben megfelelő folyamatokban. Az agy vérellátásának szabályozása s az elmetartalmak erre gyakorolt befolyása), a másodikban az elmebeli tartalmak, történések és tényekedések címén az érzetekről, a képzetekről, a szemléletekről, az élményekről s az értelemről szól. Erdemes azonban valamelyik fejezet részletesebb képét adni, hogy mindenki meggyőződhessék az itt tárgyaltak közérdekűségéről s alaposságáról.

A mennyiségélményeknek szentelt külön fejezetben szól a szerző az ezen élményt szolgáló érzékszervekről, az egyformák kölcsönhatásáról mint a mennyiség-élmény élettani alapjáról. Az egyneműségről, mint a számfogalmak kifejlődhetőségének feltételéről, a mennyiség-élmény kifejlődését előmozdító tényezőkről, a mennyiségek elszakadásáról az eredeti konkrét benyomásoktól, a mennyiségszók fejlődéséről primitiv népeknél, az ötös rendszer anatómiás eredetének nyomairól, a „szerencsétlen számok" pszichológiájáról stb. Azért érdemes épp egy ilyen részletről behatóbban szólni, mert ez mindennél ékesebben bizonyítja, hogy a könyv nemcsak lélektannal foglalkozó szakembernek hasznos, nemcsak orvosnak, pszichológusnak, filozófusnak, hanem csaknem minden tudományággal foglalkozónak, akinek az emberrel van dolga. Elsősorban a pedagógusok meg a nyelvészek figyelme legyen rá fölhíva, mindkétféle értelemben csaknem nélkülözhetetlen segédeszköz, de melegen ajánlható minden intelligens embernek, aki nem akar elmaradni a tudomány fejlődésétől, főként azokban a kérdésekben nem, melyek az emberre, tehát önönmagára is

vonatkoznak. Külön ki kell még emelni, hogy ez a mű még egy szempontból örömmel üdvözölhető jelenség a magyar tudományos irodalom terén. A nyugoti népek régóta sikerrel fáradoznak azon, hogy a különböző tudományágakban elért eredményeket tömören összegezve, rendelkezésére bocsássák a más területeken dolgozóknak, hogy így bizonyos tájékozódás, állandó nívón maradás, tervszerű együtthaladás, összedolgozás lehetségessé váljék s viszont a művelt nagyközönséget is tájékoztassák. Az ilyen kötetkéknek egy gyakori hibája az, hogy nem hatolnak eléggé a részletekbe s így céljukat sokszor csak töredékesen érik el. Ez a könyv valódi mintája annak, hogy mikép kell ezt csinálni, hogyan lehet eredményeket tömören összegezni s amellett a részleteket el nem hanyagolva igazán a vesékig hatolni. *Koszó János.*

Debreceni fiatal költők. (Viharban. Debreceni fiatal költők antológiája. Szerkesztik: Benyovszky Pál és Juhász Géza. — Testvérgályák. Gulyás Pál és Juhász Géza versei. — Lenau szonettjei. Fordította Gulyás Pál.) Hét lelkes fiatalember, akik az élet anyagiasságától elfordulva, a költészet eszményi világába menekülnek, már magában véve is rokonszenves látvány; hát még ha oly öntudatos célból szövetkeznek, aminőt könyvük előszava sejtet. Valóban igazuk van: vidéken is kellene néhány irodalmi gócpontot teremteni, melyek kiegyenlítő szerepet töltenének be a főváros bábeli hangzavara és az ország többi része közt. Ily módon csakugyan nyujtanának valamit azoknak, akik „tanácstalanok az ú. n. modern törekvésekkel szemben". Ehhez azonban erős önkritikára volna szükségük tárgyválasztás, nyelvhasználat és műforma tekintetében egyaránt. Nem azt jelenti ez, mintha most kiadott verseik között nem akadnának irodalmi színvonalon állók. Igenis vannak; de az is bizonyos, hogy a csoport tagjai újságra való törekvésükben az epigonszerűség irányába sodródtak.

Itt van mindjárt Babiczky Béla, az antológia első szerzője, akire *A Csönd szerelmese* c. verséből s szólamkincse egyes foszlányaiból rögtön ráolvasható az Ady-hatás. Igaz, hogy egyébként nem sok rokonságot mutat a dekadensek kedvencével. Motivumai a társtalanság, eszményi szerelem, kenyérgond, melyeknek azonban nem lázongó nyugtalansággal, hanem némi megbékéltséggel ad hangot. Mióta Ady Endre a Jó Csönd herceg előtt való ijedtségének oly megkapó költőiséggel adott kifejezést, fiatal verselőink szintén keresték vele a találkozást. *Éjjel* c. költeménye szerint a szóban forgó kötet másik szerzője Benyovszky László sem kivétel, ő is a Csend hegyén bolyong, „ahol a vágyak teljesülnek, — s a holnapok csak törpe gondok". Pedig kár neki a valóság világától oly távol mennie. Lám ahogy a kis huga Szatmárt emlegette, a visszavágyás érzése mily enyhítő varázzsal színezi ifjúkora megújuló álmait. Benyovszky Pál, a csoport harmadik tagja, akinek lantján szintén a visszaemlékezés szólal meg legigazabb hangokon. Nagyratörő eszmék hevítik s nemzeti sorsunk lesujtottságát férfias erővel tolmácsolja. Költői öntudatára vall a *Magyar költő gőgje* c. vers, mely azonban nemes veretű páthosza ellenére is az Ady-féle „Góg és Mágog fia vagyok én" parafrázisaként hat. Legtöbb darabbal szerepel az előttünk lévő kiadványokban Gulyás Pál. Az ő verseinek főindítéka valami intellektuális nyugtalanság, mely szubjektiv világszemlélet nyomán, de még kiforratlan művészettel ömlik formába. Borús hangulatának egyik forrása a múlandóság gondolata, mely természeti jelenségekhez és kozmikus képzetekhez tapad, csak az a baj, hogy inkább külsőleg. A fenség tájáról való fogalmak (oceán, rengeteg, orkán, sarki csillag) gyakori ismétlődése a modorosság benyomását teszi s az élményi alap erőtlenségére vall. Gulyás mondanivalóit két módon közli. Egyszer az ú. n. modern verselőktől úntig elcsépelt szóalakok és kapcsolatok fölhasználásával (álom-mező, elmúlás kútja, fárosz), máskor meg egyszerűbb, a köznapi beszédhez közelebb álló módon. Az utóbbinak természetesebb hangján írt versei inkább mutatnak valódi ihletre. Költői logikája azonban itt sem mindig kifogástalan. Példa rá a *Hitvallás* befejezése: „S a kék hegyek tetején — *Csillog* a szomorúságom". Gulyás Pál Lenau szonettjeinek magyarra áttételével is megpróbálkozott. A

fordítás eléggé érezteti az eredetinek fátyolozott mélabúját, rímei azonban messze elmaradnak a német versekétől. Juhász Géza költészete érettebb testvére Gulyásénak. Tárgyköre valamivel nagyobb átmérőjű, mint társáé; változatosabb. Alakító készség tekintetében is több gyakorlatot árulnak el versei. Sajnos, helyenként itt sem tudunk szabadulni a mondvacsináltság zavaró érzésétől, mely amott is állandóan kísértett. A szavak szerelmesei néha jobban megnézhetnék, mily furcsaságokat vetnek papirra. Tagadhatatlanul különösen hat ugyanis a *Turáni dal* utolsó sora, mely így biztat valakit: „pengesd lábujjaid a halk holdhangszeren". Nem volna azonban méltányos az efféléket mind tollhegyre tűzni, mikor egyebütt azt látni, hogy a szerző — ha akarja — kordában tudja tartani Pegazusát.

Harsányi László, a csoport hatodik költője, fiatalos szerelemvágytól izzik; versei — bár a *Halálvirág*-ot is megéneklik — főkép az életigenlésnek hangadói. A Sajó-Végvári eszmekörben mozgó egyik költeménye azonban arról tanuskodik, hogy lelkét napjaink magyar keserűsége sem hagyta érintetlenül. Király Tibor, akinek versei az antológia végére kerültek, szereti a helyzetképszerű beállítást Könnyebb fajsúlyú a társainál s képalkotó fantáziája nem mindig következetes. Szívéről egyszer mint „egy szép nagy jeges kősziklá"-ról beszél, máskor üvegkoporsóhoz hasonlítja, végül ahogy ma szokták mondani, valami egészen egyéni meglátás alapján „fényes nagy kerek terem"-nek tünteti fel, melyben ő „a fejedelem és körbe a falon kikönyökölnek" versei, a „bús színes ablakok". Ez a furcsán szeszélyes szövésű elmetermék zavaróan rí ki a szerzőnek sikerültebb kísérletekben sem szűkölködő sorozatából.

Ez a hosszúra nyúlt seregszemle nem elnézéssel, hanem az antológia szerkesztőinek óhaja szerint „igazságtétel"-lel kívánt rámutatni a debreceni fiatal költők néhány szembeötlőbb vonására. A bírálat nem csalhatatlan, lehet, hogy mások másként vélekednek róluk. Kétségtelen azonban, hogy ahol ihletforrásuk reálisabb tájékról való, s lírai hevületük egyéni természetességét nem harsogja túl a fel-feltűnő titánkodás, ott többjüknél egészséges lelkiség költői visszhangjaival találkozunk.

Baros Gyula.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. (LVI. kötet. Budapest, 1924, 216. l.) Örömmel állapítható meg, hogy legtekintélyesebb szépirodalmi társaságunk évkönyve immár nemcsak belső értékben (melyhez állandóan hű maradt), hanem terjedelemben is a békebeli színvonalon áll. Becses közleményekben gazdag tartalmának javát, mint az előző években, a tájékoztató közléseken, bírálatokon és pályázatokon kívül az ünnepélyes közüléseken elhangzott felolvasások s a székfoglalók teszik. Amazok közül Berzeviczy Albertnek és Vargha Gyulának a Beöthy- és Madách-emlékünnepeket megnyitó elnöki beszédei, Szász Károly titkári jelentései, Bárd Miklós *(Beöthy)*, Kozma Andor *(A második Holubár)*, Némethy Géza *(Tündérálom)* és Sajó Sándor *(Madách-ünnepen)* szép versei, Bartóky József *(A szent tűz)*, Papp Ferenc *(Erdély és a magyar költészet)*, meg Voinovich Géza *(Madách művének magyarsága)* művészi prózája kötik le az érdeklődést. A székfoglaló tagok közül Horváth János Szilády Áronról emlékezik meg s Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéről címen megállapítja, hogy a Kazinczy-kor klaszszikus törekvéseit Berzsenyi Dániel vezeti át Kölcsey és Vörösmarty romanticizmusa felé; Pintér Jenő Heinrich Gusztáv irodalmi munkásságát méltatja; Ravasz László Gárdonyi Géza szellemét idézve a műalkotás és műélvezet viszonyáról értekezik, míg Sík Sándor Kiss Józsefről szóló kegyeletes emléksorain kívül néhány újabb költeményét közli.

Mindezek a művek, amellett hogy indítékaikban irodalmunk tisztes hagyományainak hivatott ápolását mutatják, nem egy szép gondolat művészi megformálásával tanuskodnak a Társaság szellemi életének termékeny mozgalmasságáról és a korszerű eszmékkel való benső kapcsolatáról. A Kisfaludy-Társaság vagyoni kimutatása az idén valamivel kedvezőbb képet nyujt, mint az előbbi években, de sajnos még igen messze van attól, hogy saját erejéből valósítsa meg a béke idején kitűzött s elavultaknak ma sem tekinthető szép terveit. Kívánatos lenne,

hogy az irodalom iránt fogékony áldozatkészség a jövőben még fokozottabban siessen támogatására.

V. M.

Regényfordítások. (*Kuprin: Szulamit, Kistemaeckers: Váltott előfogattal, Diderot: A drágalátos fecsegők;* Genius-kiadások.) A három közül *Kuprin* elbeszélő kötetét kell kiemelni. Írójuk annak az orosz nemzedéknek a tagja, mely a negyvenes évek naturalista iskolájának nagy értékein nevelkedve, készen kapta az orosz psziché nagy felfedezését és kifejezési formáit, s csak tehetségének kibontakozásától függött, hogy elődeinek örökébe lépjen. Hozzánk Párbaj című regényével került át a neve, de nálunk ma is kevésbbé ismert, mint kortársaié: Csehové, Gorkijé vagy Arcübasevé. De ebből nem szabad értékére következtetni. Midőn legfőbb remekeit írja, Csehov már utolsó éveit éli, és Gorkij híre túljár hazájának határain. Csehov különben jellegzetesebb nála és keményebb vonásokkal dolgozik, Gorkijban elsősorban fajának képviselőjét látják, Arcübasevben talán több az őserő, de Kuprin bizonyára mind a háromnál nagyobb művész. Realista ő is, de tisztábban, öntudatosabban és nemesebben, mint amazok. Sohasem egyoldalú, nem túloz, nem vezeti célzatosság, hőseihez a művészi rokonszenvnek azzal a melegével közeledik, mely a vallás mindent megértő és megbocsájtó szeretetéhez hasonlatos. Az orosz és angol regényírók legnagyobbjainak sajátja ez a szelíd szeretet és mélységes emberi rokonszenv, melyek erkölcsiséget visznek a legvisszataszítóbb emberbe s a legkényesebb helyzetbe is. Alakjai akár a polgári életnek emberei, akár a legalsó kategóriák lezüllöttjei közül valók, többnyire jellegzetesen oroszok, akik kifejletten vagy még csak szunnyadó csírában, magukban hordják fajuknak végzetszerű betegségét: valami nyomasztó céltalanság nehezedik rájuk és homályos lelkükben a szomorúság örvénylik. Pszichológiai készsége képessé teszi arra, hogy ismeretlen mélységekbe ereszkedjék s a cselekedetek mögött fölfedje az örökváltozatlan emberi természetet. Peterdi István, aki mély költőiséggel és rendkívül fejlett nyelvművészettel fordítja magyarra, előszavában a primer hangulatok mesterét emeli ki. Ezt a kötet több elbeszélése igazolja, leginkább talán az Éjszakai váltás című, melynek szuggesztiv ereje ellenállhatatlan. A kötet első darabja: Szulamit, az Énekek éneke szerelmesének bibliai regénye. A valóság illuzióját keltő mély pszichológiája, alakjainak és miliőjének emberi és korhűsége, a hangulatok közvetlensége és ereje, egyszerű és pompázó stílusa tárgyának el nem múló értékű feldolgozásává avatják.

Kistemaeckers ma már szinte elfeledett író Franciaországban. Kétségtelen sikerét, mellyel drámaírói pályájának elején, majd regényírói művészetének kiteljesedésekor fogadták, túlélte. Megérte a nem ritka, de nagyon szomorú írói sorsot: éreznie kellett, hogy kiöregedett, írásait alig értékelik s mind kevesebben érdeklődnek iránta. A rohanó fejlődés új távlatokat keresett, új lélekkel nézte a világot, melyet a maga vibráló érzéseivel, sajgó fájdalmával töltött meg egy új korszak. Mint annyian, ő sem hozta meg, amit vártak tőle. Az emberi léleknek mindig ugyanaz az oldala, a már jól ismert szerelmi pszichológia és pathológia patronjai, „könnyed, csillogó és mégis egyszerű stílus", melyet átitat a germán líraiság enyhe melankóliája, ez volt minden. A kötethez írt előszó a „mondain szerelem legkiválóbb speciálistáját" értékeli benne, „akinek jól csengő drámaírói neve és legalább húsz regénye van, melyek közül nem egynek nagy irodalmi, sőt kivételes könyvsikere is volt". A francia irodalmi közvélemény és szépirodalmi kritika kevesebbre értékeli e termékeny munkásságot s nem egyszer kétségbevonja mélyebb művészi értékét. Sőt René Ladon a mai francia irodalom legújabb történetírója nem átallja, hogy mint egyszerű regényíró-iparosról emlékezzék meg róla. Valóban, aki a Femme nue-től a Heures suprêmes-ig jó egynéhány regényét figyelemmel kísérhette, az maga is hajlani fog e vélemény felé, melyet nem tud megváltoztatni a „Váltott előfogattal" sem. A könyv elé írt ajánló sorokban ezt olvassuk: „Valóban lehetséges, hogy ez a könyv talán egy kissé szabados, lehet az is, hogy egy kicsit léha, de én mégis úgy vélem, hogy egy kicsit szomorú is." A szerzőnek igaza van. De

ezért a kis szomorúságért nem volt érdemes lefordítani.

Diderot regényírói művészetéről a halála óta eltelt másfél évszázad alatt az utókor jól megalkothatta véleményét. Ahogy munkás életét, filozófiai műveit és drámáit megbecsülte, ennek is méltó helyet biztosított a regényírás történeti fejlődésében. De ugyanaz a hosszú évtizedeken át leszűrődött józan értékelés, mely főbb regényeit (Neveu de Rameau, Jacques le Fataliste, La Religieuse) a francia regényírás jelentékeny művei közé sorozta és mindig sokra tartotta a bennük írójuk sajátos művészetével megnyilatkozó Rabelais-i szellemet és mély analizist, sohasem terjesztette ki e megbecsülését a Bijous indiscrets-re, melyet most a nagy ember nagy írásaként mutat be a magyar fordítás. Az ellentmondást alighanem érzi a fordító Rexa Dezső is, mert, bár meggyőződése szerint hiányt pótol a mű lefordításával, melynek „felséges bája, nemesen friss kedélye, itt-ott pajzánsága, másutt mélysége a mi kultúránkon is gazdagít", szükségesnek találja, hogy Lessing és Goethe tekintélyével bizonyítson igaza mellett. De Lessing idézett nyilatkozatában azt is mondja, hogy „annyi bizonyos, hogy ezt a könyvet csak olyan fiatalember írhatta, aki majd egyszer szégyenkezni fog amiatt, hogy annak idején megírta", s Goethe csak általánosságban mondja, hogy mindenki filiszter — bár igaz, hogy ezek száma légió —, aki Diderot írásaiban ócsárolni valót talál. A nagy kortársak megnyilatkozásai bizonyára csak a későbbi tekintélyek véleményeivel együtt adhatnak igazságos képet. Ezek közül talán elég egyik újabb kiadójának, Génin-nek és a legjobb Goethe-Diderot-könyv szerzőjének, Barbey d'Aurevilly-nek véleményére hivatkozni, kik „honteuse ordure" és „saloperie" díszítő jelzőkkel tisztelik meg az eredetéhez méltó munkát, mely két hét alatt készült az író maîtressének járó apanage sürgős kifizetésére. Magyarul az idézett francia szavak értelme, a legszelidebb kifejezést választva is, a trágárság határán jár, jóval túlhaladva a férfias szabadszájúság legvaskosabb magyar megnyilatkozásait. Nem hisszük, hogy a magyar közönség hiányát érezte volna e műnek, még kevésbbé, hogy lefordítása kultúránk gazdagodását jelentené.

M. L.

Ady-paszkvillusok. Idestova hat éve mult a költő halálának. Alkotása összességének értékelésében, művészi természetének megvilágításában ez az időszak éppenséggel nem mondható meddőnek. Elsősorban nem a személyes visszaemlékezésekre és „intim" feljegyzésekre gondolunk: e részben valamivel többet is kaptunk az elégnél. Az igen elszaporodott jóbarátok lírai ömlengései többnyire inkább íróikra voltak jellemzők, semmint megemlékezéseik hősére. Bennünk sokszor Szabó Dezső fanyar aperçu-jét idézték föl: „A zseni meghal. Eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek."

De komolyabb kísérletek is történtek — már e lusztrum elejétől fogva — Ady örökségének esztétikai és filológiai birtokbavételére. Az első területen főleg Babits intuitiv ereje, s a másodikon Földesy Gyula hermeneutikai buzgósága járult hozzá a komoly Ady-irodalom alapvetéséhez.

E most lezáródó esztendő pedig mind a forráskutatás, mind az összefoglalásra való törekvés terén nagy élénkséget mutatott. Ady-életrajz, Ady-breviárium, Ady-múzeum... csupa széles alapokra vetett kezdeményezés. Ez úton bizonyára inkább remélhető a sok ágú kérdésnek — Ady művészi értékének és történeti jelentőségének — tisztázása, mint dicshimnuszok vagy pamfletek útján. Az élő Ady csakugyan éloge-ok és gúnyiratok keresztüzében járta meg pályáját. A halott Ady művéből hagyaték lett, s ennek elfogulatlan mérlegelését ne zavarják immár se baráti hozsannák, se puszta gyűlölködő becsmérlések.

Hanem — úgy tetszik — sokan ma is még a támadást vélik a megértés útjának, olyan támadást, melyet talán jóhiszeműség irányít, ám semmi esetre sem a fegyelmezett gondolkodás. Badarság volna bárkinek jogát megtagadni Ady kedvezőtlen megítéléséhez. De az is bizonyos, hogy e kérdés tisztázódásának mai fokán minden ítélet értékét csak annak alapos megokolásán mérhetjük meg. Művészi problémák általán inkább a higgadt mérlegelés fóruma elé valók, semmint az indulat vésztörvényszéke elé.

Ezért nem várható semmiféle megtisztulás attól az *Eszthétikai megtisztulásunk* című, terjengős, előre-hátra vagdalkozó röpirattól sem, melynek szerzője, Kőszegi László, a közelmult s a jelen művészetének egész kérdéskomplexumát a sommás felháborodás színe elé idézi meg, s annak ítélete alá bocsátja. Ily rögtönítélő eljárástól megnyugtató verdikt nem remélhető, hiába ajánlja művét a szerző ezúttal nem (mint egyik korábbi könyvét) — önmagának, hanem „Az ismeretlenné lett Istennek — az Igazmondásnak."

Füzetének háromnegyed részében a képzőművészetek területén végez nagytakarítást. Ehhez érdemben nem szólok hozzá. E részben csak a művészet egész birodalmára érvényesnek szánt, furcsa elmélete érdekel, mely a füzetnek Adyval foglalkozó utolsó negyedében is minduntalan visszatér. E szerint a művészetekben fejlődésről vagy haladásról csak az átkos dekadencia fecseg — önigazolásul; a tisztult felfogás ilyenről nem tud, csak örök, állandó szépséget ismer, aminek fejlődése nincs, csupán — változatossága. S é „változatosság"-ot aztán addig definiálja és magyarázgatja, míg lépten-nyomon rajtakapjuk, hogy lényegében bizony ő is csak — fejlődésről beszél; a tőle megtagadott „fejlődés" pedig ugyan miért ne volna egyúttal változatosság is? Mint a régi operettben: „Floridor az Célestin és Célestin az Floridor"... Ily nézeteinek olvastára egyre erősebbé lesz az a meggyőződésünk, hogy „Eszthétikai megtisztulásunk"-at talán mégis gondolatmenetünk megtisztulásának illenék megelőznie. S ez talán maga után vonná a stílus tisztulását is. Mert most ilyen mondatai vannak: „Néhány korábbi cikkem csak előre lövés volt az egész könyvi váramból." „Nincs veszedelmesebb a modernbe kótyagosodott gójnál." „A. France zseniális, de mókázó ganef."

S ezek után „a különben tehetséges" Adyt akarja leszállítani arról a polcról, melyre szerinte „a különben nagyműveltségű" Horváth János s más, „különben érdemes" férfiak jóvoltából is felkapott. „Változatosság"-elmélete nevében a költőtől is megtagadja az „új"-ra törekvés jogát: „Legyen először jó a költemény, újdonsága magától jön majd." S jók-e hát Ady versei? Alkotásai egytizedének megkegyelmezhetünk; a többi: „nyöszörögmény", „hisztérikus duhaj makogása". Technikája „züllött". „Mesugge az a zsidó, ki Adyt jobban szereti Kiss Józsefnél." S mégis, még „Beöthy hullájából is táplálják az Ady-kultusz heccét!"

Ilyeneket ír az, ki „a magyar esztétikai lelkiismeret legelevenebb részének érzi magát". S közben stílusa nem mentes holmi „nyugatos", vagy éppen Ady-hatástól sem. „E remekekkel élésem boldog elérkezettséget ad nekem": ezt a Nyugatban sem mondanák szebben; „A műtörténésznek legyen orra, hogy a génieszag után menjen": ilyet meg kár írnia annak, kinek orrát az Ady-versbeli „Istenszag" oly igen facsarja.

Komoly hozzászólást e füzet, melyet — szerzőjének kedvelt kitételével — a legteljesebb „zavaros-hiszeműség" jellemez, valóban nem érdemel. Szimptomás jelentősége azonban tagadhatatlan, s ezért szóltunk róla.

A fejletlen ítélőképességű fiatalságnak mindig rokonszenves a meggondolatlan hadakozó kedv, s hamar követendő példát lát benne. Hovatovább Kőszeginek is jelentkeznek tanítványai.

Két évvel ezelőtt egy meleglelkű középiskolás diák, ifj. lovag Zulawski Andor, gyászbaborult édesanyja vigasztalására derék kis imádságos könyvet írt. E zsengéje tiszta, gyermeki érzést s némi tollforgatókészséget nyilatkoztatott meg.

Ugyanezt a fiatalembert most fölöttébb harcias testtartásban látjuk viszont. A kissé Adysan csengő *Írás Adyról* címmel tízíves könyvet írt, nyilt bálványromboló célzattal: „Én szilárd elszántsággal és rövid idő alatt akarok végezni vele." A meggyőzést küldetésének tekinti, s azért nem hajlandó annak eszközeiben sem nagyon válogatni: „Ma tollal, holnap élőszóval, de ha kell, holnapután korbáccsal is küzdök célomért."

Ha Kőszegit sűrűn nem idézné s magasztalná is, lehetetlen volna meg nem látni, hogy könyvében mesterével függ össze minden, ami elszomorító. Az ószövetségi genealogiára kell gondolnunk: „És Ábrahám nemzé Izsákot..."

Mestere nyomán indul a szerénységben, s ha az „az esztétikai lelkiismeret kürtszavát" zengeti, tanítványa „a nemzeti közvélemény

ciklopsai" közé számítja magát. Logika dolgában sem igen marad el mintája mögött: „Horváth méltó utódja Riedlnek az egyetem katedráján, s talán éppen ez okozza, hogy néhány mondatával... az emberben a megütközés érzését kelti fel." Ijedten kérdezzük: hát Riedl örökének méltó utódlása megütközést „okozhat"? A „talán éppen ez okozza" helyébe logikus észjárás ezt tette volna: „annál sajnálatosabb". S azt vajjon tudja-e az ifjú szerző, hogy éppen Riedl „az egyetem katedráján" külön kollégiumot tartott Ady művészetéről? S hogy Horváth nem az ő utóda az egyetemen?

Mert bizony — úgy rémlik — Zulawski sok mindent nem tud még, amit tudnia illenék. Aligha sejti, hogy a könyvének fejezetei élére írt modoros ajánlások („Rákosi Jenő őméltóságának, az írónak, a magyarnak, a merésznek, ajánlom, küldöm ez írást és kérem, hogy elvegye" stb.) az Adytól divatba hozott — s nála is émelygős — dedikációk utánzatai. Azt is aligha sejti, hogy az az „emigrált szociáldemokrata adysta", kit könyve 18. lapján aposztrofál, ez idő szerint is a budapesti egyetem működő professzora. Ha sejtené, nyilván olyanformán jelentené be ellenvéleményét, mint ahogy Pintér Jenővel szemben teszi: „Ady nem egészen az, akinek Pintér Jenő állapította meg. Bocsásson meg ezért Pintér őméltósága"...

S végül — hogy szorosan témájába vágó dolgot említsek — aligha van róla fogalma, mi volt amaz Ady-féle nevezetes *Duk-duk affér*? Legalább is — meglepő újszerűséggel — *Dum-dum affér*-nek idézi. Talán a háborúban emlegetett „dum-dum golyók"-ra gondol? Ilyeneket legális harcosok akkor sem használtak, csak a franctireur-ök, s fiatal szerzőnk mégse pályázzék ezek dicsőségére!

Valóban, az effajta „harcos" irodalom nem nagyon különbözik a csataterek „szabadvadász"-ainak modorától. A kritika terén azonban csak a művészi érzék isteni adományával meg a becsületes tanulás emberi kötelességével szabad küzdelembe bocsátkozni.

Zulawski próbálkozásában akad biztató jel arra is, hogy idővel törvényes fegyverzetben szolgálhatja az irodalom ügyét. Már most sincs merőben híján az önismeretnek, s ez nem a legrosszabb jel. Bevezetésében megvallja: „Ez a kis könyv, tudom, sok-sok hibát tartalmaz." Talán valamely későbbi műve kevesebbet „tartalmaz" majd. Ady érthetőségének fejtegetését pedig ezzel a vallomással kezdi: „Nem tudom, hogy fogjam meg a tollat." Talán megtanulja majd ezt is.

Rédey Tivadar.

Komáromi János novelláskönyve. *Vidróczki s még néhány ágrulszakadt* — ezen a közös, találóan átfogó címen vonultatja fel előttünk egymástól rangban, szerepben elütő, de sorsüldözöttségben annyira hasonlatos, a végzet bíbor- vagy rongyos pólyájában született alakjait Komáromi János. Mert ágrulszakadt itt mindenki; Vidróczki, a füllentő, nagyotmondó politikus csizmadia éppen úgy, mint a Buda alatt lihegő árva kurucok; Mócsing bölcsészettanhallgató uram, aki Ovid Siralmait olvasván, juhtúróval eszi a görögdinnyét; a Rodostóban haldokló fejedelem, vagy a *másik* szemét is örökálomra hunyó Vak Botyán, meg egy csomó szánalmas árnyék, a sóhivatal főnökétől a költői babérra vágyó hadastyánig. Hol a történelem véres, füstfelhős félhomályában mozognak ezek az alakok, hol az író emlékezetében merülnek fel, messzi időkből, a dajkamesék világából, közvetlen rokoni környezetből. Annyira szívéhez nőttek a mesemondónak, hogy többször is szerepelnek, sőt egyik legújabb regényében ismételten felbukkannak. Hamarosan meghitt embereink lesznek, látjuk és szeretjük őket, mosolygunk rajtuk, könnyet is ejtünk értük. Nyomasztó légkörbe vezet Komáromi: az élet szegény ördögeihez, a félszegek, a suták, a hasztalan öklelődzök, hetvenkedők s menthetetlenül összeroppanók világába, hogy néha a magárahagyottság hidege fut végig bennünk. Ám az író mindezt valami békés rezignáció napsütésében varázsolja eléjük s humora szelíd selyemfátyolával takarja le zaklatott lelkei tragédiáját. Kétféle Komáromi mutatkozik ebben a könyvben. Egyik fajta novellái értékesebb, nagyobb részét teszik a kötetnek, bennük kulminál Komáromi valódi, vérbeli művészete. Egy tucat hibátlan olajfestmény, csupa szín, elevenség, bőséges lebilincselő nyelv, mely telten, visszhangosan zeng to-

vább bennünk s zendül ki egy energikus akkorddal. Balladák hangulatában élő, kurucosan búsongó lélek *ez* a Komáromi János, valami megható, magyarvallásos áhítattal telt, babonás hittel hívő örök-diák, melegszívű emberismerő és emberszerető, akit nem a véletlen hajt elárvult alakjai felé. Kisebb súlyú a másik Komáromi, a vállveregető, csúfondárosan nevető. *Csupán* vígnak szánt dolgaiból hamarosan elpárolog az élc, s van két-három novellája, melyekből könnyen kiérezni, hogy tulajdonképen egynek születtek volna. Ezzel ki is jelöltük Komáromnak, a tilinkó, a szegénylegények, a zúgó fenyvesek mélabús írójának igazi területét. Novelláskönyvében érdekesen domborodnak ki egy fiatal magyar tehetség markáns vonásai; nem szívesen tesszük le ezt a könyvét sem, míg végig nem olvastuk s különös alakjai felejthetetlenül tovább zsibonganak bennünk. *Vajthó László.*

Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. (A Tudományos Gyüjtemény 6. füzete.) Egy „Bevezetés"-nek a magyar történelembe a tudomány szempontjából nem kellett volna egyebet nyujtania, mint a magyar történelem kérdéseinek, ezek fejlődésének és jelen állásának ismertetését, úgy, amint történetirásunk mai álláspontján megismerte. Igaz, hogy akkor a szaktudósokon kívül más nem is igen olvasta volna el ezt a könyvet, de hiába is olvasta volna, hiszen a problémák megértésének éppen a történeti folyamat pontos ismerete az előfeltétele.

A szerzőt azonban kötötte az a körülmény, hogy műve a „Tudományos Gyüjtemény"-ben jelent meg, s így elsősorban a művelt közönségre való tekintettel kellett feltárnia nagy ökonomiával, de amellett világosan és élvezhetően a magyar történelem kérdéseit. A tudomány és a közönség érdekét úgy egyeztette ki, hogy a kérdések összefoglaló ismertetéseképen megírta a magyar nemzet rövid történetét és könyve végén összeállította a magyar történetírásnak azokat a termékeit, amelyek ténymegállapítás szempontjából nélkülözhetlenek.

Ez a látszólag igénytelen megoldás a lehető legszerencsésebb volt. A magyar *állam* életrajzát — minden követelménynek megfelelően — megírta Szekfű Gyula, de a magyar *nemzet* történetéről, csodálatos módon, nincsen rövid, de igazán tudományos és amellett élvezhető áttekintésünk. Rengeteg homály, botlás, illuzió, tudománytalan értékelés: — ennyit hoz magával az iskolai történeti tanulmányaiból a magyar „művelt ember". Megdöbbentően keveset tud a közönségünk saját nemzete történetéből; csak némi halvány dátumok és nevek, egyes „színes" regék ködlenek előtte gyermekkori emlék gyanánt. Kipusztulóban van nálunk a megalapozott történeti tudás, s azzal együtt mindjobban veszti a magyarság a ma jelenségeinek megítéléséhez szükséges távlatot.

Ezzel szemben Eckhart könyve mindenben megfelel a tudomány legmodernebb követelményeinek. Tisztában van a szerző a kérdésekkel minden vonatkozásukban, jól ismeri a szakirodalmat, biztosan ítél és kitünően tudja, hogyan kell korszakok képét a nemzeti élet legjellemzőbb vonásaiban megrögzíteni. Tanulmányai a gazdasági élet bőséges ismertetése felé irányítják figyelmét, de azért felfogása sohasem lesz egyoldalú; a nemzet és az állam egyénfeletti élete minden vonatkozásában megnyilatkozik a műben, s bőséges magyarázatot nyernek az átalakulásokat előidézett külső és belső erők. Az a benyomásunk, hogy a szerző előtt egy igazán nagy probléma volt: a mai Magyarország s az ahhoz vezető történeti folyamat feltárása. Ezért szentel túlnyomó teret az újabb fejlődésnek; ezért foglalkozik oly behatóan a modern magyar gazdasági élet előzményével, Mária Terézia politikájával, — ezért ismerteti behatóan a XIX. század magyarságának politikai felfogására döntő befolyású reformkorszakot, a kiegyezés utáni kor parlamentáris életét, a pártpolitikai küzdelmeket és a nemzetiségi kérdést. S az ezeréves életet, bár a mű a fokozott tudományos követelményt is kielégíti, egyszerű, világos elbeszélésben élvezhetjük.

Okosan és élvezetesen megírt munka. 160 lapja csak annyit nyujt, amennyit minden művelt magyar embernek tudnia kell nemzete történelméből, s — ami a fő —, úgy,

ahogyan tudnia kell. Ezért kiválóan alkalmas arra, hogy sokan, szeretettel olvassák, s minden olvasójában fokozott történeti érdeklődést keltsen. *Miskolczy Gyula.*

Csánki-emlékkönyv. Csánki Dezső az Országos Levéltár főigazgatója. Élete munkában, küzdelmekben s alkotásokban gazdag élet, amelynek eddig két nagy eredményét ismertük. Mint tudós, emberfeletti szorgalommal megírt egy hatalmas munkát, amelyet belátható időn belül nem nélkülözhet a magyar történelemnek egy kutatója sem: Magyarország történeti földrajzát a Hunyadiak korában; mint tisztviselő, a legnehezebb viszonyokkal, kormányok közönyével dacolva, kiküzdötte, hogy értékéhez méltó hajlékot kapott a világnak méreteiben egyik leghatalmasabb, legegységesebb levéltára. Október utolsó napjaiban ünnepelte őt az Országos Levéltár új épületének megalkotásáért a magyar tudományos világ, élén gr. Klebelsberg Kuno közoktatásügyi miniszterrel, aki maga is meleg érdeklődését és támogatását szentelte ennek az ügynek. A A „Csánki-emlékkönyv"-et Csánki Dezső tiszteletére az Országos Levéltár új palotájának elkészülte alkalmából ajánlotta fel a Magyar Történelmi Társulat.

Különösen érdekessé teszi ezt a könyvet, hogy gr. Klebelsberg Kuno előszavának kivételével minden cikkét az Országos Levéltár tisztviselői írták. A tizenhárom értekezés közül egy (Dőry Ferencé) az Országos Levéltár megépítésének történetével foglalkozik, a többi szerzője érdeklődési körére és munkásságára vet világot. A történeti módszertan körébe tartozik Mályusz Elemér értekezése a helytörténeti kutatás feladatairól; Kossányi Béla, a magyar őstörténet munkása, az úzok és kománok XI—XII. század történetének egyes vitás kérdéseit dönti el; Ányos Lajos Budapest székesfőváros oklevéltárának előkészítéséről számol be, Mayer Béla a pápai bankárok magyarországi szerepét ismerteti a középkor végén. Külön ki kell emelnünk a kitűnő módszerességgel, széles ismeretekkel megírt gazdaság- és közigazgatástörténeti értekezéseket: Herzog Józsefét a magyar kincstár háborús hitelműveleteiről Grassalkovich kamaraelnöksége idején, Paulinyi Oszkárét a sóregálé kialakulásáról Magyarországon, Jánossy Dénesét a fiúmei kikötő kiépítéséről és Föglein Antalét Zólyom megye XVI. századbeli közigazgatásának történetéről. Kapossy János alapos művészettörténeti értekezése (A m. kir. udvari kamara építészei Mária Terézia és II. József korában) mellett ugyancsak széleskörű levéltári kutatás alapján, érdekesen világítja meg Lukinich Imre gr. Pálffy János főparancsnoki megbizatásának körülményeit. Fekete Lajos, törökkori emlékeink képzett kutatója hódoltságkori oszmanli-török helyneveinket magyarázza meg, míg Miskolczy Gyula legújabbkori történelmünk egy életbevágó problémájáról, a horvát kérdésről ad áttekintést kutatásai nyomán.

Ezek között az értekezések között nincs egy sem, amely eredményében nem nyujt valami lényegesen újat, vagy amelyet módszere és a szerzője által feltárt új történeti anyag nem tesz értékessé. Az Országos Levéltár tisztviselő-karát tudományos felfogásában egységes szellem hatja át, jellemző tulajdonsága a mélyreható, alapos kutatás megbecsülése, a kérdések hiánytalan végiggondolása és a történeti élet sokoldalú felfogása. E jelenség mellett nem mehetünk el közönyösen, hiszen történetírásunk jövője egyetemi oktatásunk mellett elsősorban nagy közintézményeink, az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum szellemétől, tisztviselőik útbaigazító működésétől függ.

Az Országos Levéltár tudományos irányát igen kedvező világításban mutatja be az ismertetett mű. Kétségkívül az ünnepelt érdeme, hogy munkatársaiban kiápolta, kifejlesztette a tudományos szellem egységes vonásait. A tiszteletére kiadott emlékkönyv hivatalosan mint az Országos Levéltár új palotájának harcosát üdvözli, de egyúttal felül is emeli ezen személyének jelentőségét, mikor mint a magyar tudományos élet egyik vezéralakjának a fiatalabb tudós nemzedék melegszívű pártfogójának és irányítójának vonásait rögzíti meg. *m—a.*

Akadémia, Múzeum, Egyetem. Bármily vázlatosan is, de illő megemlé-

keznünk a magyar tudományosság e három országos szervének kiadványairól. Nem mind érdekli ugyan a laikust, de kell, hogy érdekelje maga a tény, hogy súlyos anyagi viszonyok és számtalan gátló körülmény ellenére sem szűnik meg e tudományos tűzhelyek eleven érintkezése a nagy nyilvánossággal.

A M. Tudományos Akadémia, mely a háborút követő években oly sajnálatos bénaságra volt kárhoztatva, minden jel szerint új erőre ébredt, s következetes, szívós akarattal igyekszik pótolni ama gyászos évek kényszerű mulasztásait, másrészt pedig megmaradni nagy hagyományai színvonalán az időszaki kiadványok körében is. *Almanach*ját, mely azelőtt évről-évre szakadatlanul megjelent, de amelyet hosszabb szünet után csak tavaly indíthatott meg újra, sikerült az idén is kiadnia. Szintúgy sajnos hézag után indult meg újra az Akadémiának egy nagymultú, ma már huszonötödik évfolyamát végző folyóirata, a negyedévenkint megjelenő *Hadtörténelmi Közlemények*, Gyalókay Jenő szerkesztésében. Szerencsésen tető alá került ennek ezévi második fele is egy egész vaskos kötetet kitevő füzetben. Akadémiánk tudós kiadványai közt nem sok van, mely annyira alkalmas lehetne szélesebb körök érdeklődését is felkelteni, mint ez. Hogy ez állítást illusztráljam, elég lesz csak az említett füzet némely cikkének a címét megemlítenem. Lukinich Imre ír itt a szatmári béke előzményeiről; olvashatjuk itt Jellachich tudósítását az 1849 július 14-i hegyesi ütközetről; tanulmány méltatja az 1916-i nagyszebeni csata jelentőségét Erdély felszabadításának szempontjából; egy másik pedig a magyar huszárok hadiényeit a világháborúban. Nagyközönségünk érdeklődése e tárgykör iránt, azt hisszük, kétségbevonhatatlan. Miért ne itt, e teljes hitelű és nagy utánajárással készült tanulmányokból elégítse ki azt; miért legyen kiszolgáltatva többnyire csak felületes és szenzációt hajhászó hírlapi közleményeknek; miért ne értesüljön szakértő bírálatok révén a világháborút egy vagy más szempontból feldolgozó s megítélő külföldi kiadványokról? A szakembert az is érdekelni fogja, hogy az Akadémia e kitűnő folyóirathoz külön füzetmellékletként egy *Tárgymutatót* is kiadott, mely Pilch Jenő összeállításában az eddigi huszonöt évfolyam egész anyagáról szerzők és időrend szerinti jegyzékkel szolgál.

Most jelent meg a mult évre szóló *Akadémiai Értesítő*nek is szeptember-decemberi füzete s az idei évfolyam első fele. Azelőtt havonkint kaptuk e folyóiratot, most örülünk, hogy ha késve, ha összevontan is, egyáltalán megjelenhet. Közzé vannak téve a mult évre szóló említett füzetben az Akadémia ünnepi ülésein elhangzott elnöki megnyitók, ünnepi beszédek és tanulmányok, melyek id. gróf Andrássy Gyula, Madách Imre, Ipolyi Arnold, Csokonai Vitéz Mihály jelentőségét az évforduló alkalmából méltatják; itt olvashatók a felolvasó üléseken bemutatott értekezések kivonatai; a pályázatokról szóló bíráló jelentések; az elhúnyt akadémikusok ravatalánál tartott búcsúztató beszédek; az akadémiai tagok irodalmi munkásságának a jegyzékével zárul a füzet. A folyó évi január-júniusi füzet pedig elsősorban az Akadémia ünnepélyes közülésének gazdag anyagát tartalmazza: Concha Győző nagyérdekű elnöki megnyitóját Az új nemzetközi jog-ról, mely a füzet végén francianyelvű kivonatban is közzé van téve; Beöthy Zsolt emlékezetét Négyesy Lászlótól; József főherceg harctéri naplóiból egy részletet; s a főtitkári jelentést. Az Akadémia Kant-ünnepén tartott beszédek is e füzetben olvashatók, még pedig Berzeviczy Albert megnyitó beszéde, s Pauler Ákos ünnepi előadása. A pályázatok eldöntéséről szóló nagyszámú bizottsági jelentések közt Vargha Gyula és Szabolcska Mihály költészetét jellemzi s ajánlja jutalomra a Nagyjutalmi Bizottság jelentése. Örömmel látjuk, hogy az Akadémiának felajánlott adományok jegyzéke is mintegy állandó rovatává válhatott már az Értesítőnek.

Negyedévi folyóirat volt azelőtt az *Irodalomtörténeti Közlemények*, melyet most Császár Elemér szerkeszt. Az idén az évi négy füzet kettőbe összevonva, közel tíz ívnyi terjedelemben jelenhetett meg. Adattára, mely kiadatlan műveket s levelezéseket tett közzé, ezúttal is érdekes és változatos. Érdekes például Bajza kiadatlan forradalmi költe-

ményei közt az, mely Görgeyt mint hazaárulót átkozza. Ez évfolyam hozza Solymossy Sándor nagy tanulmányát a Toldi-monda keletkezéséről, melynek főbb eredményeit folyóiratunkban Pais Dezső már ismertette; folytatódik a szerkesztő értekezése a negyvenes évek kritikai munkásságáról; Kastner Jenő pedig Faludi Ferenc olasz versformáit mutatja ki. A folyóirat első félévi füzete 1923-ról, a másik 1924-ről ad „irodalomtörténeti repertoriumot" Hellebrant Árpádtól. A repertorium nem oly teljes ugyan, mint Hellebrant régibb összeállításai a Philologiai Közlönyben, de a mai viszonyok között örülünk neki, hogy enynyit is kaphatunk.

Az akadémiai *Emlékbeszédek* sorozatában újabban Fejérpataky László, Tangl Ferenc és Inkey Béla „emlékezete" jelent meg Áldásy Antaltól, Preisz Hugótól, illetve Pálfy Móricztól.

Inkább csak a szaktudóst érdekli Schwartz Elemér munkája: Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba.

A jövő évi Jókai-centenárium egyik legelső hírnöke, s az ünnepségeknek bizonyára bőven kiaknázandó anyagtára: Zsigmond Ferenc *Jókai Mór* című kötete, szintén az Akadémia kiadásában jelent meg. Most csak felhívjuk rá a figyelmet: folyóiratunk külön, érdeme szerint fog majd vele e rovatban foglalkozni.

*

A M. Nemz. Múzeum főigazgatója, Hóman Bálint, egy programm-adó beszéddel foglalta el díszes állását. A nyomtatásban is megjelent beszédet annak idején napilapjaink is érdeme szerint méltatták. Az új főigazgató azóta megmutatta, hogy beszéde tettek előhírnöke volt.

Az említendő Múzeumi Kiadványokat még mint könyvtárigazgató látta el előszóval; reméljük, hogy mostani, még nagyobb tekintélyű állásában módot fog találni rá, hogy kiváló utóda mennél több ilyen tudós kiadványt láthasson el bevezetéssel.

Az említett nagyértékű kiadványsorozat *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.* Újabb darabjai közül Áldásy Antal kiadványa (Címeres levelek. 2. kötet. 1. füzet) csak a szakembereket érdekli, de azokat teljes mértékben ki is elégíti; „Gróf Széchenyi István Könyvtára", melynek címjegyzékét Bártfai Szabó László állította össze, már szélesebb köröket érdekelhet. Jól mondja a kötet előszava, hogy „e címjegyzék több a sablonos könyvtári katalógusoknál. Elsőrangú forrásmunka ez, a gyüjtő (Széchenyi István) érzés- és gondolatvilágára, ismereteinek körére világot vető forrásmű". Várjuk is, hogy avatott szakember feltárja s megelevenítse az adatokat, melyek e száraz könyvcímek mögött lappanganak.

A múzeumi könyvtárnak egyik megbecsülhetetlen értékű gyüjteménye az ú. n. „irodalmi levelestár", mely közel harmincezer irodalmi levelet tartalmaz. E roppant anyagnak címjegyzékbe feldolgozásán Váczy János, Kazinczy levelezésének felejthetetlen érdemű kiadója fáradozott élete utolsó éveiben. Halálával e munka félbemaradt s csak 1922-ben bízatott meg folytatásával Rédeyné Hoffmann Mária. Így jelenhetett meg aztán az említett címjegyzék-sorozatban IX. darabként az „Irodalmi levelestár" című kiadvány első kötete, mely Váczy hagyatékát is felölelve, nagyobb részében Rédeyné műve. A kiadvány betűrendben halad végig a levélírókon, s mostani első kötete az *A* betűvel kezdődő nevek levélanyagát (összesen 847 levelet) dolgozza fel. Hogy irodalomtörténészeink mily hasznát vehetik e jegyzéknek, azt ők tudják legjobban. De érdekes és tanulságos olvasmány ez laikusoknak is; a levelek nemcsak külső adatokkal (dátum, író, címzett) vannak meghatározva benne, hanem valamennyiről hű, jelentősége szerint hosszabb vagy rövidebb tartalmi kivonatot is közöl a kiadvány. A kötetben felsorakozó levélírók közül megemlítjük Abonyi Lajos, Ábrányi Emil és Kornél, Ágai Adolf, id. gr. Andrássy Gyula, gr. Apponyi Albert, György és Sándor, Arany János, László és Juliska nevét. Az eddig részben kiadatlan levelek közül B. Amadé László leveleinek kivonatos ismertetései tarthatnak számot különösebb érdeklődésre. Nehezen várjuk a szép kötet folytatását.

*

Két füzet van még előttünk: a *budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem* kiadványai. Két ünnepi beszéd, melyet az egyetem tavalyi rektora, Szinnyei József tartott; még pedig egyiket az egyetem tanévmegnyitó közgyűlésében, a másikat pedig az egyetem újjáalakításának évfordulóján. Az utóbbit, mely nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozik, ismerik már olvasóink, mert folyóiratunkban jelent meg először. E nemben egyike e tanulmány a legteljesebbeknek, és a legjobban megírottaknak. Mikor szerzője az egyetem ünnepén felolvasta, nemcsak az egyetemi ifjúság és az alkalmi közönség, hanem a négy fakultásnak a nyelvészettől legtávolabb álló szakférfiai is oly figyelemmel hallgatták, minővel a helyes magyarságot tanító értekezések azelőtt alig találkoztak. A tanévmegnyitó másik beszéd a magyar nyelvtudomány történetét adja elő vázlatosan, Sajnovics János 1770-ben megjelent nyelvhasonlító munkájától napjainkig haladva. E magyar tudományszak fejlődésének minden jelentékenyebb mozzanatánál megállapodik, nyomon kísérve a probléma-körök, célkitűzések és módszerek szakadatlan megújhodását, a nemzetközi tudományossággal való kapcsolatok erősbödését. A fejlesztés művében maga a szerző is hatalmasan részt vett, s méltán melegszik fel tanulmánya végén, mikor a jelen korhoz érve végigtekint ifjabb szaktársai — tanítványai — készülő nagy művein, s azon a biztató, serény munkán, mely rokon, történeti és nyelvtudományi szakok területén is oly biztatóan folyik napjainkban. A mai magyar nyelvtudomány mindnyájunknak egyik legnagyobb büszkesége; ha valahol, e téren elértük azt a színvonalat, melyen az európai tudományosság legjobbjai állnak. E magyar szaktudomány vezéregyénisége ajkáról jól esik hallanunk ma az önerőnkbe vetett rendületlen hit és bizalom felemelő szavait, mikkel tanulmányát végzi: „Ellenségeink meghúzták fejünk fölött a lélekharangot; ennek a szava a tudomány munkásainak nem a megdermedés hirdetője volt, hanem serkentő harangszó. Műveltségünk, műveltségbeli felsőbbségünk megtartásának életbevágó volta az ő lelküket áthatotta, és szép szólamok hangoztatása nélkül megfeszített erővel láttak a munkához. Ezt tegye minden magyar!“

M. N.

A Magyar Nemzeti Múzeum Kossuth-kiállítása. Harmincéves évforduló nem tartozik a szokásos ünnepi dátumok közé. Hogy a Nemzeti Múzeum Kossuth Lajos halálának harmincadik évfordulóján emlékkiállítást rendezett, arra a Kossuth-iratok felszabadulása adta az alkalmat. Átlapozgatva ezt az 1894 március óta elzárva őrzött kézirat-gyűjteményt, tartalmi okokból nem volna érthető, hogy nyilvánosságra hozásával miért kellett 30 évig várni. Általában politikai okokra szoktak hivatkozni: Ferenc József iránti tekintetre. Pedig a most felszabaduló, kiadatlan anyagban nincs olyan súlyos támadás Ferenc József ellen, mint az a sajtóharc, melyet Kossuth a bankjegypör idején intézett ellene. Politikailag pedig nincsenek a kiadatlan anyagban dinasztia- és 67-ellenesebb dokumentumok, mint a francia és olasz szövetségnek az „Irataim"-ban kiadott aktái. Úgy hisszük (s a Kossuth Ferenc és a Nemzeti Múzeum közti szerződés sem mond egyebet): ez a 30 éves tilalmi idő csupán a szerzői, illetőleg kiadói jogot védte. A kikötött 30 év mögött tehát nem szabad politikai szenzációt, az uralkodóház elleni támadásokat keresni: a nyilvánosságra kerülő anyag nem fogja kielégíteni az ilyen várakozásokat, de kincsesbányája lesz a komoly történeti kutatásnak.

A Kossuth-iratok 1849 augusztusától Kossuth haláláig (1894 március) terjedő időre vonatkoznak. Talán legkorábbi részük a legértékesebb: a törökországi emigráció ezideig teljesen ismeretlen dokumentumai, melyek feldolgozása a Történelmi Társulat megbízásából rövidesen napvilágot lát. Az angliai anyagot Kossuthra vonatkozó újságcikkek gyüjteményei (ma már pótolhatatlan anyag), továbbá üdvözlő iratok testületektől és magánosoktól, valamint Kossuth kiadatlan diplomáciai és magánlevelezése, s már részben kiadott, a magyar ügyben, majd a krimi háború és az 1859-i francia-olasz-osztrák háború alkalmából mondott beszédei alkotják. Az amerikai iratok a szokásos üdvözlő adressek és tisztelet-ajándékok mellett a Kossuth-fund, s a magyar ügy céljait szolgáló pénzgyüjtés körül csoportosulnak. 1859-cel kezdődik aztán az „Irataim"-ban 1880 óta publikált anyag. Itt is szükség van még Helfy-féle kiadás revíziójára, s tekintélyes anyag maradt kiadatlanul ebből a részből is.

Kossuthot az „Irataim" első kötete megjelenésekor, 1880-ban, Gyulai Pál erős kritikában részesítette, amiért nem 1848—49-i működését ismertette. Igaztalanul. Kossuth csak a birtokában levő kéziratgyüjteménnyel dolgozhatott, ebben pedig 48—49-ből egyetlen fontos dokumentum állt rendelkezésére: az 1849 aug. 10-i békeajánlat Paskievits útján a cárhoz. A hetvenes évek végén, mikor Kossuth az „Irataim" összeállításához fogott, az ő 48—49-es gyüjteménye már a Nemzeti Múzeum tulajdonában volt. 1874-ben vette meg a Múzeum Kossuth titkárának, Vörös Antalnak gazdag kéziratkollekcióját, melyben olyan tömege van a Kossuthra vonatkozó, Világos előtti daraboknak, hogy kétségtelenül itt kell keresnünk a törökországi emigrációval kezdődő „Kossuth-iratok" 49 előtti részét. Kétségtelen azonban az is, hogy Kossuthot politikai szempontok, s — bármennyire tiltakozzék is Széchenyi jellemzése ellen — hiúsága is ösztönözte arra, hogy 1859-cel, a III. Napoleon császárnál történt kihallgatással kezdje.

A Kossuth-kiállítás kiinduló pontja és centruma a Kossuth-iratok, de kiterjeszkedik a Múzeum egész Kossuth-anyagára, még pedig a a régiségtáréra teljesen, a természettudományi tárakéra meg a könyvtáréra szemelvényesen.

Különös érdekességük a kiállított tárgyaknak, hogy túlnyomó részükben, egy pár iratot és könyvet, a képeket és szobrokat leszámítva, minden darab Kossuth saját gyüjtése, hozzá a legközvetlenebb személyes kapcsolatban állott, évtizedekig tulajdona és foglalatosságának mindennapi tárgya volt. Kossuthnak passziója volt a gyüjtés: összegyüjtött minden őrá vonatkozó tárgyat, legyen az sorsdöntő percekben kelet-

kezett államirat, vagy egy egyszerű magánember névnapi üdvözlete. Gyüjteményét rendezgette: sok darabján még rajta van sajátkezű meghatározása, sorszámozása! Sajnos, a hozzávaló leltárat nem találtam meg az „Iratok" közt. Könyvtárát a könyvek tartalma szerint kezdte rendezni, könyvei közt vannak *történészet, vallás, közgazdászat, asztronómia, alkotmány, vegyes* stb. felírású kötetek, s utolsó éveiből egy reszketeg irású feljegyzése a tervezett könyvtári szakokat sorolja fel. Természettudományokkal öreg korában kezdett foglalkozni. Maga írja 1870-ben, Természettudományi jegyzetei bevezetésében, hogy a politikai szerepléstől visszavonulva, el kell valamivel töltenie sok üres idejét. Érdeklődése a természet csodái felé vonzza, s hozzáfog az e tárgyú olvasmányokhoz, jegyezgetésekhez, növények, csigák, kagylók gyüjteséhez. Ezek csak mint kegyeleti tárgyak jelentősek, tudományos becsük alig van.

Ezzel az anyaggal próbáltuk bemutatni Kossuth alakját a Nemzeti Múzeum emlékkiállításán.

Az elrendezésben történeti, életrajzi szempontok vezettek. Kossuth pályája hatalmas crescendóval kezdődik, melyet Aradvár—Világos és a törökországi emigráció pár évre megakaszt ugyan, de amely tetőpontját Amerikán és Anglián keresztül az ötvenes években éri el, hogy az 1859-i háború, majd pedig a bankjegypör csalódásai után átolvadjon a hatvanas években kezdődő s a kiegyezéssel megpecsételt decrescendóba.

Nem tekintve Kossuth ifjúságát, életének első fázisa, hirlapírói működése, nyilvános szereplésének kezdete jelenti a siker, a népszerűség kezdetét is, melyet az első csapás, fogsága, csak növelt. 48-ban egyszerre központjává lesz a forradalmi eseményeknek: kiállított ponyvaképeink és nyomtatványaink nemcsak Magyarországon, de pár napra Bécsben is mint a forradalom főhősét ünneplik. Ezentúl vezető szerepet tölt be, s április 14-ével mint a magyar álladalom kormányzó elnöke az állam fejévé lesz. Legnagyobb magyarországi diadala június 5-i bevonulása volt Budapestre. Ezt megelőző napon írta meg azonban James Bloomfield angol kereskedő nevére szóló, külföldi utazásra jogosító útlevelét, s ugyane napon kelt Paskievits hercegnek a bevonuló orosz hadsereg főparancsnokának kiáltványa, mely a törvényes uralkodónak jogaiba való visszahelyezését jelenti be.

A következő étape Aradvár—Világos. Ezek előzményeiről Horváth Mihály és Görgey István szólnak legrészletesebben: a Kossuth-iratok közt azonban találtunk egy ismeretlen békeajánlatot Paskievits útján a cárhoz, *augusztus 10-ről*, mely kissé módosítja Horváth előadását. Ismeretes, hogy Görgey diktátorságát a kormányban Csányi László erőltette, míg Batthyány és Szemere, kiket Görgey megsértett, ellene voltak ennek. Kossuth ingadozott. Az augusztus 10-i minisztertanács nem határozott, de Horváth szerint „hallgatagon megegyezett" Görgey diktátorságában. Úgy hisszük, a tanácskozás után írta meg Batthyány Szemerével együtt az említett békeajánlatot, amivel azt akarták elérni, hogy a polgári kormány helyén maradjon, az tárgyaljon az oroszokkal, ne a katonák; Görgey pedig ne legyen diktátor. A fogalmazványt Kossuth elé terjesztették, akiben, mint annyiszor, most is a szónok győzött, s aki lendületes stílusban átjavította a helyzetnek már úgy sem megfelelő békefeltételeket, anélkül, hogy a lényegen változtatott volna. Ennek ellenére, a hadijelentések hatása alatt, átadta másnap lemondó és a diktátort kinevező levelét Görgeynek. A békefeltételeket azért tartjuk Batthyány és Szemere művének, mert az irás a külügyminiszteré, s a kormány békekövetelteiként ő és Szemere vannak az okmányban kijelölve. Ez a békeajánlat teljesen megfelel kettejük magatartásának s bár másnap Kossuth mégis átadta a hatalmat Görgeynek, lemondó levelét sem Batthyány, sem Szemere nem ellenjegyezték. Ez a dokumentum, s ez a negativum érthetőbbé teszi Szemere későbbi tiltakozását Görgey diktátorsága ellen, melyért Horváth Mihály őt megrótta. Az augusztus 10-i okmány pedig, mint tárgytalan, Kossuthnál maradt.

Törökországi súlyos megpróbáltatásában eleinte a családjáért való aggodalom, majd maga és társai szűkös anyagi helyzete foglalta el. „A büszkeség egy nemével vallom

meg, hogy hazánk iránti szeretetünkön kívül semmit sem hoztunk hazánkból magunkkal", írja a nagykövetekhez és Resid pasához intézett leveleiben. Csak tiszteletet érdemel, hogy kénytelen volt az erdélyiektől kapott kardját egy konstantinápolyi bankban zálogba tenni, kardláncát eladni, hiszen Horváth Mihály megírta, hogy a pénzügyminiszter által rendelkezésére bocsátott állampénztárt az új államfőhöz, Görgeyhez küldte át. A tétlenségre kárhoztatott emigránsok unalmát szegényes kölcsönkönyvtáruk enyhítette. A kölcsönzési jegyzék szerint szépirodalmi olvasmányuk jóformán csak Scribe egy-két regénye volt, s ezeket kötetenként olvasgatták, lehet, hogy némelyikük egy-egy regényt nem is egyfolytában, hanem ahogy a kötetek éppen felszabadultak: előbb a végét, aztán az elejét.

Kossuth itt komoly tanulmányokkal töltötte idejét: hadi tudományokkal, a török, angol és francia nyelv tanulmányozásával; s politikai terveit is tovább szőtte: *a dunai conföderáció* első terve itt alakult ki, ezúttal a szultán hegemóniájával. Szabadulására tett fáradhatatlan és elszánt kísérletei végre is, Amerika és Anglia közbenjárására, sikerrel jártak. A Nyugaton csak Franciaország nem fogadta be: a többi ország, kezdve a génuai aranygyűrűtől az angol és amerikai díszoklevelek és tiszteletajándékok tömegével tüntetett a „szabadság és humanitás barátja", a „legnemesebb ügy bajnoka" mellett. Amerikában szabadkőmíves összeköttetései, Angliában a Cobden vezetése alatt álló manchesteri, szabadkereskedelmi párt, s a „dolgozó" jelzőt maguknak kisajátító munkáspártok szimpátiája egyengették útját. A nőknek kedvence volt tengeren innen, tengeren túl, amit legbeszédesebben a southamptoni fogadtatását ábrázoló Steckmest-féle kőrajz illusztrál. Ezek azonban személyes sikerek voltak: eleinte az abszolutizmus ellen küzdő, s a szabadság védelmében elbukott, üldözött embert, később a szónokot illették. Személyét és szónoki tehetségét Angliában *belpolitikailag* használták ki, s a magyarságnak ez csak erkölcsi sikert hozott. A messze Nyugaton megtelepedett Kossuth és Magyarország sorsa közt megszakadt a kapocs.

Kossuth nem tudta többé nyomon követni azt, ami Magyarországon történt: mindent 48—49-es sikerei szemüvegén keresztül nézett. Mivel akkor Magyarországon sok ezer önkéntest toborzott beszédeivel, ugyanezt ígérte 59-ben Napoleonnak, s 66-ban sem volt képes megérteni, hogy proklamációjára az osztrák hadsereg magyar katonái nem akarnak belépni az olasz és porosz légióba. 59-ben az ország még várta III. Napoleon betörését az országba, Napoleon meg várta a felkelést Magyarországon, ezért nem történt semmi; 66-ban azonban a magyar foglyok azzal tagadták meg a belépést a légiókba, hogy Deák Ferenc már úgyis rendbe hoz mindent.

59 volt Kossuth utolsó nagy sikere: Napoleon császárral való együttműködése, s nem véletlen, hogy az „Irataim" ezekkel az eseményekkel kezdődnek. Az olasz risorgimentóval kapcsolatos további magyar forradalmi mozgalmakban azonban Kossuth a katonák mellett mindinkább háttérbe szorult, s nem kis utánjárásába került, míg II. Viktor Emánueltől kieszközölte, hogy a légió „chef politique"-jává kineveztessék. A sikerbe vetett bizalom a széthulló és széthúzó politikai vezetés miatt mindinkább elveszett.

A kiegyezés után mint egyszerű polgáremher, teljes visszavonultságban élt. Állandóan szemmel kísérte a magyar eseményeket, turini magányában neve Magyarországon politikai programmá lett, személye különös tisztelet, valóságos kultusz tárgyává.

Kiállításunknak külön sorozata Kossuth portrait-i: 1847-től 1894-ig. Végignézve ezeket — természetesen megtisztítva a hagyományos pózoktól — az első arc Pest megye követéé, 47—48-ból, nemes, komoly, szerény tartózkodást mutat. A 48—49-esek nem hitelesek, későbbiek, s inkább a festők véleményét, mint Kossuth igazi arcát adják. Tulajdonképen első élethű arcképe a két amerikai Daguerre-kép, melyek koránál (ekkor 50 éves volt) idősebb, beteges, kissé megtört, csalódott, rezignált embert mutatnak, de rendkívül tartalmas, érzékeny, kissé szenvedő arckifejezéssel. Az egész alakjában ábrázoló két képen jól érvényesül gesztusának nemessége. Beszédeinek angliai és amerikai kiadá-

saihoz mellékelt arcképei erősen idealizálják, jóval fiatalabb, a Daguerrotype-nak nem egészen megfelelő vonásokkal, s noha nyilván szépíteni akarták, ábrándos, szenvelgő arckifejezésükkel messze elmaradnak az élethű képek komplikált, de nem cégérnek való lelkülete mögött. Bizonyos, hogy külseje is hozzájárult sikereihez, a Nyugaton szokatlan, mint Angliában mondták, keleties megjelenésével. Olaszországban az osztrák háborúk idejéből származik az a képe, mely a légió ősz „chef politique"-ját, „Generale Kossuth"-ot tábornoki egyenruhában ábrázolja, még bizakodó, határozott, önérzetes, erélyes vonásokkal. A kiegyezés körüli turini fénykép derűsebb, de lényegében a régi arc. A későbbiek, a 80-as évekből, már erősen változott lelket mutatnak: itt ült ki arcára az a dac, mellén összefont karjával is fokozott, túlozott önérzet és büszkeség, mely öregkori beszédeiből és írásaiból kihangzik azon volt elvbarátai ellen, kik a politikája bukását jelentő kiegyezésen munkálkodtak, vagy itthon utóbb sikereket értek el.

A Nemzeti Múzeum emlékkiállításának célja az volt, hogy a magyar mult e nagy alakja felelevenítésével az ő történeti szerepe iránt felkeltse az érdeklődést, s egyúttal közelebb hozza a nemzetet is nemzeti multunknak és a jövőnket biztosító művelődésünknek legrégibb és leghívebb letéteményeséhez, a Magyar Nemzeti Múzeumhoz.

Bartoniek Emma.

Gyenes László.

Brutus.
... Nincs mit mondanunk még?
Cassius.
Nincsen. Jó éjszakát.

Esztendőre félszázada, hogy egy érettségit tett jászsági ifjú, Gyenes László, Szigligeti s Paulay Színészeti Tanodájának növendéke lett. Jeles adományaival s komoly buzgalmával mind a leckéken, mind a nyilvános próbákon nagy figyelmet keltett. Harmadéves korában már szerződést is kapott Nagyváradra, s 1878 júniusában onnan jött fel a tanfolyamzáró vizsgálatot megállni. Ekkor III. Richárd szerepében annyira elragadta a Nemzeti Kaszinó urait, hogy nyomban ezer forintot meghaladó összeget gyüjtöttek egybe a fiatal művész párizsi tanulmányútjára. Várad helyett tehát Párizsba került s ott — a Sorbonne-on iskolázó Keszler József mentorsága alatt — lelkesen tanulmányozta Molière színházának hírességeit: a két Coquelint, Mounet-Sully-t s a többi nagyokat. Lelkébe fogadta művészetüket s ifjonti rajongással rendre megszerezte arcmásukat is. Néhány éve nekem is megmutatta ez arcképalbumát, mit utóbb itthon kiegészített a franciák szerepkörét nálunk betöltő nagy színészek fényképeivel. Edmond Got mellé Szigeti Józsefet helyezte. Kedves magyar büszkeséggel mutatott rá Got képére: „Ez volt a Comédie híres „nagybácsi"-ja; hanem a mi Szigetink különbet produkált."

Párizsból hazatérve Kolozsvárra szerződött. Ott azidétt híres együttes működött, s Paulay Ede — ki akkor vette át a Nemzeti Színház igazgatását — ebből újította meg az ország első színpadát; Mihályfi, Szacsvay, Gabányi pályafutása innen indult ki.

Közöttük Gyenes csakhamar tisztes helyett vívott ki magának. A shakespearei nagy tragédiáknak egyelőre csupán második arcvonalában jutott szóhoz, hanem a társadalmi drámákban éles rajzú figuráival s a népies műfajban gyökeresen magyar felfogású alakjaival így is rövidesen az elsők közé emelkedett. Az utóbbi genre-ban szükség esetén énekes szerepet is vállalt, s népszínműénekesi sikereinek nevezetes állomása volt bécsi fellépése Mátrai Betegh Béla alkalmi társulatával (1880), melynek Pálmai Ilka volt a csillaga.

Közben egykori tanára, Paulay is szemmel tartja, s a következő évben fel is lépteti Budapesten a *Proletárok* Darvas Károlyában. A szerep megválasztása nem volt szerencsés, s a sajtó egybehangzóan meg is állapítja, hogy az ifjú színjátszó ily irányú feladatokban aligha van a maga helyén. Az értelem ritka erejével ható beszéde azonban így is osztatlan elismerésben részesül.

A kitűnő érzékű igazgató is nyilván e területre, a kiválókép „gondolkozó" szerepek körére nézve lát értékes ígéretet a fiatal vendég tehetségében, midőn 1882 tavaszára szerződéssel fűzi őt első műintézetünkhöz. Gyenes ez év áprilisának

14-én mutatkozott be Shylock szerepében, ugyanabban, amellyel — fővárosi beköszöntőjének mintegy főpróbájául — az előző hónapban erdélyi közönségétől is búcsút vett volt. A kolozsváriak — az ottani Magyar Polgár híradása szerint — nem könnyen bocsátották el körükből. S kedvező volt budapesti fogadtatása is. „Hibáinál — írja a Pesti Hírlap — sokkal jelentősebbek előnyei. Felfogása jó volt. Shylockból nem csinált idétlen szörnyeteget, megértette Shakespearet és Shylock alapvonásait helyesen emelte ki. A közönség örömmel üdvözli a nagy reményekre jogosító ifjú színészt." — Feleki Miklós örökében ez a huszonötéves Shylock valóban büszke lehetett sikerére. Pedig az ördöglelkű zsidó utóbb sem tartozott egyéniségéhez legjobban vágó szerepei közé, nem is játszotta kilencnél többször, s ez alak rövidesen mások gondjára került.

A nyolcvanas éveknek, a francia drámák s a szapora Csiky-darabok fénykorának műsora legott igen változatos feladatokat rótt az új tagra, kinek teljesítő képessége kezdettől fogva igen kifejezett és elhatárolt irányban nyilatkozott meg. Ezért a művészi természetétől lényegesebben elkanyarodó szerepeket nem mindig tudta hatalmába ejteni. Ma könnyen megértünk sok egykorú kritikai fejcsóválást. A *Vasgyárosban*, midőn Claire a párbajozók közé veti magát, Gyenes Bligny hercegéről azt a harapós bírálói megjegyzést olvasom, hogy olyan hangon érdeklődött Claire megsebesülése felől, „aminő becsületére válnék egy rendőri riporternek, ám egy szerelmes ifjú embernek kevésbbé." — Ma már e bírálói tréfánál majdnem különbnek érezzük azt az eltökélést, mely Gyenes sajátképen komoly valóját ily Bligny-féle léhaság-szobrának megformálásában kívánta gyümölcsöztetni.

Megfelelő elhelyeződése csak fokozatosan következett be, ám a műsor szerencsés alakulása folytán meglehetősen rövid időn belül. Tagságának második évére esik Paulay legmerészebb vállalkozása: az *Ember tragédiájá*-nak színrevitele. Ennek Luciferében s a négy évvel utóbb sorra került *Faust* Mephistójában Gyenes teremtette meg színpadunk két hatalmas sátánját s lett minden eljövendő magyar sátánábrázolónak ősévé és sok tekintetben legjobb példaképévé. Luciferben—helyes érzékkel—a szóra vetette a súlyt, mint ahogy Madách ördöge (kivált germán rokona mellett) kevéssé is húsvér alak, jobbára csak a költő szentenciáinak szócsöve; Gyenes pedig a szónak mindig hű sáfárja. „A szó teljes súlyával jelent meg nála" — írja az akkori Pesti Napló; Szíklay János meg, ki a Pesti Hírlapban Gyenes alkotásának külön tárcát szentel, ezeket jegyzi föl: „Az értelmes beszéd ismert jó tulajdona Gyenesnek. Szavait mindig megértjük, kellően hangsúlyozza, soha sem harapja vagy nyeli el azokat." (Mindezt ma a színpad elemi követelményének hirdetik még azok is, kik egyetlen felléptükön több szót sikkasztanak el, mint Gyenes négy évtized alatt.)

Mephistója még kiforrottabb tehetséget tárt föl. A korabeli sajtó szerint is ezzel nagy lépést tett előre a közönség kegyében, s azután is ez alakításával szemben ötvennél több alkalom közönsége tette magáévá az első est nézőinek hajlandóságát. E szerepében mindig ritka tehetség erejével hatott rám játéka, s annak legföllebb a goethei romantikus humor irányában éreztem némi fogyatékát: figurájába valamivel fanyarabb és nyersebb humort vegyített, mint aminő a „chevalier infernal"-t fűti.

Ez alvilági démonok mellett az emberi valóba költözött sátán is mesteri ábrázolót nyert Gyenesben. S minthogy a földi elvetemültség legmonumentálisabb képviselőit Shakespeare ihlete teremtette meg: művészünk is tőle kapta legszebb feladatait; erejét rendre hozzámérte e feladatokhoz s bennök a magyar Shakespeare-színjátszásnak évtizedekre egyik oszlopává magasodott. *Romeo és Júlia* Tybaldja, *Lear király* Edmundja, *Othelló* Jágója, *III. Richárd:* mind e sötét árnyalakok a nagy tragédiák százszínű szövetében, hamarosan Gyenes művészi illetékességébe kerültek, s ez alakításaival még a nyolcvanas évek folyamán régibb jeles intrikusaink (Fáncsy, Szerdahelyi, Tóth József, Benedek) láncolatának végén helyezkedett el a nézőtér tudatában, amazok méltó utódjaként. Ezek ama szerepek, melyeknek ábrázolóit a heves

vérmérsekletű olasz közönség még a közelmultban is nem egyszer záptojással tisztelte meg, de amelyek terén a kiválóságot a mi színpadunk nézői éppoly vörösre tapsolt tenyérrel méltányolják, mint akár a lírai szerelem legszívrehatóbb tolmácsolóit. A föntebb elsorolt Shakespeare-alakokat (melyeket a Fáncsy közönsége még jó magyarán „cselszövők"-ül emlegetett) Gyenes többnyire oly hosszas pihentetés után vette át, hogy az akkori nemzedék tőle mintegy első kézből kapta ábrázolásukat, és úgy formálta meg őket, hogy nyilván hosszabb időre iskolát csinált velük a magyar színpadon.

Színpadi gonoszok megformálóinak megfelelő külsőségekkel is kell rendelkezniök. A durva ráspolyosságtól a kígyósímaságig minden árnyalatot megbíró hang, a szavakész beszédtechnika, a jellegzetes arc s annak gazdag játéka, a mozdulatokban a nagy ragadozók felsőbbsége: megannyi elengedhetetlen járulék. Gyenesnek szava is, szeme is kiválóképp az eszességet tükrözte. Arcvonások dolgában a legérdekesebb fejek egyike volt színpadunkon; az *Arva László* Cilleijében vagy a *Fra Girolamo* Savonarolájában pusztán megjelenésével mintegy hitelt teremtett alakjának. S intrikus-szerepeiben talán csak magatartása volt általán keményebb és gerincesebb, mint ahogy a „fondorkodó szakma" helyenkint megkívánná. A külsőségekben való rátermettséggel azonban nem érte be soha, s ezért nem is merevedett a „vörös parókával jellemző" színpadi ármányos ósdi sablónjába. Róla el lehet mondani, hogy derekas kifejezője volt a modern színjátszás egyénire törekvő jellegének; gonosztevő-ábrázolásai kapcsán kritikusai ismételten kimutatták, hogy e genre hagyományait mennyire elmélyítette s minő egyéni vonásokkal gazdagította.

E területen Jágójában alkotott legkülönbet. 1885-ben — Szacsvay Othellójával azonegy alkalommal — mutatta be ezt a szerepet, s ugyanő játszotta a tragédia legutolsó előadásán is; harminchét év alatt félszáznál többször. Gyenes Jágójánál végletesebb komolysággal és becsvággyal nem lehet gaztettet végrehajtani. Ez volt az ő igazi típusa: a bűnnek nem Hübele Balázsa, ha-

nem tervszerűen, mondhatnám: kötelességtudással dolgozó megépítője; annyi komoly munkakészséggel, amennyit ez a Jágó feltárt, az erény mezején akár templomot lehetne emelni. S különösen szerencsésen találkozott egyéniségével e szerep katonásan nyers jellege is: az intrikus-símaság helyett e zászlótartó alakjában a katonás nyiltsággal álcázott elvetemültséget rajzolhatta és Gyenes kiváltságos művészettel tartott tükröt ennek az örvényes léleknek. Színészi lényének ez az acélos alaptermészete különben Edmundjában s III. Richárdjában is erősen kiütközött, ezekben is élénken hangsúlyozta a katonás, marciális vonásokat; a halálos komolysággal vállalt mázsás gazságból sokat adott beléjük, a könnyűvérűbb cinizmusból egy szemernyit sem. E szerepkörben itt látom művészi képességeinek egyik határát is: a pusztán kalandor-természetek s a könnyedebb léhaság bemutatása irányában fokozatosan csökkent hitelszerző ereje. Még Biberachját is mindig fantáziátlanabbnak éreztem imént elemzett figuráinál: ez a ritter nem volt eléggé csélcsap és eléggé „lézengő". Teljesítőképességének egy másik határvonalát talán a hatalmasabb lélekzetű páthosz küszöbénél lehet kijelölni; leginkább Richárdjában akadtak itt-ott mozzanatok, melyekben — nézetem szerint — e küszöbön innen maradt.

Annyi bizonyos, hogy Gyenes művészi valóját a közkeletű „kitünő intrikus-színész" megjelöléssel kimeríteni nem lehet. Két igen szép shakespearei rajza is kívül esik ezen a kategórián: Cominius a *Coriolanus*ban és Cassius a *Julius Caesar*ban; kivált az utóbbiból formálta meg oly emlékezetbe vésődő testi és lelki arcéllel az „utolsó római"-t, hogy Szacsvay Brutusával (ritkán adódó színpadi kettős!) feledhetetlenné tették a világirodalom leghatalmasabb férfitragédiájának akkori előadásait.

Egész Shakespeare-műsorából talán csak az egy Petruchiójának hitele ingadozott. Noha — Egressy, ifj. Lendvay és Feleki örökében — 1888 óta huszonkét ízben pattogtatta meg színpadunkon a híres nőszelídítő ostorát, kritikusai végiglen úgy találták, hogy színészi képzelme e két ágból sodort szerepnek csak

egyik szálát tudta megfogni: az alak férfias keménységét annyira előtérbe állította, hogy e darabosságon nem tetszett át kellőkép az elegáns lovag meleg, majdnem diákos humora. A Pesti Hírlap bírálója nyomatékosan sürgeti benne a bonhommiát, és csodálkozik, hogy a durcás Kata mit szerethetett meg ezen a „kedélytelen vasgyúró"-n. A játszi kedély is a Gyenestől idegen vonások közé tartozott; így azután — noha a vagdalkozó szónak mestere volt — a cserfes Petruchióban adós maradt e szók érzelmi termőföldjének megmutatásával.

A Dumas-k és Sardou felől induló középfajú drámák terén sem ott helyezkedett el, hová beszédének értelmi fénye első pillanatra utalni látszanék: a felszínesen bölcselkedő, szkeptikus külsővel az érzés melegét takargató Mentor-alakok szerepkörében. Ily lírai magot rejtő figurákat csak működése legvégső éveiben rajzolt meg olykor, az érzésnek szinte meglepetés-számba menő közvetlenségével (főleg öreg francia nagybácsijára gondolok a *Bábjáték*-ban). Egyébként négy évtizedet meghaladó pályáján főleg egy-egy határozottan férfias, szigorúbb rajzú alakkal vegyített komolyabb színfoltot a „társadalom" színpadi tarkaságába. Ily szerepeinél egyre visszatért az az érzésem, hogy frakkos uraiban is polgárivá öltözött katonatiszt lappang. E részben csak úgy találomra említem pompás Liebenstein hercegét a *Rosenkranz és Güldenstern*-ben, vagy délceg öreg grófját az *Úri divat*-ban: alakítása egyéni ízével mindkét esetben érdekesebb volt szerepénél. Mondanom sem kell, hogy a — legalább külsőre — marcona katonatisztekben mindig remekelt. Két effajta figurája nyilván soká megmarad közönsége emlékében: a *Nagymama* leánykori ideálja, a pattogó, de emlékeiben megolvadó Örkényi ezredes, meg a *Dolovai nábob leányá*-ban Szentirmay huszárkapitány, a tiszti becsület fanatikusa. Ebben a genre-ban az ellágyulást is igen jól adta: a drámai acél olvadását s nem a lírai viaszét.

Parasztábrázoló hivatottsága nemzedékünkből sokak előtt csak a század elején — művészünk tagságának huszonötéves fordulója táján — nyilvánult meg igazában, pedig a falusi drámának Gárdonyi, majd Móricz jóvoltából való feléledésében Gyenes csupán egy régibb területére tért vissza, érett művészettel. Sajnálnivaló is, hogy a játékrend legsajátosabb tehetségeinkre éppen e téren oly hosszú némaságot parancsolt. Gyenes tartózkodó férfiassága, tempós és módos beszéde, szinte minden külső eszközről lemondó játéka a *Bor* Baracs Imréjében ritka diadalát érte: itt eljutott az egyszerűség klasszicitásához. A *Karácsonyi álom* számadójuhászában pedig — e darab pásztoréleti részének legjelentékenyebb alakjában — a kontemplativ magyar parasztra világított rá a tisztalelkűség sugarával és az értelmesség fényével. Végül a legközelebbi multban a *Rang és mód* Bannaijával s az *Öregesen-rangosan* vén parasztférjével mutatta meg, hogy e nemben az újabb évtizedek is töretlenül találták; itt is kitetszett benne az acél tulajdonsága: rozsda nem fogta.

Páratlan hűséggel szolgálta első színpadunkat. Idegen dobogón csak akkor jelent meg, ha — egyes ünnepi alkalmakkor — irodalmunk nagyjait szolgálhatta. Az utóbbi évek során többször hallottuk az őszhajú művészt egyszerű magyar atillában és egyszerű magyar méltósággal Vörösmarty- meg Lévay-verseket elmondani, Petőfi évszázados ünnepén pedig a *Salgó* egyik részletét olvasta fel ragyogó értelmezéssel.

Vele Nemzeti Színházunk híres Paulay-korszakának egyre gyérülő nemzedéke fogyatkozott meg ismét. Bizonyos, hogy azok közül való volt, kik e korszak hírnevét fényesen igazolták napjaink színházjáróinak szemében is. *Rédey Tivadar.*

Pethes Imre. Az 1900-ik év nyári évadjában az a különös esemény történt a fővárosban, hogy a színházi érdeklődés középpontja átkerült Budára, a Krisztinavárosi Színkörbe. Makó Lajos színtársulata *Cyrano de Bergerac*-ot mutatta be az akkor már tíz éve vidéki színpadokon működő Pethes Imrével a címszerepben. A színházjáró közönséget kettős újság ingerelte: az újjáéledt irodalmi romanticizmust látta a darabban, és új színészi stílus kapta meg Pethes játékában és beszédművészetében.

A századforduló különben is több oldalról indított támadást az addigi színjátszás ellen. Az együttesnek feltétlen tiszteletét hozta, s a Paulay-iskolában még élő páthosznak üzent hadat. A szavalással szemben a természetes, az egyszerű beszéd lett a jelszó. Ez új iránynak a Vígszínházhoz, majd rövidesen a Nemzeti Színházhoz szerződött Pethes Imre vált egyik vezérévé.

Az új beszélésmód az ő gyakorlatában azonban nem lett pongyolává. Az ő beszéde nem vetkőztette negligzsére a magyar mondatot, nem törte össze az ötletszerűen elhelyezett, sem pontot, sem vesszőt nem tisztelő, nagyon is *természetes* hanyagsággal hanem elsősorban értelmes artikulációra törekedett. Az ő szájából minden egyes szó kristálytisztán bugyogyant elő, s a szenvedélyek égiháborújában is minden mondata villámfényességű volt. Eleinte persze ez a beszédmodor éppen az ő gyakorlatában a túlságig tagolt lett, amennyiben a beszéd egységét nem az egymással szólammá összeforradó szavak csoportjában, hanem az egyes szóban kereste. Innen eredt, hogy modora néha kelleténél didaktikusabbnak, szájbarágóbbnak hatott. De technikájában ez az éles tagolás idővel enyhült, a szavak összébb forrottak, anélkül, hogy beszédjének értelmessége bármit is veszített volna.

A másik, amiben Pethest a közönség újnak érezte, az színészi kifejező eszközeinek nagy puritánsága volt. A legmélyebb átélést a legegyszerűbb külsőségekkel megcsinálni, — mintha ábrázolásának ez lett volna főtörekvése. Ez a puritánság egyformán megnyilvánult a kitörések fojtott tompításában, maszkirozásának egyszerűségében, és gesztusokban való takarékosságában. Ezzel a puritánsággal együtt járt, hogy az együttesbe szinte alázatos magamérsékléssel illeszkedett bele, s szerepének az egész darab ökonómiájában való jelentőségét soha túl nem lépte.

A belső átélés erejét említettük. Ennek megállapítása azonban e színészegyéniség egyoldalú megrajzolásához vezetne, ha meg nem említenők, hogy ezt a mély érzelmi belsőséget nagyon is erős művészi tudatosság, nagyon is erős értelmi fegyelem szorította kordába. Ő „a szenvedélyek forgószele között is" nemcsak mérsékletet tartott, hanem egyúttal valami ellenőrző disciplina alól sem engedte a maga játékát soha kisiklani. Ezért hatott többször úgy, mintha híján lett volna a spontánságnak, pedig az átérzés mindig megvolt benne, csak megnyilatkoztatása volt néha kelleténél megfontoltabb.

Színészi értelmessége fürkésztenfürkészte azokat a réseket, ahol a szövegíró talán kissé kihagyóbb volt a magyarázattal, hogy itt a költőnek a maga eszközeivel segítségére jöjjön. A szöveget teljesebbé tevő ilyen gesztusai igen gyakran kitűnően is hatottak (egy-kettőről lesz is szó alább), néha azonban keresettek voltak. Amikor *Az ember tragédiájának* Fáraó-jelenetében mint halálra korbácsolt rabszolga a „Milliók egy miatt!" híres mondásához jutott, ereje végső megfeszítésével felugrott, a trón lépcsőjéig szaladt, s mondását Ádámnak valósággal szeme közé vágta. Hatásos volt, a jelenet eszmei tartalmát kétségtelenül aláhúzta, de keresettnek hatott. Mikor mint Hamlet a két udvaronccal beszélget, nem elégedett meg a metsző gunyorossággal, hanem kézfogás után kezeit palástjába törölte. Ugyancsak e darab első felvonásában, amikor Horatióék hírül hozzák neki, hogy atyja szelleme éjszakánként a palotában kísért, ijedten az ajtóhoz futott, becsapta, háta mögé rejtett két kezével tartotta, mintha félne, hogy a titkot odakünn meghallhatnák. Bizony nem hittük el, hogy Hamletnek e hírre ez legyen első gondolata, s e darab legutóbbi felújításakor maga a művész is elhagyta.

Gúnyra termett fölényességéből fakadt, hogy Cyranót legjobb szerepének tartották. Pedig ami beszédének tompítottságát, hangjának fénytelen voltát illette, modora nem volt cyranói. A szerelmi vallomás, s a szárnyalóbb tirádák nem is sikerültek neki annyira. De szúrós szemei, és metsző gunyorossága annyira kiemelték ez alaknak egyik fővonását, hogy Cyranója valóban feledhetetlen benyomása marad minden színházlátogatónak. S éppen e sajátsága miatt volt olyan jó mint Petrucchio, mint a haldoklásában is gúnyosan humorizáló Mercutio, mint Mephistopheles és mint Criton Barrie Egyenlőségében.

Megfontoló értelmességéből követ-

kezett, hogy olyan kiváló Ibsen-interpretator volt. De itt még az is közrejátszott, hogy igen hatalmában volt bemutatni a kifelé alig robbanó, a pusztán befelé emésztő indulatokat, Rank orvosa, a lelkiségre vetvén a súlyt, gondosan kerülte a külső patologizálás veszélyét, *Rosmersholm* egy jelenetében mint Montersgard, ez alaknak fanyar letörtségét kitűnően mutatta be. Mint *Hedda Gabler* Lövborgja még az árnyékát is kerülte annak, hogy ez alak valamiféle világfinak hasson (elegancia különben is kevés volt benne), ehelyett teljesen kihozta, ami ez alakban lelki mélység. De talán legkitünőbb volt mint *A vadkacsa* Gregers Werléje (a Nemzeti Színház régi-előadásában), ahol hősének elvi makacsságát, keserű, de naiv világszemléletét, nagy értelmességét szinte hiánytalanul mutatta be. E képessége miatt sikerült neki annyira *Hamlet* oly sok jelenete. Nem játszotta az ideges Hamletet, hanem a tépelődésekre, a maga-kínzó töprengésekre vetette a súlyt. Különösen a második felvonás befejező monológjának vontatott s az önvádolás gyötrő görcsösségével való megjelenítése volt a közönségre igazán lelket nyomasztó hatással. De Hamlet alakításának egy másik jelenete is álljon itt emlékezet okából. Mikor a harmadik felvonásban az anyjával magára marad, és szemrehányást tesz neki, amiért első férjét a másodikkal felcserélte, — a két férfit összehasonlítja és atyjáról kezd beszélni, Pethes nem vett segítségül semmiféle arcképet, hanem a leírást maga elé, a levegőbe meredve mondta el, mintegy jelezve, hogy Hamletnek nincs szüksége külső szemléletre, hogy atyját utolsó ízig lássa, hiszen ott van mindig „lelke szemében". Hogy ezzel a felfogással lélektanilag mennyire előkészítette a nyomban következő szellemjelenést, amikor atyját *csak* ő látja, azt fölösleges kiemelni.

Pethes az elvi fanatizmusnak is kitünő kifejezője volt. Gregers Werléjében is sok volt ebből a sajátságból, de különösen látszott ez Posa márkiján *(Don Karlos)*, akinek bízó törhetetlenségét, világjavító ideológiáját elsőrangúan mutatta be. Valami forró izgalom, valami könyörtelen határozottság volt minden mozdulatában. Már első színpadralépése is elárulta ezt a heves temperamentumot. Karlost szinte vehemensen ölelte át, ezzel megütötte e jellemnek alaphangját. S ő, aki különben olyan kitünően és engedelmesen simult az együttesbe, e darab előadásakor valósággal kierőszakolta, hogy a figyelem középpontja ő legyen. S ez valóban így is volt helyén, mert a darabnak Posa az eszmei középpontja, nem pedig Karlos vagy II. Fülöp. Máskülönben az egész mű az események lazán széthulló halmaza lesz. S hogy a márki alakjának ez összetartó centrális fontosságát Pethes ki tudta emelni, ennek egész érdeme akkor nyilvánvaló csak igazán, ha emlékünkbe idézzük Ivánfinak sivár rendezését, és hogy olyan kokett, magát annyira az előtérbe toló Karlos-szal kellett együtt játszania, mint aminő Beregi volt.

A gunyorosságon, az elmélyedő értelmességén kívül igen jó hangjai voltak Pethesnek a kemény dacosságra is. E sajátsága révén kreálta olyan jól a *Bizánc* fiatal törökjét, és tette olyan érdekessé Luciferjét, akinek fővonásául valami robbanó dacot játszott meg.

Természetes, hogy nem minden szerepe sikerült egyformán, de hibái ezekben is inkább csak színészi erényének rosszul alkalmazásai voltak. Tavalyi Petur bánja éppen a mélyebb lelkiség ábrázolása miatt hatott másnak, mint ahogy e spontán megnyilatkozású, forróvérű, de nem különösen elmélyedő magyart képzeljük. Pethes ez alakítása a maga idegesebb szenzibilitásával közelebb járt Bánkhoz, mint Peturhoz. Lear királya tele volt műgonddal, kitünően megoldott színészi problémákkal, de külső páthoszban szegény beszéde és egész stílusának inkább realista iránya akadályozta e szerep tökéletes ábrázolásában. Nagyon is közelről nézettnek hatott, s nem éreztük a nagy stílus distanciáját.

Egyáltalában nagyon érdekes, hogy az ő Cyranójával — a magyar fejlődés különös paradoxonaképen — együtt érkezett meg az irodalmi romantika és a színészi egyszerűség. Ezt akkor nem igen vette észre senki, mert irodalmi életünkben az újat amaz az irány, színészetünk fejlődésében a modernséget emez jelentette. Ma már e kettőt együtt disszonánsnak és stílustalannak érezzük, és ezért volt e nagy színésznek több alakítása is, különösen

ahová a páthosz szárnyalása illett volna, harcban a költői mű irányával. De mintha a legutóbbi időkben ő maga is érzett volna ilyesmit, mert tavaly *Az élet álom*beli királyt, különösen ennek harmadik felvonásbeli ékesen megverselt cirádáját, már igazán szavalva mondta el.

Hogy beszéljünk azonban végezetül színészi működésének legkülönb megnyilatkozásáról: Fedjáról, Tolsztojnak tavaly bemutatott *Élő holttest*ében. Ritka szerencsés jelenség volt ez, hogy egy darabnak stílusa ennyire találjon egy színész játékstílusához, s maga a szerep is ennyire harmonizáljon egy színészi egyéniséggel. E naturalista darabnak a lehető legegyszerűbb eszközökkel való felépítése, néhol szinte alakítatlan símulása az életnek valóságához olyan színész által jutott kifejezésre, akit egyfelől a külsőségekben való nagy egyszerűség, másfelől az átélésben való gazdagság jellemzett. Lehetetlen elfelejteni, minő meggyőző, minő életszerű eszközökkel fejezte ki ez embernek fokozatos züllését a darab elején mulatságba temetkező, és dacosan önmagát feledni akarását, később egyre lejjebb csúszását, majd megalázkodását, végül felemelkedését. Egy-egy végtelenül kifejező lemondó gesztusában, karjának zuhanó esésében benne volt magával szemben való reménytelensége, egy-egy hirtelen kézmozdulatában, amellyel a borosüveghez kapott, sivár daca végzete ellen, felesége előtt való térdreomlásában s tágra nyíló szemeinek könyörgő nézésében egész elhibázott élete.

A közönség előtt legutoljára egy régebbi szerepében mint Genezius római színész (*Császár és komédiás* jelent meg. Van a darabban egy jelenet, melyben a színielőadás előtt társait oktatja a színjátszás főelveire. E szavakban a szerző — Hevesi Sándor — egy egész színészi programmot fejezett ki, s ez elveket az a színész mondotta el, aki e programmnak legkiválóbb képviselője volt. „A legfontosabb: hinni, amit mondunk, hinni, amit játszunk, hinni, amit teszünk... A színjátszás hit nélkül kutyakomédia.“ S most Pethesnek az egész magyar kultúréletet megrendítő eltávozásában a döbbeneten kívül van valami meghatóan felemelő is: e nagy színésznek a színpadról elhangzott utolsó szava életműködésének összefoglalása volt. *Galamb Sándor.*

Színházi szemle. Sophokles *Elektrája* a magyar közönség tudatában elválaszthatatlanul asszociálódott Jászai Mari alakításához. 1890 december 30-án, amikor e darabot a Nemzeti Színházban először játszották, még senki sem hitte, hogy olyan frenetikus hatása lesz. A siker csak a harmadik-negyedik előadáson bontakozott ki a maga egész lázasságában, s arra a páratlan és azóta sem ismétlődött eredményre vezetett, hogy ezt a kétezerháromszáz éves darabot a színháznak majdnem sorozatosan kellett műsoron tartania, a művésznőnek pedig az ország legkülönbözőbb részeiben kellett szerepét diadallal végighordoznia.

Ekkora nagy színészi sikert csak nagy színészi jelességek motiválnak. A közönséget elkápráztatta Jászai alakításának pompázó gazdagsága, amellyel szerepének legkisebb vonatkozását is árnyékoló finomsággal kidolgozta, átélésének mélységes hevülete és páthoszának azóta a magyar színen utól nem ért szárnyalása. Az alakításnak e sokrétű, e gazdag tartalmassága feledtette, hogy a szerepnek alaptónusát a művésznő herikusabbra, kissé erőteljesebbre hangolta, mint amennyire a bosszú keresztülviteléhez Orestest váró, szóval segítő kezet igénylő, szenvedő leány alakja indokolta volna. A karakternek e kissé a kelleténél acélosabb megjátszását teljesen feledtették azok a részletfinomságok, amelyek a magyar színjátszás legszebb diadalai közé tartoznak. E változatos gazdagságból csak két jelenet legyen itt megemlítve. Egyik, amikor Elektra meghallja Orestes halála hírét. Az első pillanatban a hírhozóra mered, mintha fülének hinni nem akarna, a másodikban torkához kap, mintha meg kellene fulladnia, s a harmadikban szinte élettelenül, mint egy tehetetlen test, zuhan a földre. A néző érezte, hogy ennek a szerencsétlen léleknek egész életalapját rántották ki: Orestes meghalt, oda a bosszúnak minden lehetősége, a bosszúé, amelyhez pedig annyira hozzátörte egész lelki életét! Szerencsére azonban a hír hamis volt: csak azért kellett elterjeszteni, hogy

a megérkező Orestest „a Pelopidák vérben oly dús csarnokában“ gyanútlanul fogadják. Íme, már érkezik is maga az annyira várt és annyira rettegett ifjú. Hogy maga iránt bizalmat keltsen, hozza az urnát is, amelyben állítólag a meghalt Orestes hamvai vannak. A szerencsétlen Elektra elkéri az urnát, s most következett Jászai alakításában a magyar színjátszásnak egyik legkitűnőbben megoldott feladata. A helyzet színpadi tekintetben felette kényes: hiszen az Orestest sirató Elektra mellett ott áll az élő Orestes, minden okunk megvan tehát, hogy a művésznőnek siralmas panaszát ne hallgassuk komolyan, és hangulatunkat előre már felderítsük arra az örömre, amit e leány érezni fog, ha öccse felfedi magát előtte. És mégis: Jászai játéka megmentette e jelenetnek egész elégikus szépségét. Az urnát kezeibe fogva a földre térdelt, s finom kézmozdulatokkal végig-végigsimította, lágy, becéző hangon beszélt hozzá, minthogyha azt a kis Orestest tartaná a kezei között, akit valaha ápolt, s akit azután a nagy katasztrófa alkalmával megmentett, elszöktetett, hogy az felnőtt, apja meggyilkolásáért bosszút álljon. E gyöngéd, lágy, szinte becéző modor, az urnának e dédelgető magához szorítása, e finom, e simogató kézjáték feledtette velünk az ott álló Orestest, feledtette, hogy a halálhír koholt, feledtette, hogy hiszen úgyis nyomban egymásra fognak ismerni: mindent feledtetett az öccsét sirató Elektrán kívül.

Éppen mivel a nagy művésznő ez alakítása olyan rendkívül kidolgozott volt, mint kevés magyar színésznek játéka, ezért lehetetlen, hogy az új előadás hősnőjének ábrázolását össze ne hasonlítsuk elődjéével. Ez talán igazságtalanul nehéz mérték Hettyey Arankával szemben, de ki nem térhetünk előle. Felfogása általában helyes volt: nem akart heroina lenni, hanem inkább a szenvedő leányt játszotta meg. Azt sem rójuk fel hibául neki, hogy elődjének megoldásaiból egyet-mást átvett, így az előbb említett urnajelenet felfogását. Ha a színész a maga művészetének hagyományaiban valami egyedül helyeset lát, valóban nincs ok reá, hogy ne ismételje. Nem tudjuk azonban elhallgatni, hogy szerepének egyik igen fontos fordulatát Hettyey Aranka teljesen félrejátszotta. Amikor Elektra Orestes halála hírét megtudja, és első kétségbeeséséből már fölocsudott, felszólítja nővérét, a megalkuvó Chrysothemist, hogy most már ők ketten hajtsák végre a bosszú művét. E ponton Elektra jelleme a lángelméjű szerzőtől szándékoltan bizonyos törést szenved: a bosszút, amelyhez eddig Orestesre volt szüksége, most kétségbeesésében szalmaszálhoz is kapkodva — mert Chrysothemis igazán az — ő akarja végrehajtani. Itt tehát a színésznőnek éreztetnie kellett volna, hogy Elektra jelleme „kifordult medriből“, nem pedig mint valami természetes dolgot, mint e szerencsétlen leány jelleméből önkénytelenül is következő valamit megjátszania. A szerep alaphangjának igen jó megütését, azt nevezetesen, hogy Elektra szenvedő nő, s erélye csak valami passzív erély, azt e jelenetben a színésznő teljesen eljátszotta.

Hettyey Aranka dikciója se maradjon említés nélkül. Igen helyesnek tartjuk, hogy ilyen magasztos páthoszú darabban patetikusan beszélt. Ezt ő is, és a Klytaemnesztrát játszó Fáy Szeréna is helyesen cselekedték. Így jobban éreztették a darab tónusát, mint — az egyéb stílű szerepekben különben kitűnő — Abonyi Géza, Orestes személyesítője, aki a maga szárnyatlan, prózai beszédével realizmust lopott e valóság-távolban tartott darabba. Csak az volt a baj, hogy mind Hettyey Aranka, mind Fáy Szeréna deklamációja ma már teljesen avultnak hat. Amazében sok a hamis hang, s felette kellemetlen a fülre a mondat utolsó hangjának más hangnemre való siklatása, s azok a szünetet betöltő nyujtott nyögdelések, — emennek deklamációja pedig teljesen banális. Legkülönbnek tartottuk ez előadásban Környey Paula beszédmódját és mozgását. Gesztusaiban, mozdulataiban plasztika volt, dikciójában pedig valami finom stilizáltság: páthosz volt, de modernül hatott. Mintha ő valóban keresné az új páthoszt, amely egyképen távol van a régies, lélekjevesztett deklamálástól, s az új, száraz, és külső, lendületnélküli szóejtéstől.

A rendezés munkáját Ráday Dénes végezte, ugyanaz, aki tavaly *Oedipus királyt* is olyan sikerülten helyezte

színpadra. Elektrát ugyanazon a frontális és szimmetrikus színen játszatta, amelyen a tavalyi Sophokles-előadást láttuk, s amely e darabok stílusához annyira illik.

A kar mozgását még szerencsésebbnek tartjuk, mint tavaly. Karvezetőnő csak kettő volt, kiket jobbról és balról négy-négy nő kísért. A kar mozgása még egyöntetűbb volt, mint a múltkor. Amint fáradtan leülnek a palota lépcsőjén, amint izgatottan felemelkednek, amint fejüket bánatosan lehajtják, amint ijedten összebújnak — s mindezt egyszerre — valóban úgy hatottak, amint a görög felfogás a kart képzelte: hangulati aláfestésnek, valami eszményített publikumnak.

Végül csak még egyet! Szeretnők, ha színészeink megbecsülnék a szöveget. Verses darabban nem mindegy, hogy *közte*-et hallunk-e vagy *között*-et, hogy *s*-et mond-e a színész vagy *és*-t, s a *már*-nak is más a ritmikai értéke, mint az *immár*-nak. Lehetetlen, hogy az ország első színházának művészei ne tudják azt, hogy a verstani iskolázottság is hozzátartozik a színészi intelligenciához.

*

A Nemzeti Színház első teljesen eredeti újdonsága az idei évadban Csathó Kálmán vígjátéka volt: *A házasságok az égben köttetnek.* Igénytelen mese, nem túlságosan gondos kompozició, felszínen maradó jellemábrázolás, de hangulatos jelenetek, levegős milieu, mulatságos fordulatok és friss dialógus jellemzik e darabot. Általában az egész nagyon kedves és magyaros társadalmi kép. Technikai tekintetben legötletesebb az első felvonás, melynek egyetlenegy férfiszereplője sincsen, de azért férfival van tele a levegő, a nők róluk beszélnek, körülöttük szövődik-fonódik minden. Leggyöngébb a harmadik felvonás, melynek kissé erőltetett fordulatai némi csalódást hoznak a nézőnek, aki azonban nem tudja elfelejteni, hogy milyen jól mulatott az előző felvonások alatt.

A Nemzeti Színház együttese igen jó előadásban mutatta be a darabot. Ezt a kedves vidékies, magyaros stílust nem is bírja ennyire egyetlen másik színtársulata sem a fővárosnak.

*

A Kamaraszínház újdonságai közül legkiemelendőbbnek tartjuk Shaw *Candidáját.* Az elmés írónak legfinomabb alkotása ez, s lélekrajza is talán itt a legbiztosabb. A híres shaw-i paradoxonkodás itten nem puszta ötletességben nyilvánul, mint olyan sok más darabjában, hanem egy látszólagos helyzetnek mélységesen igaz valóságra fordításában. Két férfi harca ez egy asszonyért: egy népszerű, kitünően szónokló tszteletesé és egy sorsüldözöttt, fiatal költőé, akik között áll a tiszteletes felesége, Candida. A darab folyamán az asszonynak választania kell a két férfi között. Ő azé lesz, aki kettőjük között a gyöngébbik, akinek nagyobb szüksége van rá. A közönség azt várná talán, hogy a férj az erősebbik fél, de — s itt, a megoldásban nyilatkozik meg Shawnak a mindennapitól eltérő szemlélete — az asszony a két férfi előtt megbizonyítja, hogy a sors csapásaihoz már hozzáedzett fiatal poétának acélosabb a lelke, mint az ő mindenkitől elkényeztetett uráé. Azért hát ő a férjével marad.

A Kamaraszínház előadását Ódry Árpád rendezte. Úgy éreztük, hogy felfogása mindent kihozott a darabból, ami benne értelmi tartalom. Ezenkívül a mű egy-két bágyadtabb részét finom ötletességgel sikerült színpadivá élénkítenie, akciószerűvé hegyeznie. A főszerepet Tasnády Ilona játszotta. Különös érdemének tartjuk, hogy az asszony fölényét a két férfi fölött nem játszotta túlságosan derülten. Valami halk melankólia rezgett át rajta, némi árnyával a rezignációnak. Mintha azt akarta volna éreztetni, hogy van annak valami fájdalmas reflexe a női lélekben, hogyha ő a különb a körötte levő férfiaknál. Így aztán az egész darab hatása mélyebb és igazabb lett, minthogyha az asszony játéka a két férfival túlságosan fölényes lett volna. Nagy Adorján a férj szerepében ismét igen intelligens színésznek bizonyult, s fakó hangja is ebben a kis színházban jobban tudott érvényesülni, mint a Nemzeti Színház tágas belsőterében. Az ifjú költőt Uray Tivadar mozgásban is és egész játékában jól elgondolta, de amint keresztülvitte, abban volt valami kis csináltság, valami nem önkénytelenül fakadó. Általában azonban az egész előadás az évad egyik legjobb színpadi teljesítményei közé tartozik.

Galamb Sándor.

Kiállítások. Az Ernst-Muzeum csoportkiállításának főerőssége Feszty Masa kollekciója. A művész örökölte nagy nevű apja tehetségét, de az erős egyéniségének sajátos eszközeivel jut érvényre. Nem sajátja ugyanis a nagy kompoziciók iránti hajlam, az akt is inkább csak a tanulmányozás szempontjából érdekli; főként a portré-festést műveli s ebben a női nemnek a belső érzések iránti fogékonyságát követve, a lelkületet, a jellemet igyekszik híven visszaadni. Eszköze a tónus. Mindent azzal fejez ki, anélkül, hogy a forma ellaposodnék vagy jellegét vesztené. Nem tökéletes rajzoló, de festői érzéssel alkalmazott finom színárnyalatai pompásan éreztetik a formát a maga teljességében. De gondosan válogatott színei nemcsak kolorisztikus kiválóságát bizonyítják, hanem az ábrázolt fej hangulatát, jellemét is hangsúlyozzák. Legjobb alkotása a vörösses-barna színre hangolt, „Anyám" című vászna, mely a csendes, nyugodt fájdalmat sugározza halkan, szívhez szólóan. Gondosan vászonra rögzített, az ember lelkivilágát pompásan kifejező képei még Kallós Ede és Zübej Hamid bej arcképe. „Sárga ruhás nő"-je is igen hangulatos.

Az újabb festői irányzatok követője a kiállítás két férfi tagja: Patkó István és Aba-Novák Vilmos. Művészetük szakított már a modern iskolának a természettől elvonatkozó felfogásával és az alapot a természetből merítik. Sőt az újabb keletű, nyugtalan vonalvezetést és a kompozició szétforgácsoló törekvését is elvetik és helyette nyugodtságot, tömörséget és kiegyensúlyozottságot visznek alkotásaikba. Alakjaik vaskosabbak, darabosak, hogy ezáltal is zárkózottságot és súlyt éreztessenek. Festői kifejezésmodorukat még nem találták meg: ecsetkezelésük főként modorosságban merül ki. Patkó legkifejezőbb alkotása a „Tükörbe néző nő". Grafikája bár érvényre juttatja nem mindennapos tehetségét, modoros.

Aba-Novák a nagyobb kompozicióban érdemel különös figyelmet, jóllehet festőstílusa gyakran rontja jól megoldott kompozicióhatását és szorítja háttérbe a jó természetmegfigyelést. Míg akvarell-fejei tömörek, egységesek, olajképei említett sajátos formanyelvük miatt széthullók („Gyermekét fürdető nő"). Művészi felfogása a tömör, nagy formákba összefoglalt „Tájkép"-én érvényesül a legteljesebben. Grafikájában sok az egyéniség és eredetiség („Női tanulmányfej").

*

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat őszi tárlatán Kárpáthy Jenő, Komáromi Kacz Endre és felesége, meg Szüle Péter nagyobb kollekcióval vesznek részt.

Kárpáthy változatos, nagy készséggel megfestett tájképei ellenére is csak a ködös, sejtelmesen csillogó és ezer színben hömpölygő Duna legnagyobb mestere marad; ennek a témának a leghivatottabb tolmácsolója (pl. „Reggeli csend a Dunán" című képén). Bőséges színskálája kifejezővé, elevenné teszi bármely vásznát, de legszebben a kacagó nap fényáradatában, buja színekben pompázó „Sorento"-ját.

K. Kacz Endre raffinált színhatásaival, a fény meg az árnyék játékának gondos igénybevételével és elmélyedőn megválogatott témáival művészetének legjavát adja intérieur képeiben (így a nagyon finom „Műterem-sarok"-ban). K. Kacz Endréné a magyar akvarell-festők egyik legjelesebbike. Kiváló festői értelemmel kivitt üde, lendületes képein azonban ront olykor a technika keménysége, csiszolatlansága, így pl. „Emlékezés egy októberi napra" virágszirmain. Pompás azonban „Pünkösd reggel"-je. Gyermek-sorozata, noha rajz tekintetében kifogásolható, kedves.

Szüle Péter azon képeiben, melyekben kellőleg elmerült, melyek megalkotására több gondot fordított, egy kiforrott, öntudatos művész minden megnyilvánulása látszik: jó rajz, finom tónus és helyesen megfigyelt forma. Kár, hogy kiállított képei nem mind gondos munka szüleményei. „Édes anyám", „Anyám elgondolkozik a kertben" és a „Várakozó öreg" jól megfogott feje: legjobb alkotásai.

Spányik Kornél nagyobb szabású kompoziciós vászna, a „Jelenet Szent Erzsébet életéből", gondos felépítésével, kifogástalanul megmintázott alakjaival, helyesen alkalmazott színeivel és kifejezésteljes mozgalmasságával a művész hivatottságáról tanuskodik.

A tájképek közül kiválnak: Makoldy József szellős, levegős „Vác és a szentendrei sziget"-e és Várady Gyula „Balaton" című képe.

Győrfi István „Csendélete" (sötét háttérben álló üres ugorkás üvegek) sok remélnivalóval kecsegtet.

A kiállítás legművészibb értékű darabja Karlowszky Bertalan mesteri ecsetkezeléssel, tüzetes természetmegfigyeléssel, igen jó formákba összefoglalt két arcképe. Karlowszky művészetének — a nemes hagyományokon nyugvó, lelkiismeretes, bravuros eszközöket használó, becsületes arcképfestésnek — legszebb darabjai közül valók József főherceg és gróf Cziráky Antal képei, habár ez utóbbi szokatlanul merész beállítása — majdnem teljes profilba fordult ülő alak — a képnek túlmozgalmas, nyugtalan jelleget ád. Értékes művészi alkotás még Udvary Pál „Lovaglás előtt"-je is a maga lágyan összefolyó színeivel, s széles ecsetkezeléssel megmintázott formáival.

Az akvarellisták közül kitűnik Szegedi Kovács Ágoston mesterien odavetett női képmása.

Biczó András áttekinthető, mozgalmas mese-illusztrációja méltán említést érdemel.

A szobrászati rész jelentéktelen, Maugsch Gyula „Jeges medvé"-jén kívül említésre mi sem érdemes.

*

A Nemzeti Szalon csoportkiállításán öt festő és egy szobrász szerepel.

Károly Andor festő a ragyogó színskála technikusa. Erőssége: sok és változatos szín, könnyed, a mélységekkel alig törődő ecsetkezelés: csak olasztárgyú képein jut természetszerűleg kifejezésre („Nápolyi halpiac", „Casa Rosa" és „Ponte Rialto Velencében"), míg más képein nem a téma ragadja meg figyelmünket. Műve néha csupa manirizmus, olyannyira, hogy egyes képei hamisaknak tetszenek nekünk; pl. a „Nyugati pályaudvar a Ferdinánd-hídról" a maga valószínütlen színeivel. Ecsettechnikája tagadhatatlanul érdekes. Mészöly Munkás Bélának mind olajképei, mind pasztelljei többnyire levegőtlenek és túlhidegek. Valódi elmerüléssel készült kifejezésteljes „Filozopter"-e és „Nyári kép" című pasztellje.

Miskolczy Ferenc mint festő és grafikus mutatkozik be. Mint festő azt a benyomást gyakorolja reánk, hogy a népiességet, magyarosságot a rikító színek tarkaságában látja, holott a népi viselet színdús motivuma nem feltétlenül a tiszta alapszínek szemkápráztató egyvelegében jelentkezik; példának okáért Glatz Gyula remek népi alakjain a legtarkább színek szerves egységbe egyesülnek egy kiváló művész látásán át. „Ócsény jegyzője" című pasztelljét tartjuk legsikerültebb munkájának. Rézkarcaiban sok az ékítményes hajlam.

Csépainé Hindi Szabó Katalin a legjobb úton halad, hogy egyénisége megtalálja a neki megfelelő kifejezési módot. Jelenleg csak arcképeiben („Anyám", „Önarckép", „Bretagnei parasztleány") nyilvánul meg teljes egészben tehetsége tudásával, de úgy látjuk, fokozatosan halad.

S. Grósz Mária tehetsége egyelőre szintén csak portréban („Anyám arcképe", „O. G. úr arcképe") nyilvánul. Tudása még egynémely kiegészítésre vár.

Zádory Oszkár szobrász nagy tehetségű művész, alapos felkészültséggel is rendelkezik. Mint Rodin tanítványa, előszeretettel mintázza a mozgóizomzatú aktot. De törekvése gyakran modorossá lesz. Humor csillan elő munkáiból; de néha erőszakoltan. Olykor túlságosan öntudatos („Faunok", „Angyal"). Kedvenc alkotó területe a kerámia, a kis plasztika és az alkalmazott szobrászat. Mindenikben erővel párosult elegáncia jellemzi. „Fürdő után" című aktja (kerámia) monumentális. Kerámiáiban sok a lendület és hév.

Székely Miklós.

APRÓ CIKKEK

A KÖNYVNYOMTATÁS FELTALÁLÁSÁNAK PROBLÉMÁI. A könyvnyomtatás korszakos találmánya, melynek első datált termékei az 1456-i búcsúlevelek, néhány évtized alatt az egész európai kultúrközösségben meghonosult s a XV. század író- és olvasóközönsége körében, egypár túlontúl kényes ízlésű bibliofilt nem tekintve, diadalmaskodott az írás útján sokszorosított könyveken, az ú. n. kódexeken. Azzal azonban eleinte nem sokat törődtek, hogy ki, mikor, hol s micsoda úton-módon hozta létre „a nyomtatás és betűzés mesteri találmányát", mely „a toll legcsekélyebb igénybevétele nélkül" állítja elő a könyveket, miként azt Fust és Schöffer 1457. évi latin zsoltároskönyvének zárósoraiban olvashatjuk. Csupán 1460-ban bukkan fel először a középkor egyik legnépszerűbb lexikona, a *Catholicon* magát meg nem nevező nyomtatójának zárósoraiban az az állítás, hogy e találmány bölcsője „a híres német nemzet bőkezű Mainz városá"-ban ringott. Majd Guillaume Fichet párizsi egyetemi tanár egy 1470-ben kinyomatott latinnyelvű levelében a Sorbonne Baselből betelepített könyvnyomtatólegényeire hivatkozva, a feltaláló nevével is szolgál, méltán dicsőítve „azt a bizonyos Jánost, aki Gutenbergnek mondatik". Végül a század utolsó esztendejében, 1499-ben, Koehlhoff János által kiadott *Chronica van der hilligen Stat Coellen* névtelen írója Zell Ulrik kölni könyvnyomtató állítására hivatkozva, aki minden valószínűség szerint Mainzban sajátította el mesterségét, a feltalálás időpontját is megadja. Ez szerinte az 1440. esztendő volt, de a nyomtatáshoz csupán 1450-ben fogtak, amely „aranyesztendő", vagyis jubileumi év volt.

Minthogy azonban Gutenberg neve egyetlen nyomtatvány zárósoraiban sem szerepel, sokan az első kolofonnal ellátott ősnyomtatvány, a fentebb idézett Psalterium végén könyvnyomtatókként szereplő Fust Jánosban, illetve üzlettársában, Schöffer Péterben vélték a könyvnyomtatás feltalálóját. Fustnak feltaláló voltát a XVI. század krónikaíróinak egész sora — köztük a mi Székely Istvánunk is (1559) — vallotta, míg Schöffer igénye főleg abban a formában talált hivőkre, hogy neki köszönhető a betűöntés feltalálásának dicsősége. Ma már mind Fust, mind Schöffer feltaláló volta végkép el van ejtve, mint ahogy el van ejtve Strassburg első könyvnyomtatójának, a schlettstadti származású Mentel Jakabnak, vagy a feltrei Castaldi Pamfilnak a feltaláló volta is.

Ezek a téves értesülésből, családi hiúságból vagy lokálpatriotizmusból meglehetősen későn fakadt s jobb ügyhöz méltó szívóssággal védelmezett igények apránkint mind tarthatatlanoknak bizonyultak a mainzi származású Gensfleisch zum Gutenberg János igényével szemben, akit — mint láttuk — Fichet már 1470-ben a könyvnyomtatás feltalálójaként ünnepelt s akit a kölni krónika Zell Ulrik által sugalmazott írója is ilyenül elismert. Évszázados levéltári kutatások több olyan teljes hitelű okmányt hoztak felszínre, melyekből egészen kétségtelenül kiderül, hogy Gutenbergnek tagadhatatlanul kezdeményező szerepe volt a könyvnyomtatás terén. A mainzi származású Gutenberg János, aki talán 1400 körül született mint Gensfleisch zur Laden Friele és Wyrich Elsgen harmadszülött gyermeke, az 1430-i mainzvárosi összeírásban mint távollevő szerepel s lehet, hogy már ekkor Strassburgban volt, de okmányszerű adatokkal itteni tartózkodása csupán az 1434-től 1444-ig terjedő évekre nézve mutatható ki. Sajnos, a strassburgi adatok meglehetősen homályban hagynak éppen a minket ezúttal kizárólag érdeklő kérdést illetőleg, hogy miféle mester-

séget űzött Gutenberg. Foglalkozásáról csak annyit tudunk, hogy 1444-ben a strassburgi aranyművesek céhében szerepelt s hogy 1437-ben vagy 1438-ban többekkel szövetkezett, hogy az 1440-i acheni nagy búcsúra tükröket készítsen. Minthogy ebben az időben az aranyművesek, tükörkészítők és könyvkötők több németországi városban közös céhet alkottak, Gutenberg, bármi lett légyen is a főfoglalkozása, egyfelől könnyen elsajátíthatta az aranyművesektől a betűminták előállításánál nélkülözhetetlen vésés technikáját, másfelől pedig megfigyelhette, mint préselték egyes fémbetűkkel a könyvkötők a kötéstábla borítóanyagába azokat a rövid feliratokat, amelyek a könyvnyomtatást megelőző évtizedek kötésein is elég gyakoriak. Valószínűleg a könyvkötők ez eljárása szolgált neki indítékul, hogy oly irányban kísérletezzék, vajjon nem lehetne-e egyes betűkből egész lapnyi szövegeket összerakni és préselés útján sokszorosítani.

Hogy a tükörkészítésen kívül más problémák is foglalkoztatták, ez kitűnik szerződő társainak tett amaz ígéretéből, hogy minden művészetével és jövő találmányával is meg fogja őket ismertetni. Művészete lényegét a szerződés szűkös szavai közelebbről nem árulják el, de valószínű, hogy annak a sajtóban fekvő „négy darab"-nak is szerepe volt benne, melyet egyik üzlettársa, Dritzehn András elhalálozása után szét kívánt szedetni. Hogy mik voltak ezek a „darabok" s hogy mire szolgált az a sajtó, melyre nézve Gutenberg lelkére kötötte Dritzehn Kolosnak, akit a szétszedéssel megbízott, hogy „senkinek se mutassa meg", azt többfélekép próbálták magyarázni. Hupp Ottó pl. a négy darabban négy, egy formává összeillesztett fémlapot lát, amelybe a szöveget Gutenberg acélponcokkal verte volna be, mások a négy darabon négy szedéskolumnát értettek, ismét mások e négy darabot egyszerűen a sajtó egyes részeinek magyarázták, legújabban pedig Mori Gusztáv a homoköntőforma négy részét keresi bennük: szóval mindenki úgy magyarázza, ahogy ez a könyvnyomtatás feltalálásáról, illetve a találmány egyes fázisairól felállított elméletének legjobban megfelel.

Volt-e a strassburgi kísérleteknek valami gyakorlati eredményük, ezt mindeddig nem sikerült eldönteni, mint ahogy az sem volt megállapítható, hogy hol s mivel töltötte Gutenberg az 1444-től 1448-ig eltelt négy esztendőt, amikor ismét felbukkan szülővárosában. Azonban abból, hogy 1450-ben Fust János aranyművesnek, Fust Jakab mainzi polgármester testvérének erszényét 800 aranyforint erejéig igénybe veszi, hogy művét tető alá hozza, bizonyosra vehető, hogy Gutenberg tovább fáradozott találmánya tökéletesítésén. Fust utóbb még 800 forintot előlegezett Gutenbergnek a „könyvek művére" s Gutenberg szerint arra is kötelezte magát, hogy 300 forintot ad neki élelmezésre, továbbá kifizeti a munkások bérét, a házbért, a pergamenért, papirosért, tintáért stb. járó összeget. Mindezt csak egészen mellékesen érinti a Helmasperger nótárius előtt 1455-ben fölvett jegyzőkönyv, melyben Fust esküvel bizonyítja, hogy maga is kamatra vette fel a Gutenbergnek kölcsönzött kétszer 800 forintot. Az okmány természetéből folyik, hogy nem terjeszkedik ki bővebben a „könyvek művé"-re, sem pedig annak a „szerszám"-nak a tüzetesebb leírására, amely a kölcsön vissza nem fizetése esetén Fustnál marad zálogban.

Ily módon tág tere nyílt a kombinációnak s e helyzetet bőségesen ki is aknázták a könyvnyomtatás keletkezésével foglalkozó tudósok. A legelfogadottabb nézet szerint Gutenberg és Fust az ú. n. negyvenkétsoros biblia kinyomatására szövetkezett, melynek egyik ránk maradt példányába rubrikátora, Cremer Henrik mainzi vikárius bejegyezte, hogy munkájával 1456 augusztusában készült el. A biblián a nyomtató neve nem szerepel s nincs kizárva, hogy a fizetésképtelen Gutenbergtől elkobzott szerszám felhasználásával maga Fust állította elő későbbi veje és üzlettársa, Schöffer Péter közreműködésével, aki már az 1455-i pörben mint az ő tanuja szerepel. Dziatzko egy másik példányon szereplő nem egészen kifogástalan hitelű bejegyzésre támaszkodva fölteszi, hogy a mű első kötete

már 1453 végén elkészült. Ez esetben bajos elképzelni, hogy Gutenberg és Fust e biblia kinyomatására vállalkoztak volna, mert így mi sem magyarázza meg, miért került 1455-ben pörre a két szerződő fél között a dolog. Minthogy ugyancsak hely, évszám és nyomtató jelzése nélkül egy nagyobb betűtípusokkal szedett harminchatsoros biblia is készült, mely a negyvenkétsoros kiadás világos utánnyomása, Zedler (Gutenberg-Forschungen, 1901) fölteszi, hogy Gutenberg és Fust eredetileg egy misekönyv kinyomatására szövetkezett, ami abban az időben kétségkívül hasznot hajtóbb vállalkozásnak ígérkezett, mint a Szentírás kiadása. A két színben, többféle nagyságú típusokkal előállítandó Missale megvalósítása azonban oly technikai nehézségekkel járt, melyeket egyelőre nem tudtak leküzdeni.

Akár egy biblia, akár egy Missale kinyomatására előlegezte is Fust a pénzét, egészen kétségtelen, hogy ez a körültekintő kapitalista és élelmes üzletember nem ment egészen vaktában ebbe az üzletbe, s hogy Gutenbergnek, ha mindjárt kisebb szabású produktumokkal is, de be kellett bizonyítania, hogy találmánya életés fejlődésképes. S tényleg egész sor apróbb nyomtatvány, helyesebben nyomtatvány-töredék került napfényre, melyek egyikén sincs ugyan feltüntetve a nyomtató neve s az előállítás helye és ideje, de amelyek betűkészlete a 36, illetve 42 soros biblia típusainak fejlődési sorába állítható. A kutatás mai állása szerint a sorozat élén egy az utolsó ítéletet otromba német versekben megéneklő egyleveles nyomtatvány áll, amely utóbb egy Szibilla-könyv töredékének bizonyult. Keletkezési idejét 1444/45-re teszik s így esetleg még Strassburgban nyomatott. Ezt követik a középkor egyik legnépszerűbb tankönyvének, Donatus latin nyelvtanának azon 27 soros töredékében használt típusok, mely a párizsi Nemzeti Könyvtár tulajdona s melyre az 1451. évszámot valószínűleg később hamisították. A 36 soros biblia típusainak egészen biztosan datált, de az eddigieknél kétségkívül újabb változatai a mainzi búcsúlevél 31 soros kiadásának kiemelt szavaiban kerültek elő, melynek kinyomatása 1454 október 22-e előtt történt. A 42 soros biblia kisebb típusai szintén több kelet nélküli Donatus-kiadásban szerepelnek, de a fennmaradt töredékek közül Schwenke szedéstechnikai szempontból csupán kettőt hajlandó magának Gutenbergnek tulajdonítani.

Amilyen homályos Gutenberg strassburgi és mainzi munkássága egészen a Fusttal való összezördüléséig, épp oly kevéssé világos további élete folyása is 1467 végén, vagy 1468 elején beállott haláláig. Úgy látszik, Fusttal szemben végleg elvesztette a pörét s üzletileg teljesen tönkrement. Nyomorult anyagi viszonyai között arról szó sem lehetett, hogy saját nyomdával rendelkezzék s talán ez az oka annak, hogy a *Catholicon* 1460-ban befejezett első kiadásának zárósoraiban a könyvnyomtató, akit általában Gutenbergnek tartanak, nem nevezi meg magát. A nem valami éles metszésű típusok, melyek e terjedelmes munka kinyomtatásához használtattak, valószínűleg Humery Konrád doktor tulajdonát képezték, aki egy 1468 február 26-án kelt oklevélben Adolf mainzi érsek, Gutenberg utolsó protektorával szemben elismeri a Gutenberg hagyatékában talált, de az ő, már mint Humery doktor tulajdonát képező betűminták, betűk, öntőkészülék, szerszám és egyéb a nyomtatáshoz szükséges fölszerelés átvételét. Igaz ugyan, hogy ugyane típusok 1467-ben már Bechtermünze Henrik eltvillei könyvnyomtató birtokában voltak, de lehetséges, hogy az eltvillei nyomdaberendezés teljesen független volt a Humery doktor tulajdonába visszaszállt berendezéstől s csupán a Humery-féle öntőformákat vették igénybe a betűkészlet előállításánál. Bárhogy álljon is a dolog, annyi bizonyos, hogy Gutenberg élete végéig könyvnyomtatással foglalkozott s a mi szempontunkból ennyi elegendő.

Ha már Gutenberg könyvnyomtató munkásságát is csak ily bizonytalanul világítják meg a reá vonatkozó kétségtelen hitelességű okiratok s a vele több-kevesebb valószínűséggel kapcsolatba hozható sajtótermékek, képzelhető, hogy magát a feltalálás menetét és lényegét is milyen sűrű homály födi. Egykori följegyzések erről a tárgyról egyáltalán nincsenek. A legrégibb írók, akik a könyvnyomtatásról, mint új találmányról megemlékeztek, beérték azzal, hogy

a találmány újszerűségét dicsőítsék. Talán Trithemius az első, aki a hirsaui kolostor 1513-ban készült krónikájában — tehát meglehetősen későn — azt állítja, hogy „Gutenberg találmánya eredetileg abban állt, hogy egész szövegsorokat metszett fába s a sorok egyberakásából állított elő egy-egy lapnyi szöveget. Azután Fust segélyével kiöntötte az egyes betűk alapformáit s ezen általuk matricáknak nevezett formákról nyert réz- vagy ólom-betűöntvényekből rakták össze a szöveget. Végül jött Schöffer Péter, egy zseniális és bölcs férfiú, aki a betűöntés egy könnyebb módját eszelte ki s a művészetet ezzel jelenlegi tökéletességére emelte". A krónikásnak ezt az okoskodását sem okleveles adatok, sem tipográfiai emlékek nem igazolják. Azonban még ma is sokan vannak, akik a fatábla nyomású könyvekben (Block-Bücher) látják a mozgó betűkkel nyomtatott könyvek előfutárjait, jóllehet az elég nagy számban ránk maradt xylographikus könyvek között nincs egy sem, amely korban megelőzné a legrégibb typographikus emlékeket.

Lehet, hogy ezekre a részben németalföldi készítésű duckönyvekre gondolt a kölni krónika ismeretlen szerzője is, ezeket írván: „Habár e művészetet (t. i. a könyvnyomtatást) Mainzban találták fel, ami azt a módot illeti, ahogy ma rendszerint használatos, azonban az első előképet Hollandiában találták fel azokkal a Donatusokkal, melyek itt nyomattak ez idő előtt. És ezekből és ezekkel vette kezdetét a fentebb említett művészet és sokkal művésziesebb és finomabb lett, mint aminő eme módszer volt és hovatovább mind művésziebbé vált."

A kölni krónika e szavaiból indulnak ki ma is azok a tudósok, akik Gutenberggel szemben a haarlemi Soster Janszoon Lőrincet tartják a könyvnyomtatás tulajdonképeni feltalálójának, habár Coster feltaláló volta igen későn, Hadrianus Junius, valódi nevén Adriaen de Jonghe, haarlemi orvos és jeles humanista 1468 táján írt, Batavia c. munkájában merül föl először az irodalomban. Elbeszélésének az a lényege, hogy a Coster néven nevezett Janszoon Lőrinc haarlemi polgár az 1440. esztendőben egy alkalommal a város előtti ligetben sétálva, bükkfakéregből betűket faragott ki, melyeket pecsét módjára egy papírlapra nyomtatott le unokái okulására. E sikeren felbuzdulva, bükkfabetűkkel egész lapokat nyomtatott, majd pedig a fabetűket ólomból, végül ónból készült tartósabb betűkkel cserélte fel, melyeket utóbb beolvasztva boroskancsókká dolgoztak fel s Junius megemlíti, hogy a kancsókat maga is látta Costeréknak a vásártéren álló házában. Az új találmány termékei rövidesen akkora keresletre tettek szert, hogy Costernek segédeket is kellett fogadnia. Ezek egyike, valami Faustus János, miután a mesterséget kellőkép kitanulta, karácsony éjjelén az egész fölszerelést ellopta és zsákmányával Mainzba menekült, ahol bőven gyümölcsöztette gonosz tettét. A gaztett első gyümölcse a Coster típusaival 1442-ben kinyomatott Alexander Gallus-féle *Doctrinale* — egy verses grammatika — volt, amelyet maga Hadrianus Junius is látott. Ezen, az első szempillantásra meseszerű eseményeket Junius több kartársától, köztük tanítójától, Gael Miklóstól hallotta, akinek viszont egy legalább 80 esztendős könyvkötő, valami Cornelis beszélte el, aki a lopás idején Costernél szolgált.

Annyi kétségtelen, hogy mind Coster, mind Cornelis történeti személyek, csak az a baj, hogy a rájuk vonatkozó okleveles adatok semmiképen sem födik a Junius meseszerű elbeszélését. Cornelis valóban könyvkötő volt, ámde 1522-ben halt meg, s ha 1500 körül, amikor Gael vele állítólag beszélt, 80 éves aggastyán volt, úgy 100—102 éves korában kellett elhalnia, ami ha nem is lehetetlen, de fölöttébb valószínűtlen. Ami Coster Lőrincet illeti, ő 1439 óta szerepel különböző haarlemi okmányokban, de a reá vonatkozó adatok közt egy sincs, amely őt a legtávolabbról is kapcsolatba hozhatná a könyvnyomtatással. Hiszen ezek az adatok az állítólagos feltalálót kizárólag mint borral, gyertyával, szappannal és olajjal kereskedő üzletembert szerepeltetik, akinek ezenfelül még a háza sem a vásártéren, hanem a halpiacon állott. Egyetlen lánya is csupán 1446-ban ment férjhez, így unokái számára nem is faraghatott betűket 1440-ben abban a ligetben, amely, mint kimutatták, a város 1426. évi ostroma alkalmával elpusztult. Azt

pedig, hogy Fust János, a tekintélyes mainzi aranyműves és patricius mint a szappanfőző Coster legénye meglopta volna a gazdáját, még a legmegátalkodottabb Costerianus sem hiszi.

Hogy mégis vannak olyan tudósok, akik Coster feltaláló voltát vallják, annak az a legfőbb oka, hogy a kölni krónika Gutenberg első előképei gyanánt hollandi Donatusokat említ s hogy a XVI. század óta meglehetős nagy számban merültek fel Donatus- és egyéb nyomtatványtöredékek, amelyeket, bár sem nyomtatójuk, sem előállítási helyük rajtuk megnevezve nincsenek, puszta kényelem okáért Costeriana néven emlegetnek még azok is, akik egyébiránt Coster könyvnyomtatói tevékenységét kereken tagadják. Ezek a töredékek nyolc különböző, de egymással legalább nagyrészt szerves kapcsolatba hozható típussal nyomattak. Hessels, a leglelkesebb Costerianusok egyike, a nyolc típus közül hetet, Zedler pedig, aki legutóbb állt Coster követői sorába, csupán ötöt tulajdonít Costernek. Valamennyi ú. n. Costeriana kelet nélküli nyomtatvány. Kettejükön azonban a rubrikátor följegyezte, hogy mikor készült el munkájával. Az így nyert egészen kétségtelen dátum azonban 1471—72. Minthogy azonban ugyanazon műnek számos kiadása maradt ránk, Hessels kitalálta a módját, mint kell levezetni azt a *terminus a quo*-t, amelyre szüksége volt. Régebben, amikor még csak 20-féle Donatus-töredék volt ismeretes s a típusok végső dátuma 1474 volt, Hessels az egyes kiadások közti időközt egészen önkényesen 18 hónapra tette s ekként 1445-ig vezette vissza a Donatus-kiadásokat, míg 1911-ben, amikorra már 23 Donatus-kiadás került elő és a végső dátum 1472-re volt tehető, az intervallumokat 15 hónapra szállította le s így az 1443. évet hozta ki kezdő dátum gyanánt. Egészen hasonlóan komoly alapokon nyugszik Enschedé Ch. haarlemi betűöntő számítása. Szerinte az egyes típusok keletkezését legalább 6—6 évi időközökre kell beosztanunk. Minthogy pedig hét Coster-típust vesz fel, e számítás alapján 1430-ra megy vissza Coster állítólagos találmánya. Ezt azonban Hessels is megsokalta, de nem tárgyi okokból, hanem csupán azért, mert ötödfélévnyi időköz is elegendő ahhoz, hogy visszanyúlhassunk a Junius említette 1440. esztendőre.

Elfogulatlanul nézve a dolgot, még ha elfogadjuk is a kölni krónika azon híradását, hogy Gutenberg találmányát hollandi Donatusokból kiindulva alkotta meg, semmi kényszerítő körülmény sem szól amellett, hogy ezek a Donatusok a Costeriana néven emlegetett töredékekkel azonosak, vagy hogy utóbbiak készítője csakugyan a haarlemi Coster volt, mert hiszen a Costerianák egyikében szereplő fametszetek alapján az a nézet is fölvetődött, hogy e nyomtatványok Utrechtben készültek.

E problematikus bizonyító erejű Costerianákon kívül Haarlem párthíveinek még egy bizonyítékuk van, ami első pillanatra úgy látszik, erőssége lehet, ha nem is a Coster-féle, de legalább is a hollandi igényeknek. Ez a bizonyíték Jean le Robert de St.-Aubert chambéryi apát két naplófeljegyzése az 1445. és 1451. évekből. Ezek szerint az apátúr Brüggeben, illetve Valenciennesben a mondott években egy-egy *Doctrinalét* vásárolt, melyekről azt állítja, hogy „getté en molle“ (szószerint „formába öntve“) készültek. Ez a kifejezés sok fejtörést okozott. Schreiber öntött fémlapokkal előállított példányokra gondol, Zedler pedig homokformába öntött betűkkel előállítottakra. Velük szemben Degering méltán hangsúlyozza, hogy a „geter en moule“ kifejezés a Francia Akadémia szótára szerint még ma is élő szólásforma „hevenyészett dolog“ jelentőséggel s így valószínű, hogy a „getté en molle“ kifejezés a két *Doctrinalé*val kapcsolatban csak annyit jelent, mint hevenyészett kurziv s nem gondos könyvírással készült másolat.

Azt hiszem, az itt előadottak eléggé bebizonyítják, hogy ha Gutenberg szerepe a könyvnyomtatás feltalálása körül eléggé homályos is, annál világosabb, hogy Costernek egyáltalán semmi része sem volt e találmány kialakulásában, de minthogy a legképtelenebbnek látszó mende-mondákban is rejtőzhet egy szemernyi igazság, mindig akadnak olyanok, akik jobb ügyhöz méltó éleselméjűséggel igyekeznek majd bebizonyítani a be nem bizonyíthatót. Mint Pollard szellemesen

mondja, a Costerianák valószínűleg örök praetendensek fognak maradni.

Nem segíti őket nyeregbe Zedler legújabb elmélete sem (*Von Coster zu Gutenberg*, Leipzig, 1921.), amely azt igyekszik bebizonyítani, hogy a Costerianák nagy részét valóban maga Coster nyomtatta, még pedig mozgó betűkkel, melyek egy a kéziműszerrel előállított betűknél jóval primitívebb eljárással, a homokformával öntettek. Hogy a homokformával, melyet az aranyművesek már a XV. sz. első felében is használtak, használható betűk önthetők, azt Mori (Was hat Gutenberg erfunden, Mainz, 1921.) kísérletekkel igazolta be. Zedler azonban tovább megy egy lépéssel s fölteszi, hogy a homokformából nyert betűkkel készült nyomtatványokban kell keresnünk azokat az előképeket, melyek a kölni krónika szerint a mainzi föltaláló kiindulópontjául szolgáltak. Zedler a betűkészlet előállításának ezt a föltételezett primitívebb formáját Costernek engedve át, Gutenberg találmányának lényegét a kéziműszer megkonstruálásában keresi. Azt hiszi, hogy ekként sikerült kiegyenlítenie a Gutenbergianusok és a Costerianusok közötti ellentétet s nem veszi észre, hogy ha föltevése igaznak bizonyulna — ami azonban távolról sem áll —, ezzel Gutenberg a geniális feltaláló főszerepéből kiesve, az ügyes továbbfejlesztő mellékalakjává törpülne. *Gulyás Pál.*

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDÜS ISTVÁN.

M. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA RT. BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. — SZABÓ T. ISTVÁN

Beküldött könyvek. — *Ady-Múzeum.* I. kötet. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. (Ath.) — *Akadémiai Értesítő.* Szerk. Balogh Jenő főtitkár. XXXIV. kötet. 1923 január—december. — 1924 január—június. — *Áldásy Antal:* Fejérpataky László r. t. emlékezete. (M. Tudom. Akadémia.) — *Berde Mária:* Haláltánc. Regény. (Athenaeum.) — *Bodnár István:* Feltámadás. Ünnepi játék egy felvonásban. (Szekszárd.) — *Joseph Conrad:* Az arany nyíl. Ford. Szinnai Tivadar. (Genius.) — *Conscience:* Flandria oroszlánja. Ford. Révay József. (Genius.) — *Erdey Ferenc:* A cserkészpedagógia alapelve Aquinói Sz. Tamás elméletének világánál. (Kalocsa, Árpád részvénytárs.) — *G. A. Ludovicus:* Sorsunk irányításáról. (Bpest, Centrum.) — *Paul Géraldy:* Szeretni. Ford. Szini Gyula. (Genius.) — *Halis István:* Csokonai Vitéz Mihály kalandja. Tört. vígj. 3 felv. (Nagykanizsa.) — *Heer J. C.:* A havasok ura. Regény, ford. Varsághi János. (Singer és Wolfner.) — *Kéky Lajos:* Beöthy Zsolt. (Franklin; Kisfaludy-Társaság: Költők és Irók.) — *Krüzselyi Erzsébet:* Hangtalan lírán. Új versek. (Mármarossziget.) — *Magyar Művelődés:* Szerk. Kisparti János. 1924 január—június. (M. Középisk. Tanárok Nemz. Szövetsége.) — *Marryat:* A bolygó hollandi. Ford. Braun Soma. (Genius.) — *Mátrai Guidó:* Wad Nyugat veszélyben. Regény az ifjúság részére. (Pallas.) — *Melich János:* A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula. (Akadémia.) — *Walter von Molo:* Gesammelte Werke I—III. (München, Albert Langen.) — *Nansen Péter:* A Menthe testvérek. Mária. Ford. Varsághi János. (Franklin. Külföldi Regényírók.) — *Pálfy Móric:* Inkey Béla l. tag emlékezete. (M. Tudom. Akadémia.) — *Pásztortűz.* Főszerk. György Lajos. Szerk. Gyallay Domokos. 1924 okt. 26., nov. 9. (Kolozsvár.) — *Preisz Hugó:* Tangl Ferenc r. t. emlékezete. (M. Tudom. Akadémia.) — *Protestáns Szemle.* 1924 november. — *Rácz Pál:* Furcsa emberek. — *Solymossy Sándor:* A Toldi-monda keletkezése. (Különnyomat az Irod. tört. Közleményekből.) — *Vitéz Sréter István:* Összeomlás az albán arcvonalon. (Stádium), — *Szabó Kálmán:* Kínok útja. (Idegen igában.) Versek. (Baja, „Új Élet".) — *Szekula Jenő:* A faltörő kos. Regény. (Miskolc.) — *Szenes Erzsi:* Selyemgombolyag. Versek. (Kassa, „Globus".) — *Ungarische Jahrbücher.* Herausgegeben von Robert Gragger. Band IV. Februar 1924. Heft 1. Festgabe E. N. Setälä zum 60. Geburtstage dargebracht vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Band IV. Juni 1924. Heft 2. (Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter et Co.) — *H. G. Wells:* Az álom. Ford. Kiss Dezső. (Genius.) — *Oscar Wilde:* Tanulmányok. Ford. Hevesi Sándor. (Genius.) — *Oscar Wilde:* Toll, irón, méreg. Ford. Bálint Lajos. (Genius.) — *Zubriczky Aladár:* Az európai nagy leprajárvány története. Rektori székfoglaló. (M. Tudom. Társ. Sajtóvállalata.)

A NAPKELET ELŐFIZETÉSI ÁRA

az 1925. év első negyedére . . . . . 48.000 K
közalkalmazottaknak 25% kedvezménnyel . . 36.000 K
külföldre évi . . . . . 3 dollár

A LEGSZEBB, LEGJOBB ÉS LEGOLCSÓBB

KARÁCSONYI AJÁNDÉK

a NAPKELET egy-egy évfolyama és a NAPKELET könyvtárának kiadványsorozata. Decemberi számával bezáródik a NAPKELET második évfolyama. A két évfolyam a legújabb magyar irodalom legkiválóbb termését adja és hű képben tájékoztat az utolsó két év irodalmi életének minden jelentősebb eseményéről. A második év befejezésével a Magyar Irodalmi Társaság rendkívül jutányos áron hozzáférhetővé teszi azoknak az előfizetőinek a régi számok beszerzését, akik nem a NAPKELET indításakor, hanem később léptek olvasói táborába.

Az első évfolyam első hat száma — mint ezt több alkalommal közöltük is már — teljesen elfogyott. Sikerült most a hiányzó füzetekből mérsékelt példányszámot előteremtenünk s ezek felhasználásával a két évfolyamból teljes sorozatot állítottunk össze. A sorozatot rendkívül ízléses és a NAPKELET emblémájával ellátott félvászonkötésben hozzuk forgalomba. Mindegyik évfolyam külsőleg is imponáló, mintegy 1000 oldal terjedelmű hatalmas kötet.

Az 1923. évi kötet ára 280.000 K,
az 1924. évi kötet ára 220.000 K,
a két kötet együttes ára 450.000 K,

melyhez vidéki megrendelés esetén még kötetenkint 10.000 K portóköltség járul. A bekötött évfolyamok főbizományosunknál is kaphatók.

A bekötött teljes sorozat mellett rendkívül mérsékelt áron hozzuk forgalomba fűzött állapotban 1923 júniusától még készletben lévő régi példányainkat. Ezek féléves sorozatonként rendelhetők meg. Az első sorozat tehát 1923. VI—X., a második 1924. I—V. és a harmadik 1924. VI—X. számokból áll. **Bármelyik félévfolyam ára 96.000 K helyett 60.000 K, közalalkalmazottak részére pedig 45.000 K.**

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

eddig megjelent minden száma kapható kiadóhivatalunknál:

Madách: Az ember tragédiája. (Sajtó alá rendezte és szövegkritikai jegyzetekkel ellátta *Tolnai Vilmos.*)
Tormay Cécile: Megállt az óra. (Novellák.)
Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok.
Komáromi János: Zúg a fenyves. (Regény.)

A sorozat bármelyik számának alapára 3 K, szorzószám jelenleg 7000. A NAPKELET előfizetői részére a karácsonyi vásárra a következő árakat tartjuk fenn: **A sorozat bármelyik száma a kiadóhivatalban átvéve 15.000 K, postán való szállítással 18.000 K. A sorozat mind a négy száma együttesen a kiadóhivatalban átvéve 60.000 K, postán való szállítással 65.000 K.**

A kiadványok rendes könyvforgalmi áron bármely könyvkereskedésben kaphatók.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BUDAPEST I, DÖBRENTEI-UTCA 12. SZÁM
TELEFON: 88—73.

FŐBIZOMÁNYOS:

PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek)
nemzeti könyvkereskedése BUDAPEST IV, Kossuth Lajos-utca 7. szám.

Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt. Budapest, VIII., Múzeum-körút 6. — Szabó T. István.